

мебинем, ҳар вилоят ва шаҳр бо арабҳо танҳо мечангид. Дар арафои истилои араб Истаравшан давлати алоҳида ва марказаш шаҳри Бунҷакат (ҷои ҳозираи Шаҳристон) қарор дошт.

Фарғона тамоман давлати алоҳида ба ҳисоб мерафт ва марказаш шаҳри Аҳсиқат буд.

Кишоварзӣ. Таҳлили сарчашмаҳои ҳаттӣ гувоҳӣ медиҳад, ки Сугд дар замони Ҳайтолиён мустақил буда ҳамчун давлати алоҳида равиш меёфт.

Таҷқиқоти бостоншиносӣ дар ноҳияҳои Сугд, Фарғона, Истаравшану Чоч нишон доданд, ки дар асрҳои V-VIII садҳо канал, ҷӯй ва қорезҳо амал мекарданд ва аз оби онҳо барои кишт, боғот ва алафзорҳо истифода мебаранд. Дар ин давра гандум, ҷав, мош, бокло, нахуд, мушунг, арзан, наск, шолӣ, пахта, пиёз, лаблабу, зардак, каду, харбуза, тарбуз, даҳҳо намуди зардолу, тут, шафтолу, себ, чормағз, олу ва ғайра мебарвариданд.

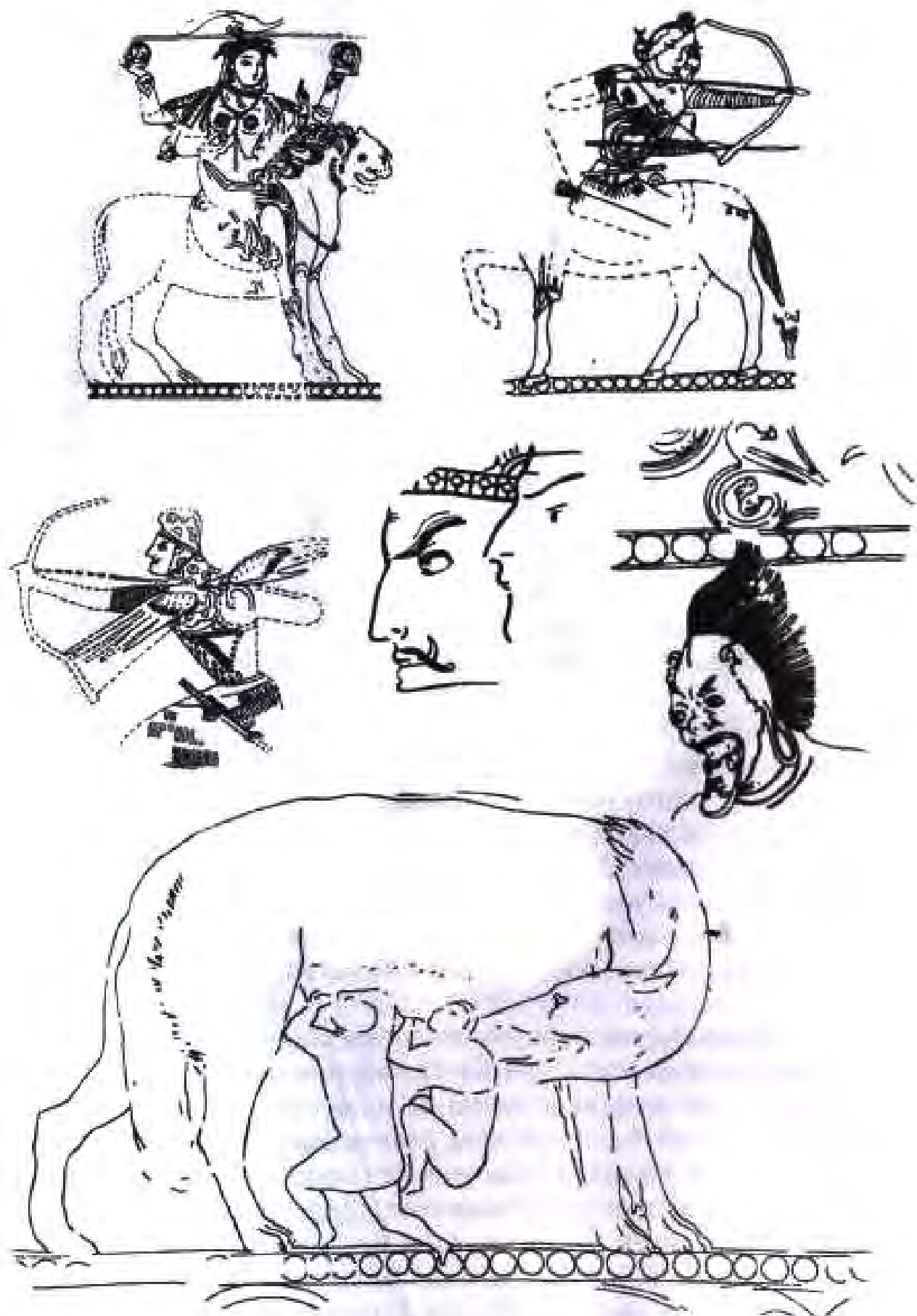
Кишоварзон аз 1 гектар замини обӣ то 60 сентенер ғалла мерӯёнданд, ки қисмеро барои озуқа ва тухмӣ мегузоштанд ва боқимондари ба бозор мебароварданд. Мева ҷунон фаровон буд, ки онро ба ҳайвонот меоданд.

Яке аз сайёҳони асри X дар бораи Сугд менависад, ки водии Сугд ба монанди як боғи пайваста аст. Агар кас ба баландие баромада, ба он назар афканад, ҳама ҷо киштзор, боғот ва хурраму сарсабз менамояд. Танҳо дар шаҳру дехот гунбазҳои баъзе биноҳо ба назар мерасад. Сугд бихишти олами Ислом аст. Мева он қадар зиёд аст, ки мардум онро ба қорпоён медиҳанд. Мардум хеле доранда мебошанд.

Ҳар деҳа мувофиқи заминӣ об ва обу ҳавояш маҳсулоти кишоварзӣ мерӯёнд ва ба давлат гандум, ҷав, арзан, меваи хушк, ангур, май ва ғайра андоз меод. Гандум, ҷав ва умуман ғалладонро дар осибҳо орд мекарданд. Дар байни ҳуччатҳои сугдӣ дастхате дар бораи ба иҷора додани осибҳо нақл мекунад.

Дар ҳуччат гуфта мешавад, ки «ман - Моҳиён писари Дапатшир аз шох Деваштич се осибӣ обиро ба иҷора гирифтам ва ҳар сол ба ӯ 460 қавча орд медиҳам». Як қавча баробари 8 кг аст. пас дар тӯли сол Моҳиён ба Деваштич 3680 кг орд музди иҷора меод. Дар ҳуччат омадааст, ки агар Моҳиён шартнома ро вайрон кунад ва хармоҳа музди иҷораро надиҳад ё додан нахоҳад, бигзор Деваштич ба шахсони мутасадди қоидаву қонун фармон диҳад ва ба зӯрӣ музд ситонанд. Дар назди қонун Моҳиён ва писарони вай ҷавобгаранд. Дар ҳуччат шохидон ва шахси ҳуччатро навишта имзо кардаанд.

Тамоми додугирифт, аз ҷумла-додани қарз бо фоиз, бе фоиз, мӯҳлати додани вай ва ғайра дар асоси қоидаву қонунҳо сурат мегирифтанд, яъне сохтори тартиб додани ҳуччатҳои ҳуқуқӣ хеле

Расми 50. Деворингорахо аз касри шоҳони Истравшан ш. Бунчакат.

Расми 51. Доқимондан чавшан,
асои рамзи се оташи муқаддас.

таракқӣ ёфта буд. Китоби юридиксене буд бо номи **Матикони ҳазор додситон**, ки дар он шарту шароити қарз додан, иҷора гирифтани об, замин, гов, хар, олоти истехсолӣ, мардикорӣ, ғарав гирифтани, худро ба иҷора додан ва ғайра сабт ёфтаанд ва дар асоси он дар идораҳои давлатӣ бо иштироки шохидҳои дутарафа ва мӯхру имзо ҳуҷҷатҳои лозима тартиб дода мешуданд.

Ҳунармандӣ. Таҳқиқи ёфтаи бостоншиносон ва деворнигораҳои қасрҳо далели онанд, ки ҳунармандӣ хеле таракқӣ карда буд. (Расми 50).

Сугдиён ғаболтарин мардуми тоҷик буданд ва онҳо аз замонҳои хеле қадим маъданҳои кӯҳсори Буттамонро истихроҷ карда, аз онҳо мис, тилло, нукра, оҳан ва ғайраро мегирифтанд. Бинобар ин дар он ҷо мисгарӣ, заргарӣ, оҳангарӣ хеле раванқ ёфта буд. Бостоншиносон қонҳои истехсоли тилло, нукра, оҳан ва мисро дар кӯҳистони Сугд Фарғона, Истаравшан кашф карданд. Дар арафаи истилои араб сохтани чавшан, зирех, тоскулоҳ, шамшер, тир, гурз ва ғайра ривож ёфта ба касби асосӣ табдил меёбад. Чизҳои сохтаи ҳунармандони сугдӣ дар бозори ҷаҳонӣ эътибору талаботи зиёд доштанд.

Масалан, дар шаҳри Марсамандан Истаравшан олоти оҳанӣ, аз ҷумла шамшер, корд, дар Чоч қамонҳои чочӣ, дар Фарғона деғҳои мисӣ ва оҳанӣ тайёр карда, ба тамоми мамлакатҳои Ғарбу Шарқ ба

савдо мебароварданд. Ҷавшан ва зирехҳои ҷангини сугдӣ то ба Чину Араб шӯҳрат доштанд. Ҷавшану зирех бо фулузоти ранга зебу оро меёфтанд ва бо санъати баланди ҳунармандӣ сохта мешуданд. (Расми 51).

Ҳар як соҳаи ҳунармандӣ ба бахшҳо тақсим мешуд, яъне дар сохтани ашёву асбоб тақсимошти меҳнат вучуд дошт. Масалан, барои он ки шамшерро созанд, яке онро ба шакли муайян мебаровард, дигаре дар вай гул мезад, сеюмӣ тез мекард ва ҷохорумӣ даста месохту панҷумӣ - ғилоф. Корхонаҳои калони силоҳсозӣ амал мекарданд, ки дар онҳо даҳҳо одамон - мутахассисон машғул буданд. Ин одат дар ҳамаи соҳаҳои ҳунармандӣ - мисгарӣ, оҳангарӣ, заргарӣ, сипоҳсозӣ, кулолгарӣ, бофандагӣ, чармгарӣ, кандакорӣ ва ғайра амал мекард.

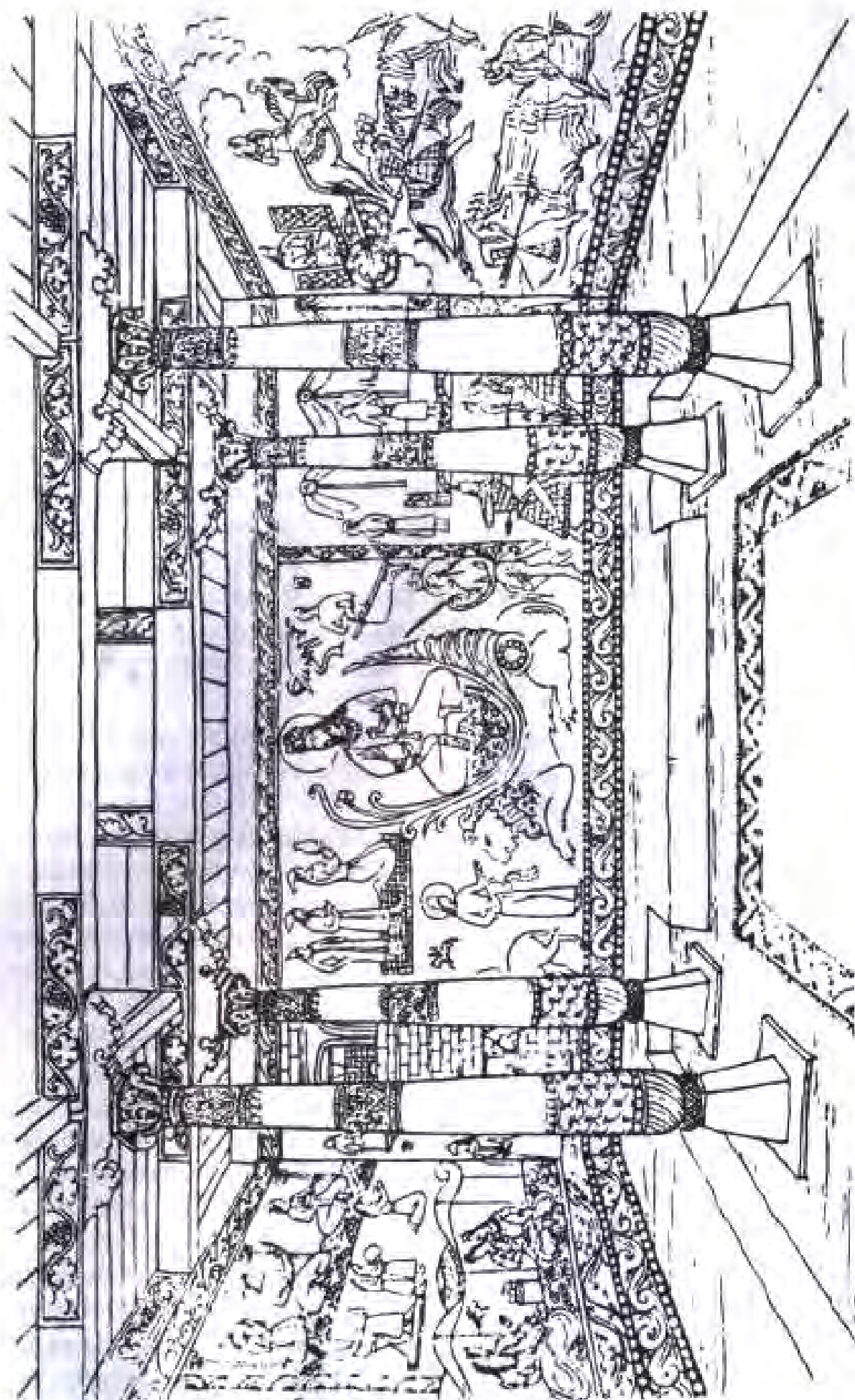
Савдон байналхалқӣ. Сугдиёро В.В. Бартолд финикиёни Шарк номидаст. Аз таърихи дунёи қадим медонем, ки финикиҳо аввалин савдогарони Баҳри Миёназамин буданд. Онҳо ихтироъкунандагони ҳисоб ва алифбой оромӣ ба ҳисоб мераванд. Сугдиҳо кашшофони Роҳи тичоратии абрешим буда, то Мугулистон, Шарқи Дур ва ҳатто Япония рафтаанд. Онҳо ба туркон хондан ва навиштагро омӯзониданд. Дар асоси алифбойи сугдӣ барои туркон мувофиқи хусусиятҳои забони онҳо алифбо тартиб доданд.

Сугдиҳои савдогар забонҳои туркӣ, ҷинӣ, ҳиндӣ ва ғайраро хуб медонистанд ва аввалин тарҷумонҳои адабиёти буддой ба забони буданд.

Дар роҳи тичоратӣ аз Тоҷикзамин ба Шарқи Дур ва Чин даҳҳо қорвоисароӣ ва маҳаллаҳои тоҷикони сугдизабонҳо ба вучуд омада буданд. Онҳо ба Чин дарахти зардолу, шафтолу ва ангурро бурда, ин меваҳоро дар он ҷо пахн менамоянд. Зардолу ва шафтолуҳо бо номи «Шафтолуҳои тиллоии Самарқанд» машҳур мешаванд. Пахн кардани май дар Чин низ ба тоҷикони Сугд тааллуқ дорад.

Дар асри V тоҷикон баровардани шишаҳои рангаро дар Чин ба роҳ менамоянд. Навшодирӣ кӯхистони Сугд ва заъфарони водии Ҳисор, аспони тозии Хатлону Фарғона ба тамоми Шарқи Ҷарб бурда мешуданд. Сугдиҳо кирми пилла ва қоғазро аз Чин оварда, истеҳсоли онҳоро дар Тоҷикзамин пахн мекунанд ва рақибии асосии ҷиниён дар истеҳсоли матоъҳои абрешимӣ, қоғаз ва фурӯши онҳо дар бозори ҷаҳонӣ мешаванд.

Ҳамин тавр, сугдиҳо раванқдихандагони Роҳи Абрешим буданд. Молҳои тичоратӣ хеле зиёд ва рангоранг буданд; ҳайвонҳои пураарзиш, газворҳо, гулҳо, асбобу анҷоми зебу зинатӣ, ҳайкалҳои тилло, нуқра, мармар ва дигар сангҳои қиматбаҳо, атриёт ва ғайраро мувофиқи талабот ба бозори ҷаҳонӣ мебарданд.

Намули дарушии тоҷори Панҷасати қадим, барқарорнамудан расом Ю.П. Гремячинова.

Савдо на танхо бо шарку гарбу чануб, балки бо шимол низ хеле густариш ёфт. Дар Кимерия (Крим) имрӯз ҳам шаҳри сугдиён бо номи Судак боқӣ мондааст. Молҳои шохии истехсоли Самарканду Бухоро, Истаравшану Фарғона дар Қафқоз ва ҳатто Урупо (Белгия) найдо шудаанд.

Дар муомилоти байналхалқӣ сиккаҳои тилло ва нуқра мувофиқи вазн истифода мешуданд. Тангаҳои тиллоро динор ва нуқраро дирҳам мегуфтанд.

Дар дохили ҳар вилоят дар муомилот тангаҳои мисин ва байни вилоятҳо дирҳамро истифода мебарданд. Нархи маводи хӯрокаи чандон баланд набуд.

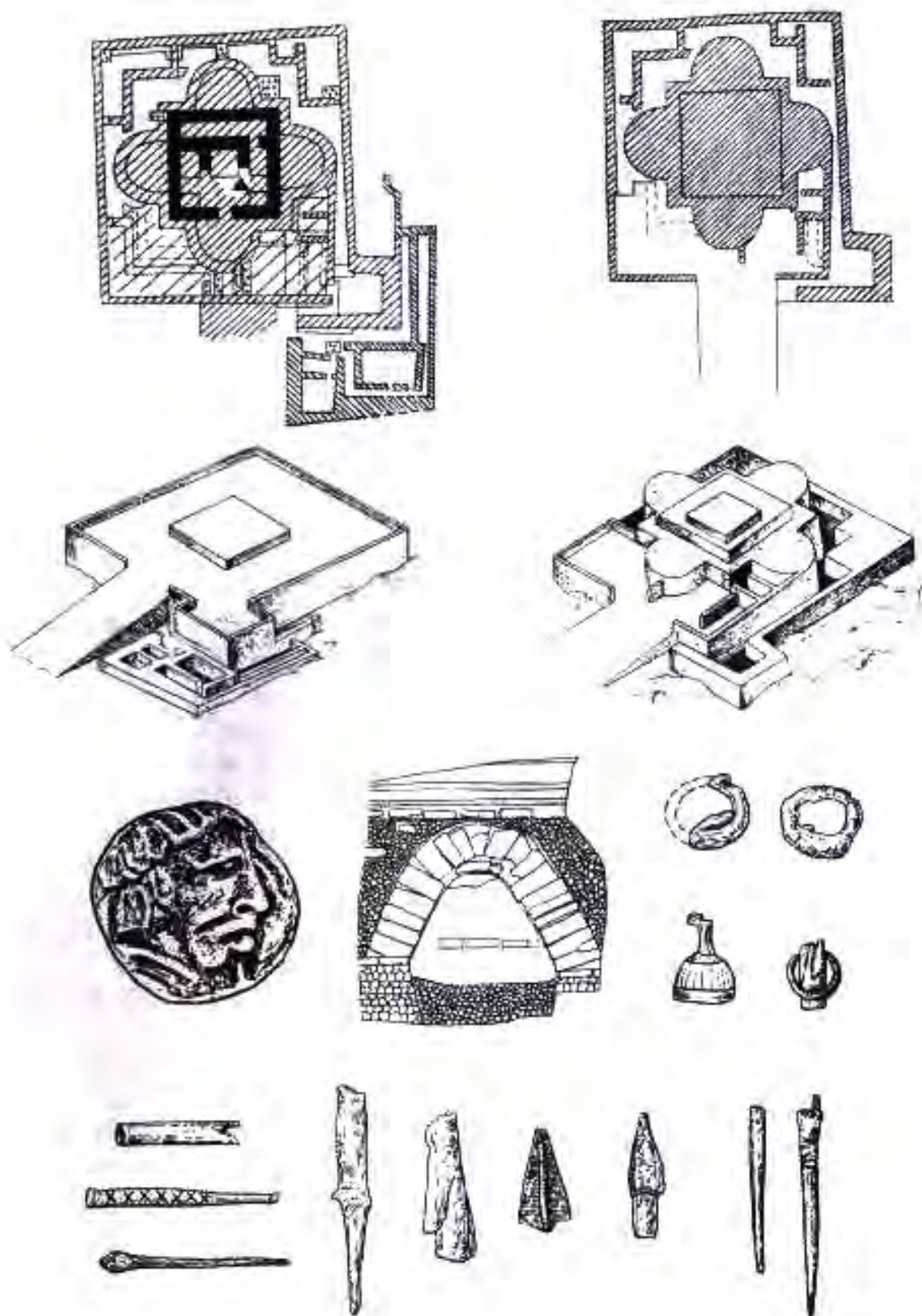
Бинокорӣ, меъмори ва санъати тасвирӣ. Дар бобҳои гузашта мо дар бораи бинокорӣ ва меъмори ба тарзи хеле кӯтоҳ нақл карда будем. Масолеҳи бинокорӣ аз қадим поҳса ва хишти хом буд. Дар ибтидои асрҳои миёна хиштҳои калонро истифода карданд. Аксаран хонаҳои шаҳр дукабата буданд. Девори қабати якум, ки зиёда аз 1 м паҳно дошт, аз поҳса ва қабати дуюм аз хишти хом сохта мешуд. Қабати сеюм аз хишту чӯб қаламкорӣ ё синҷкорӣ мешуд.

Дар кӯхистон хонаҳо яккабата буда, сангро бештар қор мефармуданд, аммо хишт низ истифода мегардид. Пӯшиши хонаҳои қабати якум дар шаҳр харпӯши (равоқӣ) нимдоира буд.

Хонаҳои бо пӯшиши гунбазӣ, нимгунбазӣ низ зиёд буданд.

Бештари биноҳои бузург бо чӯб пӯшонида мешуданд. Дари даромад чӯбӣ буд. Дарвоза, дарҳои яктабақа ва дутабақа маъмул буданд. Яке аз хусусиятҳои меъмории аввали асрҳои миёна, аз ҷумла Сугд, ин сохтмони кушкҳо ва саройҳои бузургу боҳашамат мебошад. Масалан, кӯшкҳои Бухорхудотҳо дар Варахша яке аз бузургтарин ва боҳашаматтарин биноҳост. Вай даҳҳо хонаи истиқоматӣ, ва толорҳои пуршукӯҳ ва таҳхонаҳо дошт. (Расмҳои 52-54).

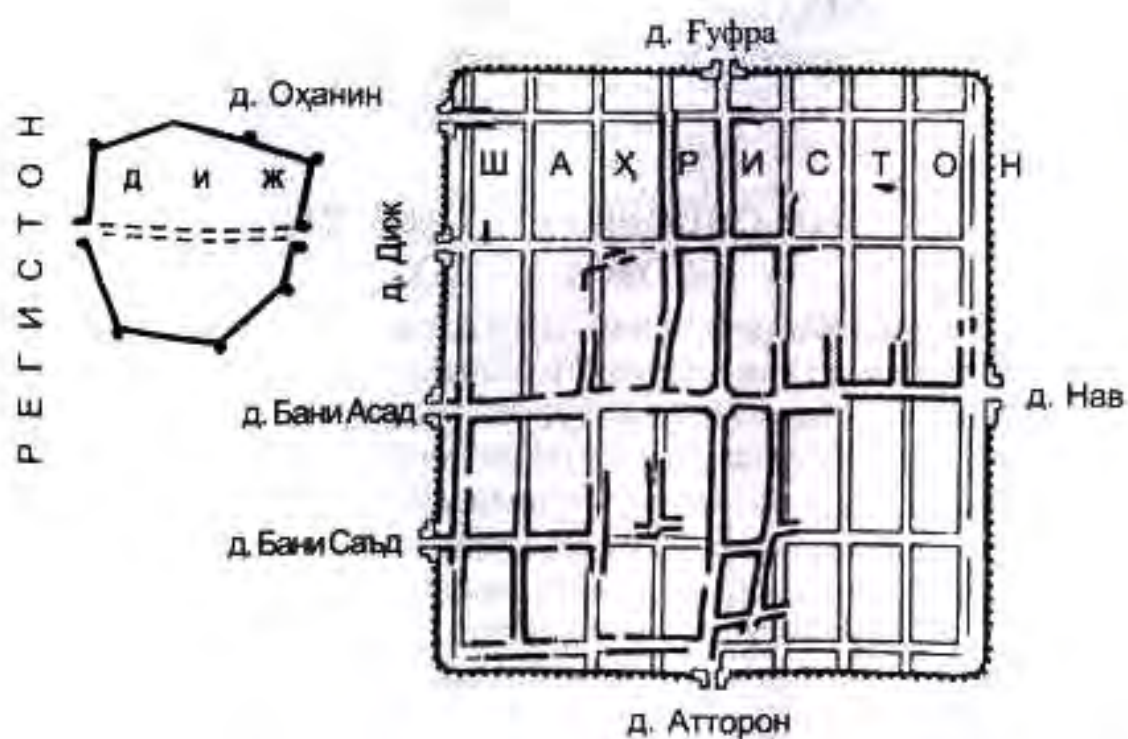
Сохтмони қасрҳо ба тамоми қондаҳои меъмори аз тарафи мутахассисон сурат мегрифт. Масалан, Наршаҳӣ - муаррихи тоҷик дар бораи сохтмони қасрҳои подшоҳии Бухоро нақл мекунад, ки бинои арки Бухороро Сиёвуш писари Кайковус бино кардааст. Вакте ки ӯро бо модархондаш тӯхмат мекунанд ва аз гулхан гузашта бегуноҳияш собит мешавад, аз падар ранҷида ба Турон меояд ва Афросиёб ӯро навозиш мекунад ва духтари худ Фарангисро ба ӯ медиҳад ва подшоҳиро низ ба ӯ мебахшад. Аммо Сиёвуш пошоҳиро аз ӯ қабул намекунад ва мегӯяд, ки ба ман заминე чудо қун ва ман худам барои худ хона месозам, то ки қасе ба ман рашк набарад. Афросиёб розӣ мешавад ва Сиёвуш омада дар қои арки Бухоро барои худ қасре бино мекунад. Аммо бародари Афросиёб - Ағарис ба вориси тахти Турон буданаш рашк мебарад ва Сиёвушро назди шох

Расми 52. Ёдгорихон Маздаяснони Бухоро, ки холо дар миёни мардум ба номи Сеталок ва Кизилгир маъруфанд.

Расми 53. Кушки бухорхудотхо дар Варахша, асри VIII.

Расми 54. Накши ш. Бухорон асри VIII.

бад мекунад ва Афросиёб лашкаре ба муқобили Сиёвуш мефиристад. Онҳо Сиёвуши бегуноҳро мекушанд ва дар дарвозаи Коҳфурӯшон ӯ Гурон гӯр мекунанд.

Мардуми Бухоро дар бораи бегуноҳ куштани шоҳи худ - Сиёвуш мусиқӣ ва сурудҳои мотамӣ доранд ва онҳоро ҳар сол дар рӯзҳои аввали Наврӯз дар сари қабри Сиёвуш иҷро менамоянд. Ҳисори Сиёвуш солҳои зиёд хароб буд то рӯзи бӯхорхудот Бишун. Ӯ ин ҳисор обод кард ва вай вайрон мешуд. Баъди чандин бор вайрон шудан бӯхорхудот олимону меъморонро даъват намуд ва онҳо тарҳи аркро тартиб доданд ба монанди ситораҳои ҳафтдодарон болои 7 сутуни сангин сохтанд ва дигар вайрон нашуд. (Расми 54).

САВОЛҲО:

1. Чаро Хаютаснак марзи шарқии Суғдро аз рӯди Чу доништааст?
2. Дар арафаи истилои араб ба Суғд кадом вилоятҳо дохил мешуданд?
3. Чаро В.В. Бартолд савдогарони суғдро финикиёни Шарқ меномад?

Боби VIII

ҲУЦУМҲОИ ҶОРАТҶАРОНАИ АРАБҲО БА ТОҶИКЗАМИНИ ШАРҚИ

Давраи якум

§ 40. ВАЗЪИ СИЁСИИ МИНТАҚА ДАР АРАФАИ ҲУЦУМИ АРАБҲО

Аз қаламрави Тоҷикзамини Шарқӣ, ки ба вилояти Хуросони Эрон, Афғонистон, Осиёи Миёна, Қазоқистон ва Синзяни Чин дохил мешуд, бахшҳои Хуросон ва Марв то солҳои 650-651 ба тасарруфи арабҳо даромада буданд. Дар бахшҳои дигари он лаҳҳо шоҳигарии хурду қалон вуҷуд доштанд ва бо якдигар меҷангиданд.

Ҳамин тавр, дар вақти ҳуҷуми арабҳо ягон давлати пуриктидор бо лашкари тавоно вуҷуд надошт, ки ба муқобили қӯшуни бузургу касбии арабҳо истодагӣ карда тавонад.

Ҳуҷумҳои ҷоратгаронаи араб ба Бухоро ва Самарқанд. Чунон ки гуфтем, арабҳо бахши Тоҷикзамин-Эронзамини Шарқӣ - вилоятҳои Хуросон, Марв, Хирот ва Систонро ки қузъи қаламрави Сосониён буданд, солҳои 650-651 забт карданд. Онҳо махсусан Марвро ба

қароргоҳи бузурги ҳарбӣ таъдил доданд. Ба ин ҷо аз Басра ва Куфа 50 ҳазор хонаводаи арабро кӯчонида оварданд ва минбаъд онҳоро ҳамчун таъягоҳи ҳарбӣ ва химоявӣ барои забти Варорӯд-Мовароуннаҳр истифода бурданд. Арабҳо баъди ишғоли Марв барои забти дигар вилоятҳои тоҷикнишин тайёрии ҷиддӣ меиданд, аммо шохони мо барои химояти ватани худ ҳеҷ тадбири наменҷустанд.

Соли 673 амири Хуросон Убайдуллоҳ ибни Зиё бо лашкари 20 ҳазора ба Варорӯд ҳучум овард ва Пайкандро ба муҳосира гирифт. Маликаи Бухоро-Хутак турконро ба ёрӣ хонд. Мувофиқи ривояти Балозурӣ, ҳокон бо занаш - Кабатхотун ба Бухоро омад. Ҳучуми бонизому шадиди арабҳо туркҳоро пароканда сохт ва қариб, ки ҳокон асир меафтод. Ҳокон аз хайма саросемавор бо занаш мегурезад ва Кабатхотун як кафшашро напӯшида меравад. Кафшаш бо ҷавохирот зинат дода шуда буд ва арабҳо арзиши онро 200 ҳазор дирхам гуфтанд.

Арабҳо аз маликаи Бухоро товоии гарон гирифта, 2 ҳазор ҷавони ҷангиरो асир гирифтанд. Ҳучуми навбатиро ба Бухоро амири нави Хуросон Сайид ибни Усмон соли 676 сар кард. Маликаи Бухоро ба ӯ сулҳ ва 300 ҳазор дирхам пешниҳод намуд. Дар ин вақт лашкари шоҳи Сугд бо дастаҳои Кешу Насаф ва туркон омаданд ва малика бо онҳо ҳамроҳ шуд. Қувваи тоҷикон нисбат ба арабҳо хеле зиёд буд, аммо байни сарварони тоҷик ва туркон муноқиша бархост ва онҳо бе ҷанг пароканда шуданд. Сайиди Усмон аз малика 300 ҳазор дирхамро гирифта, ба сӯи Самарканд равон шуд. Мувофиқи сулҳи байни Сайид ва Хутак, дастаи Бухоро бояд дар ҳучуми Сайид ба Самарканд ширкат мекард. Сайиди Усмон ба муқобили сармаркандиён як моҳ ҷангид ва ҳар ду тараф талофоти зиёд доданд.

Дар ин ҷанг писари амаки Муҳаммад - Қусам ибни Аббос кушта шуда, Сайид ибни Усмон ва сарлашқараш Муҳаллаб ибни Абдусафр як ҷашми худро аз даст доданд¹. Сайид ибни Усмон дид, ки Самаркандро гирифта наметавонад, ба сӯи қасрҳои авлоди ихшидаҳо рафта, онро муҳосира мекунад. Бояд гуфт, ки ин воситаро ба Сайид қадоме аз ҳоинони маҳаллӣ нишон додааст. Шоҳи Сугд аз оилаи худ ва дигар бузургони Сугд, ки он ҷо пинҳон буданд, тарсида шаҳрро ба арабҳо таълим намуд. Сайид ибни Усмон 700 ҳазор дирхам товои ва 40 шохзодаро гаравгон гирифт ва рафт. Ӯ дар роҳ Тирмизро низ гонат кард. Сайиди Усмон ваъда дод, ки баъди аз Ому гузаштан, деҳқонзодагонро озод мекунад, аммо ӯ ваъдаҳои худро накард, онҳоро ба Арабистон бурда, гуломи худ кард. Деҳқонзодагон аз ин таҳқири

¹Мақбараи Қусам ибни Аббос дар Самарканд бо номи Шоҳи зинда машҳур аст.

Сайид ба газаб омада, ўро мекушанд ва худро низ ҳалок месозанд.

Мувофиқи накли муаррих Табарӣ вақте, ки амири Хуросон Сайиди Усмон дар Кеш буд, бародарзодани шоҳи Хатлон ба наздаш меояд ва ўро барои забти он даъват менамояд. Амир писари худ - Язид ибни Мухаллабро бо лашкаре мефиристад. Шоҳи Хатлон Шохбол аз ин воқеа огоҳӣ меёбад. Шабонгоҳ бародарзодани худро аз лағғари арабҳо медуздад ва ба Хатлон бурда мекушад. Модари мактул ба модари Шохбол мактуб навишта мегӯяд: «Ту чӣ сон умед дорӣ, ки Шохбол пас аз қуштани писари ман зинда мемонад. Охир ман ҳафт писари дигар дорам, ки онҳо хуни бародари худро мегиранд. Ту танҳо як писар дорӣ ва агар ўро кушанд, ту танҳо мемонӣ». Модари Шохбол дар ҷавоб навиштааст: «Шер як бача мезояду хук-бисёр».

Соли 680 Зиё ибни Салм амири Хуросон таъин мегардад ва ӯ ба ҳуҷуми навбатӣ ба Варорӯд тайёри мебинад. Дар ҳамин вақт шоҳони тоҷик дар яке аз шаҳрҳои сарҳадии Хоразм гирд омада, маслиҳат мекунанд, ки бо якдигар начанганд ва дар забтқории арабҳо иштирок наменамоянд.

Арабҳо аз ин ҳодиса огоҳ шуда, биноро ба ихота мегиранд ва аз шоҳон пули зиёди гаравгонӣ меситонанд. Шоҳон ба ҷои муттаҳид шудан ва ба муқобили арабҳо муборизаи муташаккилона бурдан танҳо ба маслиҳат омаданд, ки ҳамроҳи арабҳо ба муқобили мардуми худ начанганд. Лекин чӣ тавре, ки баъдтар мебинем, ин маслиҳат амалӣ нагардид ва бо даҳлати арабҳо дастаҳои Хоразм ва Бухоро дар фатҳи вилоятҳои Суғди Самарканд ширкат карданд.

Салм баъди пули гаравгонро ситондан Хоразмро маҷбур кард, ки баъди товони калон додан бо ӯ суҳб бандад. Сипас ӯ ба Самарканд омада, зимистон он ҷо мемонад ва занаш фарзанде мезояд, ки ўро Суғдӣ ном мениҳад. Зани Салм зеварҳои зани ихшиди Суғдро ба амонат гирифта, бахше аз онҳоро медуздад.

Салм ҳангоми иқомат дар Суғд ба Хучанд лашкар мекашад, вале ба шикаст дучор меояд. Ӯ соли 681 ба Марв рафта, деҳоти гирду атрофро гонат мекунад.

САВОЛҲО:

1. Шоҳони Тоҷикзамини Шарқӣ ба муқобили арабҳо чӣ тадбирҳо чустанд?
2. Чаро арабҳо аввал ба Бухоро ҳуҷум оварданд?
3. Ҷавонони гаравгонбурдаи арабҳо чӣ кор карданд?
4. Чаро шоҳони маҳаллӣ дар мубориза ба муқобили арабҳо муттаҳид нашуданд?

§ 41. ПАЙИҶАМИИ ЗАБТКОРИҶОИ АРАБ ДАР ВАРОРҶД ВА МУБОРИЗАИ ТОҶИКОН БАРОИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Забткориҳои аъроб дар Варорҷд баъди амири Хуросон таъин шудани Қутайба ибни Муслим дар соли 705 хусусияти мунтазамӣ мегиранд. То ин давра ҳучумҳои арабҳо хусусияти ғоштутозии ғоратгарона доштанд.

Мухорибаи Пайканд ва Рометан. Табарӣ менависад, ки соли 705 Қутайба бо лашкари бисёр аз Ому мегузарад ва ба Пайканд ҳучум меоварад. Дар лашкари ӯ дастаҳои Балхиён ва Чағониён низ ширкат доштанд. Пайканд дар он вақтҳо шаҳри ободу дорӯ ба ҳисоб мерафт. Аҳолии онро асосан тоҷирон ташкил медоданд ва шаҳр маркази тиҷоратии Варорҷд ва Шарқу Ғарб ба шумор мерафт. Атрофи шаҳр девори бузурги ҳимоявӣ дошт, ки онро «Девори оҳанин» меуфтанд. Қутайба шаҳрро дар муҳосира гирифт. Бисёр мардонии шаҳр дар сафари тиҷоратӣ буданд ва дар шаҳр асосан занон, кӯдакон, ва пирион буданд. Ба ёрии пайкандиён лашкариҳои Бухорову Самарканд омаданд ва арабҳоро муҳосира намудид. Ҷанги шадиде рух дод ва ҳафти тамоми ғорумор шудани арабҳо пеш омад. Дар давоми ду моҳ аз Қутайба хабаре ба Ҳаҷҷоҷ нарафт, аммо аз сабаби ихтилофҳои байни сарлашкарони тоҷик дастаҳои онҳо аз майдони ҷанг берун рафтанд ва оқибат шаҳрро ба ихтиёри арабҳо гузоштанд. Шаҳр тақлим шуд ва арабҳо онро ғорат карданд. Қутайба як дастае он ҷо гузошта, худ ба сӯи Бухоро меравад. Баъди рафтани Қутайба шаҳриён шӯриш бардошта, дастан арабҳоро мекушанд. Қутайба дубора шаҳрро муҳосира намуд ва боз як моҳи дароз бо манҷаникҳо деворро тирборон кард ва ниҳоят як бурҷи он афтод ва 40 араб зери он монд. Арабҳо бештари аҳолии Пайкандро кушта, шаҳрро дубора ғорат карданд ва оташ заданд. Меғӯянд, ки арабҳо бо занон, кӯдакон ва пирион ҷангида буданд.

Табарӣ навиштааст, ки вақте арабҳо вориди шаҳр шуданд, он қадар ғанимат ба даст оварданд, ки ба хирочи мулки Хуросон баробар меомад. Танҳо аз як савдогари кӯр панҷ ҳазор либосвор матои шохин зебо гирифтанд, ки ҳар либоси он ҳазор дирхам арзиш дошт. Дар миёни ғаниматҳо зарфҳои тилло ва нуқра хеле зиёд буданд. Аз маъбади шаҳр ҳайкали нуқрагини бузургро гирифтанд, ки ду ҷашмаш аз гавҳарҳои буд ба бузургии тухми қабӯтар. Қутайба гуфт, ки гавҳаре ба ин бузургиро ҳаргиз надидааст ва аз мубалдон меурсад, ки ин ҷавоҳирҳоро шумо аз кучо овардаед. Онҳо ҷавоб доданд, ки парандае овард ва ба боми маъбад гузошт. Мо онҳоро ба ҷашми худованд гузоштем. Маъбади ғоратшуда ҳонаи худоён ном дошт ва дар он ҳайкалу муҷассамаҳои худованд, фариштагон ва бузургони ойини Маздаясно гирд оварда шуда буданд.

Арабҳо хазинаи аслиҳои шаҳро гонат карданд, ки дар он тирӯ камон, чавшану кулоххӯд, гурз, синар ва ханҷару шамшерӣ зиёд вучуд дошт. Қутайба тамоми лашкари худро бо силоҳи бехтарин таъмин сохт.

Қутайба баъди Пайкандро хароб кардан, ба сӯи Бухоро лашкар мекашад. Дар Рометан ӯро қувваҳои якҷояи Бухоро, Самарқанд ва туркони ба ёрӣ омада пешвоз мегиранд. Ҷанги шадид ба амал омад. Лашкари тоҷик арабҳоро муҳосира ва ду моҳ тирборон кард. Тоҷикон метавонистанд лашкари Абдурахмон ибни Муслим Бохилро тамомен нобуд созанд. Аммо аз сабаби бо як нақшаи умумӣ амал накардан ва роҳбари ягона налоштан арабҳо роҳе ёфта, аз муҳосира баромаданд ва ба қувваи асосии Қутайба ҳамроҳ шуданд. Қутайба дид, ки бар тоҷикони Сугд ғолиб омада наметавонад, худуди Бухороро тарк карда, ба Балх меравад. Ҳамин тавр, амалиёти Рометан нишон дод, ки агар тоҷикони Варорӯд якҷоя амал кунанд, арабҳоро шикаст дода метавонанд ва бар онҳо ғолиб меоянд.

Қутайба солҳои 707-708 дубора ба Бухоро ҳуҷум карда, маркази он Нумичкатро гирифт ва дар Бухоро намозро қорӣ кард, ки онро ба забони дарӣ - тоҷикӣ мехонданд, зеро мардум забони арабиро намедонистанд. Сураҳои намозро ба тоҷикӣ тарҷума намуда, мардумро ба хондани онҳо маҷбур месохтанд.

Агарчи ҷангҳои солҳои 706-709 дар Сугд ғолибияти арабҳоро муайян накарда буд, подшоҳи Сугд Тархун бо Қутайба сулҳ баст ва ҳукумати арабҳоро ба расмӣ таъин кард. Сугдиён аз ин амали подшоҳи худ норозигӣ баён карда, Тархунро ба зиндон партофтанд ва ба ҷои ӯ Фуракро ба тахт шинонданд.

Муҳорибаи Самарқанд. Тархунро барои мурасокорӣ бо арабҳо сарнагун карда ба ҷои ӯ Фуракро шинондани сугдиён бахонае шуд барои забти Самарқанд - маркази бузурги тоҷикон. Қутайба ғӯе барои қассоси Тархунро гирифтанд омада буд, на барои забти Самарқанд.

Пеш аз он ки Қутайба ба Самарқанд лашкар кашад, ба Хоразм меравад, зеро дар он ҷо бародари Хоразмшоҳ - Хурзод шӯриши зидди давлатӣ бардошт, ки мардуми зиёде ба ӯ ҳамроҳ шуданд. Қутайба ба бахонаи ёрӣ ба Хоразм дар фуру нишондани шӯриш кӯмак мекунад. Хоразмшоҳ бо Қутайба сулҳ баста, худро тобей арабҳо меҳисобад ва бо як дастаи бузург ҳамроҳи онҳо барои забти Самарқанд меояд. Дар Бухоро дастаи бухорхудот ба лашкари Қутайба ҳамроҳ мешавад.

Ҳамин тавр Қутайба бо лашкари 20 ҳазора солаи 712 ба сӯи Самарқанд омада, шаҳро дар муҳосира мегирад. Аввал ба шаҳр

дастии бародари ӯ Абдурахмон наздик шуда, дар атрофи девор манчаниқ гузошта онро шабонарӯз тирборон мекунад. Сугдиён шабонгоҳ ба арабҳо зарба мезаданд. Шаҳр муддати як моҳ дар муҳосира қарор дошт. Сарони он ба подшоҳони Чоч ва Фарғона шиҳонӣ мактуб фиристода, ёрӣ мепурсанд, аммо туркҳо нахостанд, ки ба ёрӣ биёянд.

Ҳамин тавр муҳофизати Самарқанд танҳо бар дӯши худи шаҳриён афтада буд. Баъди як моҳи муҳофизат арабҳо деворро шикаста, ба шаҳр медаворянд ва ҳамаро аз дами тег мегузаронанд. Шох Ғурак сулҳ талабид, аммо Қутайба шарт гузошт, ки мардум шаҳрро тарк намоянд. Самарқандиён хонаю дар ва молу холи худро гузошта, аз шаҳр берун рафтанд ва дар ҷангалҳо мезистанд. Арабҳо шаҳрро ғорат карданд ва дар он ҷой гирифтанд. Табарӣ - муаррихи тоҷик менависад, ки Самарқанд ба арабҳо 2 миллион дирхам ҷарима ва 1000 марди солим, ки дар байни онҳо маъюбе набуд, ба сифати гулом дод. Қутайба фармон баровард, ки ҳар тоҷики сугдие, ки бо худ силоҳ мегирад, ба қатл хоҳад расид.

Худи арабҳо Қутайбаро дашном дода мегуфтанд, ки шаҳри маъруфи ҷаҳонро хароб кард. Баъдтар бо иҷозати Қутайба мардум ба хонаҳои ғоратшуда ва нимвайрони худ баргаштанд. Дар дарвозаҳои шаҳр зану мард тафтиш карда мешуданд ва ҳатто агар касе кордча медошт, кушта мешуд.

Қутайба ибодатгоҳҳои шаҳрро ба масҷид табдил меод ва ё хароб мекард. Масалан, дар шаҳр маъбади худоён мавҷуд буд, ки дар он мучассамаҳои заррин, нукрагин, мисин, сангин ва ҷӯбини худоён, фариштагон ва бузургони ойини Маздаясно, пахлавонон, шоҳони мардуми Сугд нигоҳ дошта мешуданд. Ҳайкалҳо ба монанди одамони зинда бо сару либос ва ороишҳои нукра, тидло ва ҷавохирот зинат ёфта буданд. Бисёр ҳайкалҳо таърихи ҷандинҳазорсоларо аз сар гузаронида, ёдгории беназири халқамон ба ҳисоб мерафтанд. Арабҳо барои зевар ва зару сими онҳо ин ёдгориҳои санъати тасвириро ба майдон бароварда, аз мучассамаҳои ҷӯбин зару зеварро қанда худи онҳоро месӯзонданд. Мувофиқи гуфтаи Табарӣ, Қутайба танҳо аз мучассамаҳо 250 ҳазор мисқол зар ғанимат гирифт.

Дар Регистони Самарқанд мучассамаҳои бузурги асп, гов ва шутурҳо вуҷуд доштанд, ки онҳо дар ҳолати ҳучум ба якдигар тасвир ёфта буданд. Бинанда гумон мебуд, ки онҳо зиндаанд ва бо якдигар зӯр меозмоянд. Арабҳо онҳоро низ несту нобуд карданд. Зарарҳои ҷонӣ ва моддию маънавий, ки лашкари араб ба Самарқанд овард, ба ҳисоби инсонӣ намегунҷид. Қутайба баъди ғалаба бар мардуми водии Сугд ба Чоч ва Хучанду Фарғона лашкар кашид ва бо ғаниматҳои бузург баргашт.

Хамин тавр, Кутайба аз зиддияти байни шохони тоҷик мохирина истифода мебурд. Ӯ қувваи ҳарбии вилоятҳои забтшударо ба муқобили ноҳияҳои ҷангкунанда истифода бурд. Гурак ба Кутайба гуфт: «Ту бар ман бо қувваи бародарони худам пирӯз гаштӣ».

САВОЛҲО:

1. Чаро самарқандиён мағлуб шуданд?
2. Назария ва амалияи арабҳо дар ин ҷанг чӣ гуна буд?
3. Муҷассамаҳои хонаи худоён барои таърихи халқи тоҷик чӣ аҳамият дошт?
4. Чаро Кутайба ибодатгоҳҳои суғдиёнро ба масҷид табдил дод?

§ 42. ЗАБТИ ВИЛОЯТҲОИ ҲИРОТ, ЗАРАНҶ, ГҲР, ЗОБУЛ ВА КОБУЛ

Соли 652 арабҳо бо сарварии Абдурахмон Ҳирот, Заранҷ ва замини Доваронро гирифта, ба суи Ғазна ва Кобул лашкар кашиданд. Дар кӯҳистони ин ҷо арабҳо ба муқобилияти сахти мардум дучор омаданд. Бо онҳо на дастаҳои деҳқонон, балки тамоми мардон меҷангиданд. Аз ин рӯ арабҳо кӯҳистони Гур ва Сулаймонияро гирифта натавонистанд ва ба шикаст рӯ ба рӯ шуданд. Аммо водихо ба осонӣ ба тасарруфи ғуроб мегузаштанд.

Дар замони халифа Волид (705-715) ба арабҳо муяссар шуда буд, ки то водии Синд раванд.

Арабҳо барои гирифтани Кобул аз замони халифа Муовия (661-690) шурӯъ карда борҳо лашкар кашиданд, аммо натиҷаи дилхоҳ нагирифтанд, зеро мардуми озодидӯсти ин диёр ҳеҷ гоҳ ба душманони аҷнабӣ сари итоат намефуроварданд. Кобулшоҳон дар мавридҳои мушкӣ худро мутен арабҳо ҳисобида, ҳамин ки қувваҳои асосии арабҳо аз замини онҳо дур мешуданд, тозиҳои боқимондари кушта, худро мустақил эълон мекарданд ва аз додани андоз сар мепечиданд.

Кобулшоҳон ҳатто дар вақтҳои ки худро тобен халифа меҳисобиданд, итоатанон бо додани андоз маҳлуд мешуд. Онҳо чун пешин дар идораи мамлақати худ мустақил буданд ва мувофиқи расму одади бобоии ҳеш мезистанд.

Ба ривояти муаррихи араб Балозурӣ Абдурахмон ҳисори Кобулро муддатҳои тӯлонӣ муҳосира кард ва ниҳоят онро гирифт ва ба андоз додан маҷбур намуд, аммо ҳамин ки арабҳо баргаштанд, Кобулшоҳ аз итоат баромад ва дигар андоз нафиристод. Дар таърихи Систон нақл мешавад, ки Кобулшоҳ марди қавиҷусса ва баҳодур буд ва бо

арабҳо худаш мечангид ва бо тег чапу рости арабхоро мезад. Абдурахмон мебинад, ки ӯ лашкари мусулмононро то 20 ҳазор бидушт ва ҳеле монда шуда буд ва боз мегашт, Муҳаллабро аз паси ӯ фиристод ва ӯ аз акиб найза зад. Найза чавшанро даронда, ба пушти шоҳ расид, вале захм зиёновар набуд. Дар охир Коблушоҳ бо арабҳо сулҳ бааст ва ба додани андоз розӣ шуд.

Лашкаркашиҳои арабҳо ба Тахористон. Вилоятҳои наздики Марв аз чониби арабҳо ҳеле барвақт забт шуда буданд. Соли 652 Аҳноф - сарлашқари араб ба Марварӯд лашқар кашид ва ҳисори онро муҳосира кард. Бозой - марзбони Марварӯд бародари худ Моҳакро назди Аҳноф фиристод ва бо 1000 дирҳам ва боқ додан сулҳ пешниҳод кард.

Аммо Аҳноф шарт гузошт, ки шумо лашқари арабро ба шаҳр роҳ диҳед, то онҳо бар шумо назорат кунанд ва намоз хонданро ёд диҳанд ва 300 000 дирҳам товони ҷанг диҳед. Шоҳи Марварӯд розӣ шуд. Пас аз ин Аҳноф 4 ҳазор лашқари худро ба сӯи Тахористон равон кард. Шоҳони Балх, Ҷурҷон, Толиқон ва Фороб бо дастаҳои худ ба миқдори 1000 нафар ба муқобили ӯ баромаданд. Аҳноф бо лашқари худ бар онҳо ғолиб омад ва қалъаеро гирифт, ки минбаъд бо номи ӯ - Қалъаи Аҳноф машҳур шуд. Ӯ бо мардуми Балху Ҷурҷон бар ивази боқи 400 000 дирҳам сулҳ бааст. Ӯ писари амаки худро дар ин ҷо сарвар таъин намуд ва бо 400 аскарӣ араб ва 1000 нафар тоҷик ва сарварии Нуъмон Бохилӣ ба муқобили ҳайтолиёнӣ Форобу Қуҳистон фиристод. Ҳайтолиён арабхоро шикаст доданд ва онҳо ба сӯи Марварӯд бозгаштанд.

Дар ҳамин сол дастаи араб бо сарварии Умар ба Хирот ва Бодғис ҳуҷум оварданд. Онҳо дар Хирот ба муқовимати сахт дучор шуда, муддатҳои зиёд шаҳрро ба муҳосира гирифта, мардумро ба таслим шудан маҷбур сохтанд. Умар бо хиротӣҳо ба товони 1 миллион дирҳам сулҳ бааст. Пас аз он ӯ лашқарашро дар ин ҷо гузошта, худаш ба назди халифа рафт. Мардуми он диёр бо сарварии Корон шӯришданд ва дар Самангон бар лашқари араб ғолиб омаданд. Арабҳо сӯи Марв гурехтанд. Вақте ки Умар баргашт, бо лашқари 4 ҳазора ба Корон шабохун зад ва аскарони ӯро бидушт ва Коронро асир гирифт.

Хурӯҷи Низак ва ташкили Иттиҳоди Фороб, Балх, Марв ва Толиқон. Низак Тархун шоҳи ноҳияи Бодғиз буд. Низак аз дудмонҳои қадими қушонӣ буд, ки мувофиқи ривоятҳои таърихӣ бо арабҳо то қушта шуданаш ҷангидааст. Ӯ шоҳи Тахористонро, ки аз туркон буд ва марди сустирода ба шумор мерафт, барои ба арабҳо сари итоат фароварданаш зиндонӣ мекунад. Соли 703 лашқари араб

бо сарварин Мухаллаб қалъаи дастнораси Боддизро мухосираи дуру дароз намуда, Низакро ба таслим шудан маҷбур месозад. Аммо баъди рафтани арабҳо боз худро мустақил меҳисобад. Соли 705 Қутайба ибни Муслим ба Боддиз ҳучум меорад. Низак ба Қутайба шарт гузошт, ки агар ту Боддизро озод гузорӣ, ман мугеи ту мешавам. Қутайба ин шартро пазируфт ва ӯро ҳамроҳи худ ба ҷанги Суғд бурд.

Қутайба дар ҷанг бо Суғд ва шоҳи он Тархун нисбат ба маҳаллиён бераҳмии саҳт нишон дод, ки боиси газаби Низак нисбат ба арабҳо шуд. Ӯ аз Қутайба ҷудо шуд ва ба Тахористон омад ва ба худ гуфт: «Ин арабҳо мисли сағанд, бо онҳо мечангед ва таҳқирашон мекунад, аммо барои пул ва чиз аз гуноҳҳои ту мегузаранд. Барои ҳамин ман бояд ҷангам ва онҳоро кушам. Онҳо бар ивази мол аз гуноҳҳои ман мегузаранд».

Солҳои 708-709 Низак ба Балх омада, бо шоҳи он онди муборизаи якҷоя ба муқобили Қутайба маслиҳат мекунад. Ӯ ба Хулм, Толикон ва дигар минтақаҳо рафта бо шоҳони онҳо масъалаи ташкили иттифоқи зиддиарабиро ба миён гузошт. Чун мавсими зимистон буд, шоҳони тоҷик метавонистанд то баҳор ғайбӣ бинанд.

Ба иттиҳод инҳо ризоӣ доданд: испаҳбали Балх, Бодом - деҳқони Марв, Шаҳрак - деҳқони Толикон, Тарсал - деҳқони Ҷузҷон. Низак ҳатто ба Кобулшоҳ мактуб навишта ӯро низ даъват намуд. Кобулшоҳ ба Низак ваъдаи пуштибонӣ дод ва дар сурати нобарории корҳо ҷимояи онла ва амволи ӯро ба ӯҳда гирифт. Низак пеш аз ҷанг онла ва амволи гаронбаҳои худро ба Кобул фирисод. Қутайба аз қори Низак огоҳ шуд ва бародари худ Абдурахмонро бо 12 ҳазор аскар дар Барукани назди Балх ҷой дод. Ва дар даран Ғазара дар роҳи Низак посбонҳо ниҳод. Ҳамин тавр Қутайба пеши роҳи шоҳони маҳаллиро баст ва онҳоро муттаҳид шудан намонд.

Низак дар қалъаи Дуғули Бағлон, ки яке аз мустаҳкамтарин қалъаҳои он замон буд, пинҳон шуд. Барои ба қалъа ворид шудан як роҳ буд, ки онро дастаҳои Низак муҳофизат мекарданд. Қутайба дар ин ҷо дармонд. Дар ҳамин вақт шоҳи рустои Рубихон ба назди Қутайба омада, аз ӯ амон хост. Қутайба гуфт: «Ба шарте туро амон медиҳем, ки роҳи пинҳонии қалъаи Дуғулро ба мо нишон диҳӣ».

Шоҳи Рубихон роҳи пинҳонии қалъаро ба арабҳо нишон дод ва лашкари араб ногаҳон ба бошандагони қалъа ҳучум карданд ва ҳамаро куштанд. Низак аз он ҷо ба Самангон, ба қалъаи машҳури Фитаҷо рафта буд. Қўшуни Қутайба дар тўли ду моҳ дар зерин қалъа, дар дарёи Курз истод, аммо фатҳи он муяссар нашуд, зеро қалъа аз ҷаҳор тараф бо кўҳҳои касногузар ихота буд. Аз зерин он рӯде мегузашт ва роҳи борик ба қалъа мерафт ва он аз ҷониби дастаи Низак муҳофизат мешуд. Дар қалъа ҷашман об ва заминҳои қорам

ва алаф барои хайвонот мавҷуд буд. Низак барои худ ва лашкариён хӯрок дошт, аммо аз гармӣ гӯштҳо вайрон шуда, лашкариёро захролуд кард.

Қутайба ба назди Низак ошноӣ ӯро бо номи Сулаймон фиристод ва ваъдаи амонӣ ба ӯ ва ёронаш дод. Низак гуфт: «Ман ба Қутайба бовар надорам. Ӯ маро мекушал, аммо илоче нест». Вақте ки Низак ба назди Қутайба омад, дар атрофи ӯ шохони Хатлон-Шохбол, Шумону Ахорун-Тарсалшоҳ хузур доштанд. Низак бағуи Тахористон ва наздикони ӯро асир нигоҳ медошт. Қутайба онҳоро ба назди халифа фиристод. Қутайба Низак ва ду писари бародарашро дар Искимишти Тахористон бо азоб бикушт. Дар мӯзаи Низак санги қиматбаҳое ба арзиши хирочи як вилоят буд. Он ба Қутайба расид. Ҳамин тавр, арабҳо ҳамаи шохони маҳаллиро алоҳида-алоҳида таҳти фармони худ медароварданд. Баъди ин Қутайба қалъаи Болдизро гораг кард. Аз он дорони зиёд ба даст овард ва ба ҳар сарбоз 800 дирхам тӯхфа дод.

Исёни Мӯсо. Мӯсо писари Абдуллоҳ ибни Ҳозим буд, ки падараш солҳои 651-652, 662 дар Хуросон амирӣ мекард. Ӯ соли 683 ба муқобили халифа баромада кушта мешавад. Писараш Мӯсо бо тарафдоронаш ба Мовароуннаҳр меғурезанд ва он ҷо бедодигариҳо мекунанд. Ӯ ба меҳмонии шоҳи Сугд Тархун омада, рӯзи Наврӯз бо яке аз паҳлавонҳои араб дар Самарканд қувва озмуда, ӯро кушт. Шоҳи Самарканд аз ин ҳодиса ба ғазаб омад ва ба Мӯсо гуфт: «Агар меҳмони мо намебудӣ, ту ва дастаатро нобуд месохтам. Ҳоло тарки мамлақати мо кунед».

Мӯсо бо дастаи худ ба Тирмиз омад ва аз шоҳи он барои истодани муваққатӣ дар шаҳр рухсат пурсид. Тирмизшоҳ онҳоро ҷой дод, аммо онҳо берун рафта нахостанд. Байни дастаи шоҳи Тирмиз ва Мӯсо ҷанг сар зад ва арабҳо ғолиб омаданд. Дар Тирмиз норозиёни араб аз сиёсати мири Хуросон ҷамъ меоянд ва шаҳро соҳибӣ мекунанд.

Шоҳи Тирмиз ва ёронаш аз ҳокони турк ёрӣ металабанд. Ҳокон ба онҳо меғӯяд, ки шумо ҷӣ тавр муборизед, ки 200 араб омада, шаҳру хонаи шуморо соҳиб шуданд. Баъди ҷанде ҳокон дастае барои онҳо дод ва сӯи Тирмиз равон кард. Вақте ки онҳо ба Тирмиз расиданд, лашкари Хайтолиён низ ба муқобили Мӯсо омада буд.

Мӯсо ва тарафдорони ӯро шоҳи Сугд ёрӣ дод ва барояшон дастаи ҳарбиён фиристод. Аммо байни Мӯсо ва сугдиёни омада дар роҳбарии лашкар норозигӣ ба вучуд меояд ва онҳо бо роҳбарии Собит ном араб аз шаҳр баромада, ба қувваҳои зидди Мӯсо ҳамроҳ мешаванд. Собит аз Кеш, Насаф ва Бухоро низ ёрӣ мегирад. Собитро ҷосусони Мӯсо мекушанд ва сугдиҳо ба ватанашон бармегарданд. Мӯсо соли 690 Тирмизро гирифта, то соли 704 дар дасти худ нигоҳ

медорад. Соли 707 амири Хуросон бо сарварии Сайиди Усмон 15 ҳазор сарбоз фиристод. Ба ёрии арабҳо лашкари Сугд бо сарварии Тархун ва тирмизшоҳ низ (бо туркон) омада буданд. Қалъаи Тирмиз дар баландии соҳили Ому ҷой дошт. Шояд дар он замон оби Ому дар назди қалъа кам буд, ки арабҳо аз тарафи рӯд ва сугдихо аз хушкӣ хучум оварданд.

Мӯсо бо 8 ҳазор лашкар дар се бахш мечангид. Вақте ки ӯ аз қалъа баромад, лашкари тоҷикон роҳи бозгашти ӯро буриданд. Мӯсо дар ин ҷанг ҳалок ва тарафдоронаш қушта ва Тирмиз озод карда шуд. Дар ин муҳориба шоҳони Чағониён, Ахорун ва Шумону Хатлон низ иштирок доштанд.

Ҷангҳои Қутайба дар Шимоли Тахористон (водиҳои Хисори имрӯза). Дар давраи истилои араб дар водиҳои имрӯзаи Хисор шоҳигарихон зерин вучуд доштанд: Тирмизшоҳ, ки ба он Тирмиз ва атрофи он дохил мешуданд; Кофиён ноҳияҳои Бойсун ва Шерободро фаро мегирифт; Чағониён миёнаҳои Чағонрӯд, яъне Шӯрҷаву Дехнавро дар бар мегирифт. Ба Ахорун Регару Шаҳринав ва ба Шумон-Хисор, Душанбе ва Варзоб то Рӯхатӣ дохил мешуданд, ноҳияи Кофарниҳон бо номи Кумидиён шоҳигарии алоҳида буд.

Қутайба соли 705 ба Боддиз ва Толиқон лашкар кашид ва то Тирмиз омад. Дар ин ҷо ӯро шоҳи Чағониён Тиши Якҷашм пешвоз гирифт ва калиди тиллоии шаҳри худро ба ӯ ҳадя намуд ва ӯро ба меҳмонӣ даъват кард. Тиши Якҷашм ба Қутайба шикоят кард, ки шоҳи Шумон ба шаҳри мо хучумҳои харобиовар мекунад.

Қутайба ба Шумон меояд, аммо шоҳи он бечанг таслим мешавад ва баъд ӯ ба сӯи Кешу Насаф меравад. Баъди ин ҳодиса Шумон боз аз тобеияти арабҳо мебарояд ва Қутайба дубора барои фатҳи он меояд. Ин ҳодиса баъди таслими Низак соли 703-709 рух дод, чунки шоҳи Шумон дар таърифи қалъаи баланду устувори худ мегӯяд: «Тири арабҳо ҳеч гоҳ ба бодон диҷи ман парвоз карда наметавонад ва ман аз дигарон ҷӣ камӣ дорам, ки ба арабҳо таслим шавам». Вақте ки арабҳо соли 710 қалъаи Шумонро ба муҳосира гирифтанд, яке аз тирҳои манҷаниқ омада бар сари шоҳи Шумон, ки дар курсӣ нишаста буд, зад ва ӯро нобуд сохт. Вай пеш аз марг васият мекунад, ки ҳазинаи тилло ва нуқраи давлатро дар ҷоҳои ҷашмаи дохили диҷ партоянд, то ба дасти душман наафтад. Қасрҳои шоҳ Шумон дар ҷои имрӯзаи қалъаи Хисор қарор дошт.

САВОЛҲО:

1. Сабабҳои асосии ғалабаи арабҳо дар ҷӣ буд?
2. Чаро шоҳони маҳаллӣ муттаҳид намешуданд?

3. Аслан арабҳо бо кихо мечангиданд?
4. Чаро Мӯсо бо 200 савори худ тавонист бар шоҳи Тирмиз голиб ояд?
5. Чаро шоҳони тоҷик аз ҳамсояғони худ ёрӣ наметурсиданд ва ба туркон муроҷиат мекарданд.

Боби IX ИСТИЛОИ АРАБ

§ 43. ДАВРАИ ДУЮМИ ЗАБТКОРИҲОИ АРАБ ДАР ТОҶИКЗАМИНИ ШАРҚӢ

Ахволи тоҷикон баъди истилои араб. Арабҳо дар тамоми шаҳру деҳаҳои забтшуда дастаҳои худ ва намояндагони диниро мегузоштанд, то ки ба корҳои ҳаррӯзаи мардум назорат кунанд. Аслан давраи якуми забткориҳои араб моҳияти ғоратгарона-таҷовузкорона дошт ва аз омадани Қутайба ибни Муслим шакли муитазам ва мақсадноки мусулмонкарданро гирифт. Аммо азбаски мамлақати мо хеле пахновар буд, онҳо ҳаман оғро ба якборагӣ ғасб карда наметавонишанд. Ҳамин ки қувваҳои асосии арабҳо дур мерафтанд, мардум намояндагони онҳоро мекуштанд ва худро чун пештар озод меҳисобиданд.

Қутайба фаҳмид, ки дар шаҳру деҳот аскарони арабро бештар гузоштан лозим ва ӯ назоратро пурзӯр кард. Бинобар ин ӯ вақте, ки Самарқандро гирифт, бародари худро бо лашкараш он ҷо гузошт ва ҳукм баровард: «Ба ҳеҷ бутпараст-оташпараст, то вақте ки тамға ба ӯ назананд, руҳсат надихед, ки аз шаҳр берун равад, касони бетамғаро кушед. Агар дар вақти аз дарвоза даромадан ва ё баромадан аз касе кордчае ёбед, ӯро бикушед. Ва агар шабонгаҳ пас аз бастании дарвозаҳо касе биёяд, ӯро бикушед». Арабҳо мамлақати моро ғорат мекарданд ва аҳолии оғро ба қабули дини ислом маҷбур менамуданд.

Тавре ки қаблан зикр карда будем, вақте ки Қутайба ибни Муслим соли 712 ба Бухоро омад ва Бухороро забт кард, аҳли Бухороро фармуд, ки: «Ними хона ва анҷоми оғро ба арабҳо бидиҳанд, то ба онҳо рӯзаю намоз ёд бидиҳанд».

Аксари мардум намехостанд бо арабҳо якҷо бошанд, хона ва молу манови худро ба онҳо гузошта, тарки шаҳру деҳоти худ мегуфтанд. Онҳоро барои ин эътирозашон арабҳоро мекуштанд. Тоҷик араби дар хонааш ҷой гирифтаре бояд меҳӯронд ва нигоҳубин мекард. Кор

ба дарачае расид, ки араб дар хонаи тоҷик соҳибхона ва соҳибхона хизматгор буд. Ҳодисаҳои маҳаллиро аз хонаву замин рондани арабҳо ва онҳоро соҳиб шудан пайваста рӯй меод. Аъёну ашрофи араб дар вилоят, шаҳр ва деҳаҳои забтшуда бехтарин заминро об, қасру боргоҳро аз худ намуда, аҳолии маҳаллиро маҷбуран дар замини худ бепул қор мефармуданд. Ба мардум андозаҳои гарон баста, молу мулкро ба зӯр мегирифтанд. Агар қасе чизи қиматбаҳое дар даст, пой, сар, бадан медошт, онро ба зӯрӣ меситониданд. Қасоне, ки исломро қабул надоштанд, ба андозаи зиёд чиза меоданд. Андозҳо хеле зиёд буданд. Аз об, замин, дорой ва ғайра андоз ситонда мешуд.

Иттифоқи зиддиарабии Сугд, Чоч ва Фарғона. Қутайба баъди фатҳи Бухорову Самарқанд соли 713 ба Истаравшан. Хучанд ба Фарғона лашқар мекашад. Сарчашмаҳо дар бораи ин ҳуҷум чизе наменависанд. Танҳо аз ҳуҷуми ӯ ба Чоч ва Фарғона хабар медиҳанд. Аммо аз сарчашмаҳои бостоншиносӣ ба ҳуҷум маълум мешавад, ки дар Истаравшан Қутайба кушторҳо ташкил дод. Бостоншиносон дар даромадгоҳи қаср устухонҳои 50-60 нафар мардон, занон ва кӯдаконро пайдо карданд, ки бошандагони қаср, ҳешу табори афшинҳо ва ҳимоятгарони ин қох буданд. Онҳоро арабҳо баъди тақлим шудан ё дар вақти муҳориба куштаанд.

Баъд Қутайба баҳши лашқари худро барои забти Чоч ва баҳшери худаш ба Хучанд бурд. Дар Хучанд тоҷикон ӯро мардонавор бо тирю қамон пешвоз гирифтанд ва муҳориба чандин рӯз давом ёфт. Ниҳоят ӯ шаҳрро гирифта, қорат намуд ва сӯи Фарғона рафт. Шоҳи Фарғона дар Қосон буд, бо ӯ сулҳ баст ва бо ғанимати зиёд баргашт. Аммо лашқари ба сӯи Чоч рафта аз қониби тоҷикони ин диёр шикаст меҳӯрад. Соли дигар ҳуди Қутайба ба Чоч ҳуҷум мекунад ва то Исфанҷоб меравад.

Аз Чоч ба сӯи Фарғона меояд. Фарғона ба Қутайба писанд меояд ва ин қоро барои худ мақоми зист қарор медиҳад, зеро бо халифаи навтаъиншуда Сулаймон муносибати хуб надошт. Қутайба ба халифа Сулаймон хат навишта ӯро огоҳ мекунад, ки шоҳони тоҷик аз ӯ метарсанд ва ӯ исломро дар ин ҷо пойдор сохтааст. Агар халифа ӯро аз вазифаи амирии Хуросон дур кунад, вай аз итоати ӯ мебарояд. Халифа аз ин хати Қутайба ба ғазаб омада, дар қасди қони вай мешавад. Соли 715 Қутайба бо бародарону писарон ва наздиконаш иборат аз 11 нафар дар Фарғона кушта мешаванд.

САВОЛҲО:

1. Сиёсати Қутайба дар Тоҷикзамин чӣ хел буд?

2. Сиёсати шоҳони тоҷик дар замони забткориҳои араб чӣ гуна буд?
3. Чаро халифа Сулаймон Қутайбаро кушт?

§ 44. ЧАНГҲОИ ОЗОДИХОҲОҶОНАИ ТОҶИКОН ДАР ХУРОСОН ДАР СОЛҲОИ 717-722

Вазъияти сиёсӣ дар арафои шӯришҳо. Соли 715 Қутайба ибни Муслим дар Фарғона бо ҳешу табораш ба қатл расид. Ин ҳолиса ба шоҳони тоҷик, ки аз дасти ӯ мағлӯб шуда буданд, имконият дод, ки боз мустақил шаванд. Шоҳони аз сиёсати арабҳо норозӣ гоҳ-гоҳ дар ин ё он вилоят ба муқобили арабҳо мешӯриданд ва ғумоштагии онҳоро мекуштанд. Дар солҳои 716-719 дар миёни мардуми тоҷик овоза пахн шуд, ки ғӯё худованд барои арабҳо 100 сол ҳукмронӣ ҷудо карда будааст ва соли 719 соли охирини мавҷудияти онҳо дар Тоҷикзамин-Эронзамин ба шумор меравад. Дар ин бора мактуби шоҳи Суғд ба императори Чин шаҳодат медиҳад.

Дар мактуб омадааст, ки «Мо 100 сол боз зери дасти дашноҳ (арабҳо) гирифтorem. Мо дар ин муддат ба муқобили онҳо пайвасти дар чангем. Аммо қувваи мо басанда нест. Имсол соли охирини ҳукмронии онҳо ба ҳисоб меравад. Агар шумо ва туркон ба ёрии мо биёед, мо онҳоро зада аз мамлақати худ пеш мекунем».

Ривоят кардаанд, ки дар байни арабҳо низ чунин овоза вучуд дошт. Ҳамзамон ҳамон соли 719 шоҳи Бухоро (Тугшод) ва Рашт (Ғарм) низ ба императори Чин хат навишта ба монанди шоҳи Суғд аз ӯ ёрӣ металабанд. Аммо императори Чин ҳеч гоҳ ба ёрии тоҷикон наомада буд. Вай мехост, ки тоҷикон ба муқобили арабҳо чанганд ва тамоман сӯст шаванд. Баъди сӯстӣ онҳо ихтиёран ба Хитой ҳамроҳ шуданро металабанд. Аммо императори Хитой хато кард. Арабҳо тамоми Осиёи Марказиро гирифта, ба Хитой таҳдид карданд.

Дар ин вақт ал-Қарроҳ шахси зодиму хунҳор амири Хуросон буд. Мувофиқи фармони халифа қасоне, ки нисомро қабул кардаанд, аз андози чизя бояд озод мешуданд. Аммо ӯ аз тоҷикони мусулмоншуда низ андози вазнин меситонд. Ин сиёсати ӯ норозигии мардуми тоҷикро ба вучуд овард. Шоҳони ноҳияҳои норизо дастаҳои худро омода сохта, ба муқобили арабҳои нозир ҳучум оварда, онҳоро нест мекарданд ва ба дини пешини худ бармегаштанд. Чунин шӯришҳо дар Деҳистон, Ҷурҷон, Табаристон ва Суғд сар заданд.

Вазъият дар Суғд хеле мураккаб гардид. Ал-Қарроҳ аз мактуби ба шоҳи Чин фиристодан Ғурак огоҳӣ ёфт ва хост ӯро иваз намояд. Дар ин вақт писарони Тархун, ки пеш аз Ғурак подшоҳи Суғд буд, дар назди Деваштич - шоҳи Панҷ (Панҷакат) қарор доштанд. Азбаски

писарони Тархун хурсол буданд, масъалаи ба ҷои онҳо Деваштиҷро шоҳи Сугд таъин кардан ба миён меояд. Деваштиҷ аз авлоди шоҳони Сугд, яъне хешованди Тархун буд ва ҷӣ тавре ки баъдтар мебинем, бо ёрии Тархун шоҳи Панҷ шуда, яке аз рақибони Ғурак мегардад. Деваштиҷ зоҳиран худро тарафдори арабҳо нишон дода, кушид, ки ҷои Ғуракро бигирад ва ин кор ба ӯ даст медихад.

Шӯриши Дехистон бо сарварии Фирӯз. Мувофиқи ривояти Табарӣ, мардуми Дехистон аз ислом баргашта, ба дини пешини худ рӯй оварданд. Ба ёрии онҳо туркон бо сардории Сул омаданд. Соли 717 лашкари араб бо сарварии Муҳаллаб-амири Хуросон ва гурӯҳи ашрофзодагони Рог ва Хуросон, ки миқдорашон зиёда аз 100 ҳазор буд, ба шаҳри шӯрида ҳучум оварданд. Қалъа ба муҳосира афтод. Тоҷикон бо ҳучумҳои ногаҳонӣ ба арабҳо талафот дода, боз вориди қалъа мешуданд. Арабҳо роҳҳои қалъаро бастанд ва мардум аз гурӯҳнагӣ маҷбур шуданд, ки сулҳ талабанд. Мувофиқи ин шартнома, арабҳо ба Фирӯз, хешон ва амволи ӯ даст назаданд ва дигар аксари ҳимоятгарони қалъаро кушта, қисмеро асир гирифтанд ва қалъаро горат намуданд.

Шӯриши Ҷурҷон ва Табаристон. Баъди ғалаба бар деҳистониён Муҳаллаб ба Ҷурҷон омад. Ҷурҷониён се маротиба ба муқобили арабҳо ҷангида, бо додани товон ба маблағи 100, 200 ва 300 ҳазор дирхам сулҳ баста буданд. Арабҳо ин сулҳро пазируфтанд. Ин дафъан ҷаҳорум буд, ки онҳо ба шӯриш омаданд. Ин бор низ онҳо бо лашкари Язид ҷангидан нахоста, ошӣ пешниҳод карданд. Язид Асад ибни Абдуллоҳро он ҷо гузошта, худ сӯи Табаристон рафт. Язид роҳи қалъаро муҳосира кард. Қалъа дар тангҳои кӯҳ ҷой дошт. Испахбад ноилоч сулҳ талабид ва аз будаиш зиёд супоридани хирочҳо ваъда дод.

Язид дастаеро бо сарварии бародараш назди онҳо фиристод. Дар ин вақт дайламиҳо ба ёри омада, арабҳоро аз пушт зарба заданд. Лашкари араб ба таҳлука афтода, аз тангӣ ва кӯҳпораҳо роҳи гурез меҷуст. Шӯришчиён онҳоро бо сангҳо мезаданд ва онҳо аз ҷариҳо афтода мемурданд. Лашкари араб бо талафоти калон ба баромадҳои дара ақиб нишаст.

Испахбад ба шоҳи Ҷурҷон мактуб навишта, ӯро ба ёри талабид. Ҷурҷониҳо дастан дар он ҷо будан арабҳоро кушта, ба ёри омаданд. Язид дастан худро ба муқобили ҷурҷониён фиристод, аммо онҳо дар кӯҳ сангар гирифта, роҳи омадурафти Хуросонро бастанд ва сипоҳи араб ҳеч кор карда натавонист. Язид бо табаристониён сулҳ баста, сӯи Ҷурҷон омада, муддати якҷанд моҳ роҳро банд кард ва бо мушкилиҳои зиёд ба қалъа наздик рафта, аз ҷор девори он оташи

бузурге афрӯхт. Бошандагони қалъа диловарона ҷангида, қахрамонона ҳалок мешаванд. Ба ривояти Табарӣ дар ин муҳориба арабҳо 40 ҳазор бошандагони Ҷурҷонро кушта, 5 миллион дирҳам ғанимат ба даст овардаанд. Онҳо аз тифлон то пирон ҳамаро аз лами тег гузарониданд, ки чунин бераҳмиро таърих ёд надошт.

Шӯришҳои пай дар пай дар Хуросон ва муқобилияти далеронаи ҷурҷониён арабҳоро саҳт ба ташвиш андохт. Онҳо амирони Хуросонро тез-тез иваз мекарданд, аммо ҳаракатҳои зидди тозиён бештар авҷ мегирифт.

Вазъият дар Сугд. Соли 720 халифа ба ҷои ал-Ҷарроҳ ба амирии Хуросон Абдурахмон ибни Нуъайм ал-Ҷамидиро таъин кард. Дар ин вақт Ғурак бо туркон иттифок бааста, ба муқобили арабҳо ба ҷанг мебарояд. Дар ҳамин айём, соли 720 арабҳо Деваштиҷро ихшиди Сугд ва афшини Самарқанд эълон мекунанд. Ҳамин тавр, дар Сугд духокимияти ба вучуд меояд. Ғуракро сугдиён соли 710 ба ҷои Тархун интиҳоб намуданд ва арабҳо низ ӯро эътироф карда буданд. Вай соли 719 ба муқобили арабҳо ҷанг сар кард ва арабҳо аз ӯ норизо шуда, Деваштиҷ - ҳеши Тархунро ба ҷояш таъин намуданд.

Деваштиҷ дар ин вақт дар Панҷакат менишаст ва ба муқобили Ғурак ҷанг накард. Ӯ низ баъди унвони шоҳи Сугдро гирифта ба ноҳияҳои гуногуни Мовароуннаҳр, аз ҷумла Хатлон, Ҷоч, Истравшан, Фарғона ва ҳамчунин Ҳокон мактуб навишта, онҳоро барои муборизаи якҷоя ба муқобили арабҳо даъват менамояд.

Ҳамин тавр, дар солҳои 20-ум дар Сугд ду лагери зидди арабҳо: яке бо сардории Деваштиҷ ва дигаре бо сардории Ғурак ташкил ёфт.

§ 45. ШҶРИШИ ШОҶЗОДАГОНИ СУҒД БО САРВАРИИ ҒУРАК ДАР СОЛҶОИ 719-720

Ба ривояти муаррих Табарӣ, сугдиҳо аз ислом рӯй ғардонидани ба дини пешини худ бозғаштанд. Онҳо масҷидҳоро месӯзонданд ва арабҳоро мекуштанд. Намояндаи арабҳо дар Сугд - Шубро ронданд. Амири Хуросон ба ҷои ӯ Сулаймон Абӯсарӣ яке аз тоҷикони мусулмоншудаи Марвро мефиристад, то мардумро ором ғардонад.

Аммо вазъият хеле шиддат гирифт. Бахонаи ҷанг ҳамин шуд, ки яке аз деҳқонон - шоҳзодаи Сугд меҳоҳад зани арабиро аз қабилани бохилӣ ба никоҳи худ дарорад, аммо арабзан таклифи ӯро намепазирад. Шоҳзода бо дастани худ қалъаи бохилиҳоро ба муҳосира мегирад. Туркҳо низ бо сарварии Корсул ба ӯ ҳамроҳ мешаванд. Арабҳои дар қалъаи Бохилӣ буда ба ивази 40 ҳазор дирҳам сулҳ металабанд. Дар ин вақт ба ёрии онҳо 4 ҳазор лашкари араб аз Самарқанд меояд. Ин даста дар роҳ як гурӯҳи 300 нафарани турконро

мебинад, ки ба сабаби норозигӣ аз лашкари Корсул чудо шуда буданд. Туркони хиёнатгар ба лашкари араб ҳамроҳ шуда, аз вазъияти арабҳои дохилӣ, қалъа ва сипохи тоҷикону туркони Корсул ба онҳо маълумот медиҳанд.

Лашкари тоҷику турк аз омадани ёрӣ огоҳӣ ёфта, ба арабҳои дохили қалъа барои таслим то субҳ мӯҳлат медиҳанд. Дар баробари ин арабҳои тарағгонро мекушанд ва ба фатҳи қалъа тайёрӣ мебинанд.

Аскарони араб бо сарварии Мусайиб шаб ба туркон шабохун зада, бештари онҳоро мекушанд. Туркони боқимонда мегурезанд. Арабҳо ҳамон шаб асиронро озод карда, сӯи Самарқанд мераванд. Пагоҳӣ вақте ки сугдиҳо бо туркони боқимонда чамъ мешаванд, дар қалъаи Боҳидӣ касеро пайдо карда наметавонанд.

Соли 721 Саид Абдулазиз амири Хуросон таъин мешавад. Вай шахси раҳмдил буд. Ӯ ба тоҷикон бо тараххум менигарист. Шохони маҳаллӣ аз сустиродагии ӯ истифода мебуданд. Ӯ дар Боғчо ном ноҳияи Сугд лангар зада бо туркону тоҷикон ҷангҳои гӯлонӣ кардааст. Дар яке аз ҷангҳо 50 араб, аз ҷумла Шуб - намояндаи пешини арабҳо дар Самарқанд ҳалок мешаванд. Миқдори талафот аз тоҷикон ва туркон бештар буд. Дар ин ҷанг туркон шикасти сахт хӯрда, тоҷиконро дар майдони ҷанг монда мегурезанд. Арабҳо бо фармони амир Абдулазиз ҷангро бас карда, ба қароргоҳи худ бармегарданд. Ин кори ӯ норозигии арабҳоро ба вучуд оварда, боиси аз вазифа сабуқдӯш шуданиаш гардид. Халифа ба ҷои ӯ ал-Хараширо фиристод.

Шӯриш бо сарварии Карзанҷ. Аз сарчашмаҳои таърихӣ маълум мешавад, ки ал-Харашӣ одами хашмгин ва бераҳм будааст. Халифа ӯро ба муқобили шӯришгарони Сугд фиристода, аз вай талаб мекунад, ки ба кофирон ҳеч раҳм накунад. Дар ин давра Ғурак-шоҳи Сугд ба тарафи арабҳо гузафта мардумро ба таслим шудан даъват мекунад. Қувваи асосии шӯришгаронро дастаҳои деҳқонони Сугди Марказӣ ташкил мекард. Онҳо ба суҳанони Ғурак гӯш надоданд ва ба сӯи Хучанд равон шуданд. Дастаҳои тоҷикони Сугд зери роҳбарии шохзодагони зерин қарор доштанд: мардумони рустоҳои Фарпай ва Абаргарро Карзанҷ ва Чаланҷ, Иштихонро Мохун ва Собит, Баёркат, Соскат ва Бузимчонро (1000 нафар) Бошим ва Бағир роҳбарӣ мекарданд.

Мувофиқи мактубҳои Деваштиҷ, шоҳи Фарғона бояд онҳоро ҳамчун иттифокчӣ пешвоз мегирифт. Аммо модари Алутар шоҳи Фарғонаро намегузорад, ки ба ҷанг ҳамроҳ шавад. Ӯ ба Алутар маслиҳат медиҳад, ки барои сугдиҳои омада дар Истам номи мавзеи Аспара (Исфара) ҷой тайёр кунад ва битзор онҳо он ҷо раванд.

Алутар муносибати худро бо сугдиён тағйир дода, ба онҳо мактуб менависад, ки ман ба шумо дар водии Аспара чой тайёр мекунам ва барои ин корро ба сомон расонидан 40 рӯз лозим аст. Агар дар ин муддат арабҳо шуморо таъкиб кунанд, ман ба шумо ёрӣ дода наметавонам. Сугдиҳо аз ноилочӣ ба ин шартӣ хоинонаи Алутар розӣ мешаванд.

Дар Аспара вориси ихшид - Балаз менишаст ва аспони бехтарини дунё бо номи «даванд» дар онҷо парвариш меёфтанд. Алутар аз омадани ал-Харашӣ гарсида буд ва намехост, ки сугдиён ба Фаргона биёянд. Бинобар ин ӯ писари амакаш - Ниланро ба назди ал-Харашӣ фиристода, ӯро огоҳ мекунад, ки сугдиён дар Хучанд қарор доранд ва то 40 рӯз дар химояи мо намебошанд, шумо зуд биёед ва онҳоро дастгир кунед.

Лашкари араб бо сарварини ал-Хашарӣ ба Истаравшан омада бо шахи он бар ивази андак пул сулҳ мебандад ва ба Хучанд наздик мешавад. Арабҳо дар назди шаҳр лангар зада ба хучум тайёри мебинанд. Сугдиҳо дар навбати худ дар роҳи арабҳо чоҳҳо канда, онҳоро бо хас мепӯшонанд. Синас арабе омада дарвозаи шаҳрро зад ва он кушода шуд. Сугдиҳо аз паи ӯ давиданд, то дастгир кунанд. Дар ин вақт гурӯҳи калони арабҳо ба хучум гузаштанд ва сугдиҳо онҳоро бо роҳи фиреб сӯи чоҳҳо бурданд. 40 нафар араб ба чоҳҳо меафтанд ва қароҳат мебардоранд.

Баъди ин ҳодиса ал-Харашӣ дар атрофи девор манҷаникҳо гузошта, девор ва шаҳрро зерини борони тир мегирад. Сугдиҳо шабона аз калъа баромада ба арабҳо талафот дода, боз ба ҷои худ бармегарданд. Сугдиҳо ба Алутар одам фиристода, ӯро ба хиёнат гунаҳгор карданд, аммо изҳор дошт, ки арабҳо пеш аз мӯҳлати муайяншуда омаданд ва ӯ онҳоро химоя карда наметавонад. Сарвари шӯришгарон - Карзанҷ дид, ки дар ихотан лашкари зиёди араб муддати зиёд истодагарӣ ғайримқон аст, ба гуфтушунид розӣ шуд. Сугдиён ваъда доданд, ки ҳамаи андозҳои лозимаро месупоранд ва ба ватан бармегарданд. Ал-Харашӣ розӣ мешавад, аммо меғӯяд, ки шартҳоро ман мегузорам на шумо. Вақте ки сугдиён аз шаҳр берун омаданд ва дуртар аз арабҳо қарор гирифтанд, Карзанҷ барои маслиҳат ба назди ал-Харашӣ рафта, аз ӯ мепурсад, ки вай бо сугдиҳо чӣ кор хоҳад кард. Ал-Харашӣ ҷавоб медиҳад, ки шояд аскарони араб сугдиҳоро набахшанд.

Дар байни сугдиён 150 нафар арабҳои асир хузур доштанд. Дар вақти пурсиш арабҳои асир гуфтанд, ки Собит занеро кушта, зерини девори калъа гуронид. Ал-Харашӣ барои ин кор шоҳзода Собитро мекушад.

Сарварони шӯриш бо дастҳои баста дар хаймаҳои гуногуни

арабҳо буданд. Карзанч дар хаймаи араби шиносаш - Аюб ибни Ҳасан чой дошт. Вакте, ки хабари қатли Собит ба Карзанч расид, вай фаҳмид, ки ал-Харашӣ ба ваъдан худ вафо накарда, онҳоро мекушад. Вай ба Аюб меғӯяд, ки шалвори ман даридааст ва намехоҳам, ки маро дар ин либоси дарида кушанд. Агар розӣ бошед, ман гуломамро ба лангари худам фиридам, то аз қиянам - Чаланч бароям шалвори нав биёрад. Бо ин роҳ Карзанч ҳамватанонашро аз аҳдшикании арабҳо огоҳ кард ва онҳоро ба ҷанги ниҳой хонд. Сугдиҳо бо ҷӯбдастаҳо мусаллаҳ шуда, ба ҷанг бархостанд ва арабҳои зиёдро куштанд ва то охирин катраи хун мубориза бурданд.

Ҳамроҳи сугдиёни гуреза 400 нафар тоҷирони аз Чин омада низ буданд, ки моли худро ба арабҳо доданд, вале наҷот наёфтанд. Ал-Харашӣ 7 ҳазор нафар аҳолиро кушта шаҳр ва дехоти атрофро харобу горат кард. Арабҳо бо ғанимати ҳеч гоҳ надида ва нашунидаашон ба Марв бозгаштанд.

САВОЛҲО:

1. Чаро шоҳони маҳаллӣ ба ҷои муттаҳид шудан аз чиниёну туркон ёрӣ металабиданд?
2. Қувваи асосии зиддиарабҳо аз кадом табақаҳои иҷтимоӣ ташкил ёфта буд.
3. Чаро шоҳони маҳаллӣ дар ҳақиқи халқу ватани худ хиёнат мекарданд?
4. Дуҳокимиятӣ дар Сугд ба арабҳо чӣ фоида дошт?

§ 46. ШҶРИШ БО САРВАРИИ ДЕВАШТИЧ

Вазъияти сиёсӣ баъди шӯриши Карзанч. Аз сарчашмаҳои сугдӣ-хуччатҳои кӯҳи Муг (кӯшкӣ Абаргар) маълум мешавад, ки Деваштич аз соли 706 то соли 722 подшоҳи ноҳияи Панҷ (Панҷакат) буд ва аъроб ӯро ҳамчун яке аз ҳешовандони подшоҳи пешини Сугд Тархун ҳамчун шахси зидди Ғӯрак мешинохтанд ва умед доштанд, ки ӯ дар мубориза бар зидди шӯришгарон ба онҳо ёрӣ медиҳад, аммо Деваштич ба монанди дигар шохзодагони тоҷик орзуи озодии Ватанро дар дил мепарварид. Вай дар солҳои 20-ум ба шоҳони гирду атроф мактубҳо навишта, онҳоро ба муборизаи якҷоя бар зидди арабҳо даъват мекард. Дар ин бора дар бойгонии кӯҳи Муг даҳҳо мактуби махфӣ маҳфузанд. Мо барои мисол номаи Фатуфариро меорем, ки вай дар вақти ба Хучанд омадани ал-Харашӣ навишта шудааст. Дар мактуб бисёр ишораҳо мавҷуданд ки мо онҳоро ҳеч гоҳ фаҳмида наметавонем. Аммо барои Деваштич ҳамаи он чизе, ки Фатуфарн навиштааст, маълуму фаҳмо буданд. Мактуби Фатуфарн ихтисоран чунин аст:

«Ба чаноби аълоҳазрат, такагоҳ, ихшиди Сугд ва афшини Самарқанд Деваштич аз гуломи хақиру пургуноҳ ва камтарини камтаринҳо Фатуфарн огоҳӣ. Ба Шумо бузургворам дуруд мегӯям ва саломативу бузургворӣ хоҳонам. Ман ба Чоч омадам ва мактубро ба шоҳи он додам ва он чиро, ки даҳонӣ фармуда будед, ба ӯ гуфтам. Ҳеч чизро фаромӯш накардаам, ҳамаашро арза доштам. Номаҳои барон ҳокон ва ихшиди Фарғонаро ба дастӣ навкарони онҳо фиристодам. Шоҳам, маро бубахшед, ки шахсан ба тарафи Фарғона ва туркон рафта натавонистам, зеро тамоми роҳхоро душман зер кардааст. Аз ҳокон ва туркон хабар нест. Мегӯянд, ки онҳо ҳеле дур рафтаанд ва диданашон гайримкон аст.

Ба Тудун ва Ёрдамчӣ мактубҳо додам ва ҷавоб гирифтам. Барои бозгаштан роҳ нест, бинобар ин ман боз ба Чоч омадам. Истаравшан таслим шудааст. Тудун мувофиқи сулҳи баста (бо арабҳо) ба қафо рафтааст. Жамравоз ва сарлашқари порсҳо барои гирд овардани сипоҳ ба поён рафтаанд. Нохияи поён низ таслим шуд. Тудун бо Тарбанд сулҳ баста, заминҳоро гирифта, аз мубориза баромад. Ёрдамчӣ аз ин кор ҳеле ғамгин буда, аз Шумо метарсад. Ман ин мактубро ба воситаи Марвон (араби зархарид) аз тариқи Канл (Конибодом) фиристодам».

Аз мактуби Фатуфарн ба хубӣ маълум мешавад, ки ҳамаи шоҳони водии Фарғона, Чоч, Истаравшан ва туркони Ҳафтрӯд аз арабҳо тарсида, аз муборизаи якҷоя ба муқобили тозиҳо даст кашидаанд.

Мо дар боло дидем, ки шоҳи Фарғона ба ҷои ёрӣ ба ҳамватанони худ ба тарафи арабҳо гузашта, онҳоро ёрӣ дод, то ки сугдиҳоро маҳв созанд. Танҳо хучандиҳо ба омадагони сугдӣ ҷой доданд ва аз ин рӯ ба ҷазои саҳт дучор омаданд.

Аз мактуби Фатуфарн ва дигар номаҳои махфии Деваштич бармеояд, ки ӯ мехост дар Хучанд ё Истаравшан бо лашқари иттифокчиён ҷамъ шуда, ба арабҳо шикаст диҳад, аммо ин нақшаи ӯ барбод рафт. Арабҳо дар Хучанд фаҳмиданд, ки Деваштич низ зидди онҳо тайёри дидааст. Бинобар ин ал-Харашӣ баъди торумор кардани қувваҳои зидди арабии Хучанд барои паҳш кардани Деваштич лашқар мефиристад.

Чораҷӯиҳои Деваштич дар Буттам. Деваштич баъди он ки аз Фатуфарн ва дигар ҷосусони водии Сайхун мактубҳо гирифт, донист, ки иттифокчиёнаш - шоҳони Чоч, Истаравшан ва туркон тарсида, баъзеашон бо арабҳо шартномаҳои имтиёзнок баста ва қисми дигарашон аз худуди Мовароуннаҳр берун рафтаанд ва аз онҳо умеди ёрӣ нест. Деваштич донист, ки подшоҳи Фарғона Алутар чун Ғурак дар ҳаққи ҳамватанонаш хиёнат кардааст. Ӯ на танҳо гурӯҳҳои

Карзанҷ ва Собитро ба ал-Харашӣ фурӯхт, балки тамоми нақшаи амалиёти бар зидди арабҳо кашидан Деваштичро ошкор кард.

Деваштич ба рустоҳои гирду атроф мактубҳо фиристода, онҳоро барои мубориза бар зидди арабҳо даъват мекунад. Ба ин мактуби ба шоҳи Хохсари Самарканд навиштаи ӯ гувоҳӣ медиҳад. Дар мактуб омадааст:

«Аз подшоҳ Деваштич ҳокими Хохсарро дуруд ва эҳтиром. Чаноб, хеле вақт шуд, ки аз ту хабар нест. Ман ба ту пеш аз ин гуфта будам. Ҳамон тавре ки гуфта будам, амал намо. Худо эҳтиёт кун. Ман акнун дар катори шоҳони камқудрат афтадам, лекин умед дорам, ки ба зудӣ ҳамаи заминҳои мамлакатро муттаҳид мекунам, ба пеши ту - замини Руст мерасам. Ту бояд то омадани ман худро нигоҳ дорӣ, боқувват бошӣ. Аз ман чунин хабарҳои тоза: савораҳои мо омаданд, аз Хокон ба ман унвони бузург оварданд. Туркҳо низ омаданд, дар рӯзи анваҳргоч аз ихшиди Фарғона дастае омад, ки ман онҳоро зиндонӣ кардам. То моҳи нав барои мубориза тайёр мешавам. Барои ҳамин ман ба ту мактуб навиштам. Чӣ аҳвол дорӣ? Чӣ кор мекуни? Барои чӣ пинҳон шудаед? Аз одамони худӣ боз кӣҳо зиңдаанд? Агар имкониат бошад, маро аз онҳо огоҳӣ диҳед. Агар ягон ҳодиса рух диҳад, маро хабар деҳ. Аммо одамонро эҳтиёт намо, бигзор талафот нашавад. Аз шоҳ Деваштич ба шоҳи Хохсар Афарун».

Аз ин мактуб ва боз мактубҳои дигар пайдост, ки бисёр сарварони ноҳияҳои Сугд аз тарси ал-Харашӣ пинҳон шудаанд. Деваштич онҳоро ҷустуҷӯ намуда, бо ваъдаҳои сиёсатмадорона ба худ ҷалб кардани мешавад. Шояд бисёр чизҳои дар мактуби ба Афарун навиштаи Деваштич, аз ҷумла омадани туркҳо ва қувваҳои зиёд, дурӯғ бошад, зеро аз мактуби Фатуфарн ва дигар мактубҳои бойгонӣ маълум мешавад, ки Деваштич аз Истаравшану Фарғона ёрӣ нагирифтааст. Ӯ дар мактубаи ба Афарун дар моҳи нав ба ҷанг тайёр буданаширо хабар дода бошад ҳам, дар амал вай қувваи кофӣ надошт. Деваштич мехост Афарунро бо дастааш назди худ нигоҳ дорад. Ӯ медонист, ки дар Панҷакат сипоҳи арабро нигоҳ дошта наметавонад. Бинобар ин ӯ барои мубориза қалъаҳои Мадм, Қум ва Абаргари Буттамро омода месохт.

Аз дастхатҳои бойгонӣ маълум мешавад, ки Деваштич дар Буттам ғалла, меваҳои хушк, гову мол, хулоса ҳамаи захираҳои хӯроквориро ба рӯйхат гирифта буд. Ба мардумони гурусна бо иҷозати Деваштич ғалла медоданд. Масалан, дар яке аз хуччатҳо гуфта мешавад: «Чун мактуби маро гирифтӣ, ба гуруснагони деҳаи Парз 300 қовча ғалла деҳ. Деваштич». Дар яке аз хуччатҳо Спадак ном шахс ба фармондори Деваштич менависад:

«Чаноб, аз деҳаҳои Зароводк, Искодар ва Аншак ғалла оварданд.

Шумо онҳоро бо одамон ба рӯйхат гиред ва ба сӯи мо фиристед. Аз Зароводк 63 гӯсфанд фиристодам. Шоҳ Деваштич холо ба пешии шумо омада наметавонад».

Дар мактуби дигар гуфта мешавад: «Аз деҳан Зароводк 5 зину дачом, 20 банд, 250 тири пайкон фиристодем». Дар як мактуби Деваштич, ки аввалу охираш нест, гуфта мешавад: «Ғалла ва дигар навъҳои хӯрданиро дурустакак пинҳон кунед ва аз болояшон посбон монед. Ман як тирдон, як чуфт мукӣ фиристодам». Аз мактуби пайдост, ки Деваштич таҳдидеро дар назар дорад. Хамаи чорабиниҳо дар гирду атрофи деҳаҳои Прагар, ки қароргоҳи Деваштич ҷой дошт, сурат мегиранд. Холо мо хуб медонем, ки Деваштич қалъаҳои Мадм, Қум ва Абаргарро барои шӯришгарон тайёр карда буд. Баъзе олимони менависанд, ки гӯё Деваштич ва тарафдоронаш сӯи Хучанд мерафтанд, арабҳо пешии роҳи онҳоро гирифтанд.

Тавре ки қаблан зикр намудем, Деваштич пеш аз ҳуҷуми арабҳо ба Хучанд чунин нақша дошт, аммо вақте ки мактуби Фатуфарро гирифт ва аз воқеаҳои Хучанд огоҳ шуд, дигар сӯи Хучанд рафтани набуд.

Сабабҳои шикасти шӯришҳои солҳои 720-722. Чӣ тавре аз мактуби Фатуфарӣ маълум шуд, ҳокимияти маҳаллӣ бо якдигар рақобати душманона доштанд. Онҳо аз обрӯи якдигар метарсиданд. Онҳо аз туркони ёрӣ металабанду аз ҳамватанони худ не. Ҳар деҳа, русто, шаҳр мустақиллона мубориза мебард. Дар дохили Суғд даҳҳо шохҳои мустақил вуҷуд доштанд. Агар онҳо бо муттаҳидӣ ва якдилӣ аз рӯи як нақша амал мекарданд, арабҳо ҳеҷ гоҳ бар онҳо ғолиб намеоманд. Бинобар ин яке аз сабабҳои шикасти хӯрдани тоҷикон парокандагии қувваҳои онҳо буд. Лашқари араб на танҳо миқдоран зиёд буд, балки бо як фармон ва як нақша амал мекард. Лашқари араб аз низомии касбӣ иборат буд. Дастаҳои тоҷик на низомии ҳарбӣ, на малакаи ҷангӣ ва на ҳисси миллии ватанхоҳӣ доштанд. Дастаҳои хурди аъёну ашроф барои манфиатҳои шахсӣ ва шӯхрати худ бо арабҳо мечангиданд.

САВОЛҲО:

1. Шӯриши тоҷикон бо сарвари Деваштич аз шӯришҳои Кеш ва Суғди Марказӣ чӣ фарқ дошт?
2. Оё нақшаи пешниҳодкардаи Деваштич барои мубориза бар зидди арабҳо дар сурати амалӣ шуданаш метавонист пирӯзии тоҷиконро таъмин намояд?
3. Дар бораи ҳуҷҷатҳои кӯҳи Муғ шумо чӣ медонед?

§ 47. БОЙГОНИИ ДЕВАШТИЧ ВА АҲАМИЯТИ ТАЪРИХИИ ОН

Хуччатҳои ҳаттӣ. Баъди шикасти Деваштич арабҳо бо ғанимати зиёд баргаштанд. Аммо онҳо надонистанд, ки дар яке аз хумҳои дохили кӯшк бойгонии шох Деваштич пинҳон аст. Ин бойгониро баъди 1200 сол, яъне соли 1932 ҷӯрони деҳаи Хайробод - Ҷӯраалӣ Маҳмадалӣ тасодуфан ошкор сохт. Вай дар болон харобайи калъаи Муғ буз мебаронд. Ногоҳ чапмаш ба сӯроҳие афтод, ки дар даруни он як сабади пур аз қоғазҳои печонида меҳобид. Ӯ як дулапечи қоғазхоро гирифта, ба деҳа овард ва ба мӯйсафедони хати арабӣҳои нишон дод. Аммо дар деҳа ва деҳаҳои атрофи ин хатро касе хонда наметавонист. Дар охир хат ба дасти котиби хизби ноҳия - А.Пӯлодӣ мерасад. Пӯлодӣ онро ба Душанбе, ба Академияи илмҳо меорад ва аз ин ҷо як нусхаи расмӣ онро ба Ленинград (ҳоло Санкт-Петербург) ба Пажӯҳишҳои ховаршиносӣ мефиристонанд. Забониносии маъруф - А. Фрейман дастхатро дида, онро ба хату забони сугдӣ-ён нисбат медиҳад.

Аввалин дастхатҳои забону хати сугдиро дар аввали асри XX дар Доиҳуани Хутан (Синсизяни кунунии Чин) пайдо карда буданд, ки ба асри V милод нисбат доштанд.

Дар ҳудуди Сугд бори аввал хуччатҳои кӯшкӣ Абаргар (кӯҳи Муғ) пайдо шуданд, ки аҳамияти бузурги илмӣ фарҳангӣ доштанд. Вақте ки сугдӣ будани дастхат маълум шуд, соли 1933 А. Пӯлодӣ бо қувваи бошандагонии деҳаи Хайробод дар харобайи Абаргар қовишҳо гузаронида, боз 21 дастхати дигар ёфт. Тирамоҳи ҳамон сол экспедицияи Академияи улуми СССР бо сарвари А. Фрейман калъаро пурра таҳқиқ ва боз 30 дастхати дигар пайдо кард. Ҳамин тавр, аз харобайи Абаргар 74 хуччати сугдӣ, якто арабӣ ва зиёда аз 400 ашён моддӣ ба даст омад. Дастхатҳо дар пораҳои ҷарм, қоғазҳои абрешмӣ ва дастакҳои ҷӯби беда аз пӯст тозакардашуда бо ранги сиёҳ навишта шудаанд. (Расми 55).

Бинои Абаргар ҳамагӣ аз панҷ устои равоқӣ иборат аст. Бино дуқабата, аммо қабати дуюм боқӣ намондааст. Ҳамаи бозёфтҳо дар хонаҳои қабати якум ва хумҳо нигоҳ дошта шудаанд. Баъзе хуччатҳои дар ҷӯб навишта аз ҷониби шахсони номаълум сӯзонда шудаанд.

Осори моддӣ. Дар байни чизҳои ёфта парчаи матоъҳои карбос, шохӣ, каллапӯшҳои тӯрӣ ва ғайра мавҷуданд, ки аз либосҳои ҳимоягарони қалъа боқӣ мондаанд. Дар миёни бозёфтҳо сипари пурнакше ҳаст. Ин сипар ягона сипарест, ки ҳангоми маросими тантанавӣ ба даст мегирифтанд. Дар болон он расмӣ рангаи ду

Расми 55. Никоҳномаи суғдӣ, ки аз қушқи Абаргар ёфт шудааст.

чавони (духтару писар) савора акс ёфтаанд. Сипар шояд барои занҳо сохта шуда бошад, зеро хеле сабук аст. Бо вучуди ин сипарро дар муҳориба истифода бурдаанд, зеро дар болон он осори тирҳои пайкони боқӣ мондаанд.

Дар харобан Абаргар тирҳои пайкони бо най пайваста хеле зиёд ба даст омаданд. Ин тирҳо барои омӯхтани таърихи ҳарбии давраи ҷетилои арабҳо сарчашмаи бебаҳо ба ҳисоб мераванд. Аз Абаргар табак, коса, чумча, кафлес, шонаҳои занона, бели ҷӯбин, дастгоҳҳои бофандагӣ, пораҳои сандуки бо чарм рӯкашшуда ва бо оби тилло хотамкоришуда ва ғайра ёфта шуданд. (Расми 56).

Мактуби ал-Ҷарроҳ ва Абдурахмон ибни Субҳ. Аз ҳама бозёфти гаронбаҳо ин дастхатҳои суғдӣ мебошанд. Дар байни мактубҳо як ҳуччат бо хату забони арабӣ низ вучуд дошт, ки дар он омадааст:

«Ба амир ал-Ҷарроҳ аз мавло Девашти салом. Раҳмати илоҳӣ ба шумо бодо, илоҳо доиман саломат бошед. Худоро ёд мекунам, ки ӯ якка ва ягона аст. Худованд ба шумо хайр диҳад, ки аз писарони Тархун ёд кардаед. Агар онҳо лозим бошанд, ба Сулаймон Абӯсарӣ

хабар диҳед. Ман розӣ ҳастам, ки онхоро ба воситаи вай ба назди шумо фиридам. Ё ки аз аспони алоқа яктояшро фармоед, ман онхоро бо навқарам ба назди шумо мефиредам. Аз ҳулованд ба шумо саломатӣ меҳоям».

Академик И.Ю. Крачковский - арабшиноси номии рус ин мактубро ҳонда, маълум сохт, ки ал-Қарроҳ шахси нисбатан золим буда, солҳои 717-719 амири Хуросон буд. Ӯ мардони калонсолро ба хатна маҷбур менамуд, ки боиси норозигии зиёд шуд. Деваштич зоҳиран ҳудуд мусулмон вонамуда, соҳиби тахти Суғд гардид. Вақте ихшиди Суғд таъин гашт, бар зидди арабҳо муборизаи ошқор бурд. Ва ин сабаби аз вазифа рафтани куштани ӯ гардид. Дар ин бора мактуби ҷонишини амири Хуросон ба Деваштич гувоҳӣ медиҳад:

«Бисмиллоҳир Раҳмонир Раҳим. Аз номи амир менависад Абдураҳмон ибни Субҳ - ба ҷаноби ихшиди Суғд ва афшини Самарқанд - Деваштич эҳтиром. Дина Ничитак ва мағупат Курҷӣ аз пеши амир омаданд ва ба номи ту хати норизоӣ оварданд. Ту магар пинҳонӣ аз ман ба дасти Ничитак ва Курҷӣ ба амир хате фирида будӣ? Амир ба ман мактуб навишта, аз ту хеле дар ғазаб шудааст. Ман баъдтар онро ба ту мефиредам, то ки худат бо ҷашмонат ҳонда бубинӣ ва бовар намоӣ. Амир баъзе суҳанонро дар хат навишта, даҳонӣ ба Ничитак ва Курҷӣ гуфтааст. Онҳо аз ин суҳанҳо хеле тарсида, барои ту ғамгин мебошанд. Агар ту минбаъд ба амир хат нависей, ба ман як нусхаи онро бифиреда, то ки ман огоҳ бошам. Ҳоло суҳанҳои Ничитак ва Курҷиро бо диққат гуш кун ва мувофиқи онҳо амал намо, варна аз амир боз дигар фармонҳо низ мумкин биёянд».

Ҳамин тавр, аз мазмуни мактуб бармеояд, ки арабҳо ба воситаи ҷонишинони худ бар шоҳони хурду калони Суғд назорат мебуданд. Ин кори онҳо ба шоҳони маҳаллӣ ба монанди Деваштич намефорид. Деваштич ба ҷойи ёрдам ба амир дар паҳш намудани шӯришҳо боз мактуби дағалонае навиштааст, ки қаҳру ғазаби вайро афзудааст. Аз мактубҳои дипломатии Деваштич ба хубӣ маълум мешавад, ки вай аввалин шахсе буд, ки мехост шоҳони маҳаллиро муттаҳид созад ва ба муқобили арабҳо муборизаи катъӣ барад. Аммо мутаассифона, ӯ барои ин кор вақти кам дошт ва шоҳони Чоҷ, Фарғона ва Истаравшан боз даст ба хиёнат зада, нақшаи ӯро барбод доданд.

Дар байни дастхатҳои қалъаи Абаргар намунаи ягонаи акди никоҳи духтари тоҷики неш аз ислом Дуддонча, тақвими суғдий, ҳуҷҷатҳои нодир дар бораи иҷора додани оснӯбҳо, харидани замин, забонхатҳо ва ғайра мавҷуданд. (Расми 55).

Рисунки 56. 1. Кафлес ва табақи чўбини аз қалъаи Абаргар ёфтшуда.
 2. Курчак - бели чўбин аз қалъаи Абаргар.
 3. Шонаҳои занона ва болопуши сабад аз қалъаи Абаргар.
 4. Донаҳои нард аз чўб ва устухон аз қалъаи Абаргар.

САВОЛҲО:

1. Қалъаи кӯҳи Муғ дар қучо қой дорад ва номи ҳақиқии он чист?
2. Ҳуҷҷатҳои сугдӣ чӣ тавр дастрас шуданд?
3. Қадом олимон онҳоро тафсир кардаанд?
4. Аҳамияти ҳуҷҷатҳо барои таърихи халқамон аз чӣ иборат аст?

§ 48. МУБОРИЗАИ ТОҶИКОН ДАР СОЛҲОИ 726-730 БА МУҚОБИЛИ ИСТИЛОГАРОНИ АРАБ

Қушторҳои бераҳмонаи арабҳои хунхор дар Суғду Фарғона, аҳдшиканона ва ваҳшиёна қуштани шох Деваштич ва садҳо ватанпарастони дигар продаи тоҷиконро нашикаст, балки ирғу бахшид. Халифаи араб амири Хуросон ал-Хараширо барои ҷабру зулми дар Тоҷикзамини Шарқӣ аз вазифа озод намуд. Аммо ал-Харашӣ бо тарафдоронаш ба халифа итоат накарда, қатлу ғоратро дар заминӣ мо давом дод. Ба ривояти Табарӣ ӯ ҳайкалу мучассама, зарфҳои заррин ва симин, тангаҳои зиёди тиллоро ҳам оварда, ба ҳешовандону наздикони худ тақсим мекард ва ба муқобили фириристодаҳои халифа меҷангид. Ал-Харашӣ ба василаи хирочро аз будаш беш ситонидан дорони зиёд ҳам карда буд. Ӯ дар болои сиккаҳои тилло меҳабид.

Лашкарқашии Асад ибни Абдулло ба Хатлон ва шикасти он. Соли 725 Асад ибни Абдулло амири Хуросон таъин мешавад. Хуросон дар назари арабҳои ғоратгари ҷашмгурусна мамлақати бойтарини хилофат ба ҳисоб мерафт ва барои дар ин ҷо амир шудан довталабон муборизаи хунин мебурланд. Асад ибни Абдулло ба Хуросон омада, барои ҳуҷуми ғоратгарона ба сӯи Суғд тайёри мебинад. Вай дар ин сафараш сарлашқарони дар ноҳияҳо бударо бо одамони бовариноки худ иваз мекунад. Дар Истаравшан бо афшин-шоҳи он шартномае баста, аз ӯ маблағе мегирад ва ба ноҳияи Барукани назди Балх меравад, ки дар он ҷо маҳаллаи арабони Ямани ҳамдиёраш буд.

Аз ҳамин сабаб маркази аморатро аз Нишонури ба Балх кӯчонида, ба таъмири девори шаҳр, ободонии шаҳристон ва қароргоҳи худ машғул мешавад. Сарвари сохтмони Балх Бармак, ки аз авлоди мубадон буд, таъин мешавад.

Бояд тазаққур дод, ки бо омадани Асад ибни Абдулло сиёсати арабҳо бо шоҳони маҳаллӣ тағйир меёбад. Ӯ бо бузургони тоҷик муносибаги хуб намуда, онҳоро ба худ наздик мекунад. Маҳаллиён вазифаҳо гирифта, ба мусулмон шудан рӯй меоранд ва минбаъд муборизи роҳи ислом мешаванд.

Асад аз Балх ба вилоятҳои Нимрӯз ва Гур лашкар мекашад, аммо шохони вилоятҳои зикршуда бе ҷанг исломро қабул мекунад ва бо Абдулло созишнома менамояд мустақилияти худро нигоҳ медоранд.

Асад набии Абдулло соли 725 ба Хатлон ҳучум менамояд. Хатлон дар он вақт яке аз шохигарихони пурзӯргарини Тахористон буд ва ҳудуди имрӯзаи вилояти Хатлон бахши зиёди Бадахшони қунунии Афғонистонро дар бар дошт. Шохи он Шохбол марди часуру оқил буд ва бо ҳокони турк наздикӣ дошт. Мувофиқи гуфтаи сарчашмаҳои ҷиной лашкари Хатлон 50 ҳазор савору пиёдаро ташкил менамуд. Вақте арабҳо ба ҳудуди Хатлон ворид шуданд, онҳоро қувваҳои якҷояи тоҷикону туркони пешвоз гирифтанд ва задухӯрди шадиде ба вуҷуд омад, ки дар натиҷаи он арабҳо талафоти қалон дода рӯ ба гурез ниҳоданд. Тоҷикони Балх ба лашкари шикастхӯрда ва маҷрӯхшудаи Асад бо масҳара мегуфтанд:

Аз Хуталон омадия,
Ба рӯ табоҳ омадия,
Овора боз омадия,
Хушқу низор омадия.

Овозаи шикасти шармандавори Асади Абдуллоҳ то ба халифа мерасад. Халифа ба ғазаб омада, ӯро ҳамчун сарлашқари ноӯҳдабаро аз амирии Хуросон дур месозад.

Ғалабаи мардуми Хатлон нишон дод, ки агар тоҷикон муташаққилтона ҷанганд, бар арабҳо ғолиб меоянд.

Мухорибаи Камарҷо. Соли 728 амири нави Хуросон Ашрас бо лашқари бузург барои паҳши шӯриши сугдиён ба Самарқанд меояд. Ӯ дар Сугд эълон мекунад, ки ҳар ки исломро напозирфтаасту мепозирад, аз андози ҷизя озод аст. Мардуми захматкаш ҳама худро мусулмон эълон мекунад ва арабҳо аз ҳеч кас хироч ҷамъ карда наметавонанд. Аз ин сабаб, шохи Сугд ба амири Хуросон арз менамояд, ки ақнун дар Сугд ҳама исломро қабул карданд ва одами хирочдиҳанда намонд.

Амир аз ваъдаи худ бармегардад ва фармон медиҳад, ки аз ҳамаи мардуми ғайриараб хироч ситонанд. Ин фармон сабаби норозигӣ ва аз мусулмонӣ рӯй гардондани тоҷикон мегардад. Мардум силоҳ ба даст мегиранд ва боз ба муқобили арабҳо ба ҷанг мегароянд. Танҳо дар рустоҳои Самарқанд 7 ҳазор одамон шӯрида буданд. Ба ин исён баъзе арабҳо низ ҳамроҳ мешаванд.

Амири Хуросон бо лашқари 80-ҳазора ба Омул омада дар он ҷо се моҳ тайёри менамояд ва 10 ҳазор сипоҳиёро аз Ому гузаронида, ба сӯи Бухоро мефиристад. Аммо онҳо дар роҳ ба туркони вохӯрда

меҷанганд ва талафоти зиёд медиҳанд. Аз ин ҳодиса арабҳои дар Омӯл буда огоҳӣ меёбанд ва ба ёрии онҳо сипоҳи асосӣ бо сарварии амир ба ҷанг меояд ва тоҷикону туркон ақиб менишиянд. Амир Ашрас бо лашкараш дар наздикии шаҳри Пайканд ҷой мегирад. Тоҷикон роҳи обро мебанданд ва душман аз ташнагӣ азоб мекашад. Рӯзи дигар онҳо ба лашкари араб ҳучум оварда, зиёда аз 1000 нафари онҳоро мекушианд. Рӯзи сеюм лашкари тоҷикони Суғд, Насаф, Ҷоҷ, Истаравшан ва Фарғона ба ҳучуми қатъӣ гузашта, арабҳоро маҷбур мекунанд, ки дар қалъаи дастнораси Камарҷо паноҳ баранд.

Миқдори арабҳо 6 ҳазор нафар буд, аммо шумораи лашкари тоҷику турк бештар. Мувофиқи ривояти таърихӣ дар лашкари туркон як дастаи 30-нафараи порсҳо бо сарварии Хусрав писари Яздигурди Ш низ иштирок дошт.

Аз ҷониби лашкари тоҷикон ва туркон як гурӯҳи 200-нафара бо сарварии Бозгарӣ барои гуфтушунид ба назди қалъа омада арабҳоро ба таслим ва ё қабули дини зардуштӣ даъват мекунад. Арабҳо ин даъватро напазируфта, ба гурӯҳи Бозгарӣ тир мекушоянд ва яке аз тирҳо ба Бозгарӣ расида, ӯро ҳалок мекунад.

Мухосираи қалъаи Камарҷо 2 моҳ давом меёбад ва муттаҳидин аз сабаби бо диди нохоҳам ҷангидан талабаро аз даст медиҳанд. Барои марги Бозгарӣ асирони араб бо сарварии Ҳаҷҷоч Нодирӣ кушта мешаванд. Арабҳо низ асирони тоҷику туркро, ки бештар аз занону кӯдакон иборат буданд, ба қатл мерасонанд.

Дар ин ҷанг шоҳи Ҷоҷ Тарбанд ҳалок мешавад ва ривояте ҳаст, ки гӯё Ҳаҷҷочро барои хуни Тарбанд сар задаанд. Мувофиқи ривояти Табарӣ, дар дасти арабҳо шоҳи Суғд Гурак асир буд ва дастаҳои Суғд бо сарварии писари ӯ Мухтор намечангиданд ва дигаронро низ аз мухосира нигоҳ медоштанд. Яке аз сабабҳои қалъаро бо ҳучум нагирифтани тоҷикон ин буд, ки дар ин ҷо Гурак ва занону кӯдакони суғдиён чун гаравгон нигоҳ дошта мешуданд. Табарӣ дар бораи ҷӣ тавр гаравгон гирифтани Гурак ва занону фарзандони суғдӣ ҷигзе намегӯяд. Аммо ин гаравгонҳо лашкари арабро аз торумор наҷот дод. Мухосира 58 рӯз давом кард ва ниҳоят иттифокчиён розӣ шуданд, ки аз ихотани қалъа даст кашанд ва арабҳо барномада раванд. Ривоят мекунанд, ки дар ин ҷанг амири Хуросон Ашрас бо ҳалокат мерасад.

Ҳамин тавр, арабҳо шарти тоҷиконро пазируфта, Гуракро озод карданд ва худ аз қалъа барномада рафтанд. Онҳо барои Гураки пир ва ҷанд зану фарзанди ишроф шуда ба лашкари араб иҷозат доданд, ки ба Самарканд омада, бо қувваҳои дигар ҳамроҳ шаванд ва минбаъд ба муқобили тоҷикон бичангад ва ҳазорҳо нафарро бикӯшад.

Соли 730 халифа ал-Ҷунайдири амири нав таъин намуд. Ривоят

мекунад, ки Чунайди дар ҷангҳо бо тоҷикон марҷоне аз навъи ҷавохир ба даст оварда буд. Ӯ онро ба зани халифа мебахшад ва халифа ӯро амири Хуросон таъин мекунад. Чунайди бо дашқари худ ба Суғд меояд ва ба ҷанг ҳамроҳ мешавад.

САВОЛҲО:

1. Кадом амири Хуросон аввалин шуда сиёсати наздикшавиро бо шоҳону бузургони маҳаллӣ пеш гирифт ва он чӣ натиҷа дод?
2. Ҷаро Асад ибни Абдуллоҳ дар ҷанги Хатлон шикаст хӯрд ва дар ҳаққи ӯ кадом шеърӣ ҳаҷвиро гуфтанд?
3. Созишномаи Камарҷо чӣ аҳамият дошт?
4. Ҷаро шӯриш бенатиҷа анҷомид?

§ 49. ШҶРИШҶОИ СОЛҶОИ 30-ЮМ ДАР ТОҶИКЗАМИНИ ШАРҶИ

Сиёсати Ашрасро амирони баъди ӯ тағйир надовда, зolimӣ ва хирочи ноҳақро аз мардумони мусулмоншуда ва гайримусулмон мерӯёниданд. Ин буд, ки мардуми Кешу Насаф ва Суғду Фарғона боз шӯриданд. Солҳои 731-733 дар Самарқанд намояндаи арабҳо Савр ба муқобили шӯришгарон лашкар кашид. Амири Хуросон Чунайди Умарро бо 18 ҳазор лашкар аз Тахористон ва Иброҳим ибни Басамро бо роҳи дигар ва дастаҳои иловагӣ ба Суғд фиристод. Худаш низ бо 5 ҳазор аскар равона шуд. Тоҷикон ҷоҳҳои роҳи биёбони байни Кешу Омурро ҳоким намуданд, то ки арабҳо аз беобӣ азоб кашанд. Онҳо ба агбаи Кеш ба сӯи Самарқанд омаданд ва дар масофаи 4 фарсах аз Самарқанд бо лашқари турку тоҷик вохӯрданд.

Лашқари араб аз саворони вазнинсипох, яъне савороне, ки худашон бо аспашон ҷавшанпӯш буданд, савороне, ки танҳо худашон ҷавшан доштанд ва савороне, ки танҳо силоҳи сабук доштанд ва шиёдагон иборат буд. Онҳо мувофиқи силоҳашон: вазнин, нимвазнин ва сабуксипох ба муқобили лашқари турку тоҷик саф орошанд. Ба лашқари араб 12 лашкаркаши ҷангсӯмуда роҳбарӣ менамуданд. Лашқари тоҷиконро шоҳони Суғд - Ғурак, Кеш-Шиканд, Фарғона-Алугар ва туркон - Корсул сарварӣ менамуданд. Ҷанг дар рустои Маймурғ ба амал омад. Дар ин задухӯрд дастаҳои араб бо сарварини Зухайр, Ҳавзан, Ҷирғас ва Хонад торумор гаштанд.

Мухориба дар каноти роғ, ки барои арабҳо соғор буд, тоғ дар сафи арабҳо ва тоғ дар сафи туркон парешонӣ меовард. Сарфармондеҳи сипоҳи араб Чунайди ба ёрии каноти роғ сарбоз фиристод. Ҷанг то шом давом кард ва шаб ҳар ду сипоҳ ба ҷойҳои

худ бозгаштанд. Талафот дар байни арабҳо нисбат ба тоҷику турк хеле зиёд буд.

Дар рӯзҳои чумъа ва шанбе ҳангоми ҷанг хокбоде бархост, ки кас касро намедид. Вакте хокбод фуру нишаст, диданд, ки дастаи арабҳо бо сардории Савр дар миёни туркон парешон аст. Туркон онҳоро ихота намуда куштанд. Худи Савр ба ғоре афтида, миёнаш шикаст ва мурд.

Дар сипоҳи ҳар ду тараф захмиён зиёд буданд. Тоҷикон ва туркон метавонистанд ғолиб оянд, аммо ба боқимондаи лашкари араб имконият доданд, ки сӯи Самарқанд равад. Қунайдӣ ба халифа хат навишта ёрӣ металабад. Халифа 30 ҳазор аскарро бо сарварин Абдурахмон ибни Наим, ки дар Суғд ҷангида буд, бо 30 ҳазор найза мефиристад. Қунайдӣ бо боқимондан дастаи худ як сол дар Самарқанд дар муҳосира мемонад.

Шикасти дуҷумини Асад ибни Абдулло дар Хатлон. Асад ҳеҷ гоҳ шикасти шармандавори худро аз хатлонииён фаромӯш накарда буд. Ӯ соли 735 дубора амири Хуросон таъин мешавад. Ӯ баъди соҳиб шудани тахти амирӣ, соли 737 барои ҷазо додан ба Хатлон лашкар мекашад. Мувофиқи ривояти Табарӣ Шохбол мурда буд ва дар Хатлон Ходаш писари Шохбол подшоҳӣ мекард. Ӯ марди тарсонҷак ва камчуръат буд. Арабҳо қалъаи Зигаракро гирифта, ғанимати зиёде, аз ҷумла рамаҳои ғусфандонро соҳиб мешаванд. Ходаш аз омадани арабҳо тарсида, ба назди ҳокон барои ёрӣ меравад. Ӯ ба шунидани лашкаркашии Асад сипоҳи худро омода месозад ва ба Хатлон меояд. Асад аз омадани туркон ба ёрии хатлонииён тарсида, меҳодад ғаниматҳои худро аз Хароб (Панҷ) гузаронад ва ба ҳар сарбоз фармон медиҳад, ки дар гардани худ яктоӣ ғусфандро низ аз об гузаронад. Ва худи Асад низ ғусфандеро гирифта буд. Ба Асад хабар доданд, ки лашкари тоҷикон ва туркон наздик расидаанд, ғусфандонро монда одамонро аз об гузаронанд. Аммо амири чашмгурусна эълон намуд, ки касе бе ғусфанд мегузарад, дасташ бурида мешавад. Вакте ки одамон бо ғусфандон дохили рӯд шуданд, гузаргоҳ сероб ва чуқур буд ва одамону ғусфандонро мебурд ва бисёрӣ гарк шуданд.

Бахше, ки дар соҳил буд, аз тарафи лашкари якҷояи тоҷикон ва туркон кушта шуданд. Лашкаркашонӣ тоҷик Иштихонӣ ва Ашқандӣ ба арабҳо зарбаи сахт расонида, баъзе саронро асир ва аслиҳаи зиёдро ғанимат гирифтанд. Дар соҳили чап, ки Асад он ҷо буд, бӯрони шадид бархост ва дар торикии он арабҳо ба қалъае пинҳон шуданд ва лашкари тоҷику турк ба соҳили рост бозгаштанд. Рӯзи дигар Асад худро мағлуб шуморида, ақибнишинӣ намуд.

Дар ин ҷо шоҳи Чағониён, ки аз тарафи арабҳо мечангид, кушта

шуд. Ҳамин тавр, Асад ибни Абдуллоҳ дуҷумбора аз хатлониён шикаст хӯрда шармандавор ба Балх омад.

Сеюмин ланкаркашии Асад ибни Абдулло ба Хатлон. Шохзодаи Хатлон Ходаш соли 738 боз аз хучуми арабҳо тарсида, ба пеши хоқон ва аз он ҷо ба сӯи Чин рафт. Дар вақти хучуми сеюминбораи Асад дастаи Хатлонро Бадртархун идора менамуд. Шохбол дар вақти мурдани худ ба яке аз наздиконаш Саочӣ чунин васият карда буд:

1. Ба мардуми Хатлон такаббурӣ накунад, зеро онҳо фахру қудратро намебардоранд. Онҳо танҳо ба шохони худ итоат мекунанд.
2. Шохзода Ходашро ёфта биёред, зеро ӯ вориси тахти ин мамлакат аст.
3. Бо арабҳо начангед, зеро шумо қобилияти роҳбарии чангро надоред ва мамлакатро ба тороҷ медиҳед. Ҳамин тавр, дар вақти хучуми сеюминбораи Асад Хатлон бе шох буд ва онро Бадртархун, ки аз шерони Бомиён ва аз дудмони шохони Хатлон буд, дар дарбори Шохбол дар рӯстоқ мезист ва аз набудани ворис дар ин бахш ҳукм меронд. Вай бо арабҳо чанг кардан намеҳост. Аз таърихномаҳои замони истилои араб дар Тоҷикзамин бармеояд, ки шохони Хатлон ва Бомиён аз дудмони Ҳайтолиён буданд ва унвони шери Хатлон ва Бомиёро доштанд.

Асад, ки ду шикасти худро дар Хатлон ҳеҷ фаромӯш намекард, ин дафъа Хатлонро бе чанг ишғол менамояд ва Бадртархунро ба меҳмонӣ даъват намуда, асир мегирад ва аз ӯ талаб менамояд, ки аз Хатлон берун равад. Мувофиқи гуфтаи Табарӣ, Бадр аз Асад 1000 000 дирҳам талаб мекунад. Асад ӯро мегӯяд, ки: «Аз Хатлон нестӣ ва чӣ тавре ки аз Бомиён омадаӣ, ҳамон тавр бозгард. Бадр дар ҷавоб мегӯяд: «Ман ба ин ҷо дар ҷавониям омадам ва он чӣ дорам, ба зӯри бозу гирд овардаам. Ҳоло ту як марди бегона бо ду уштури думбурида ба замини мо омадаӣ ва ба ватанат камаҷ бо 50 уштури пур ва ганимат бармегардӣ. Боз аз ман талаб дорӣ, ки зану фарзанд, хона ҷоямро монда, баромада равам?»

Асад аз ин суҳанони таҳкиромези шоҳи Хатлон дар ғазаб шуда, ӯро ваҳшиёна ба қатл мерасонад; аввал гӯшу бинӣ ва дастҳояшро мебурад, сипас сарашро аз тан ҷудо мекунад. Гуё Бадр арабҳоро ба чунин шакл мекуштааст ва он арабе, ки узвҳои Бадрро буридааст, хешӣ яке аз он қуштагони Бадр будааст. Дӯстони Бадр зану фарзанди ӯро ба кӯхистон бурда, пинҳон мекунанд ва Асад боргоҳи хатлониёни рӯстоқи Бузургро ба яғмо мебарад. Дар назди Чубак ва Сайёд гузаргоҳе буд ва шохони Хатлон дар ҳар ду соҳил қасрҳои худро доштанд. Дар ин хучум Асад аз тарси шикастҳои пешин ба соҳили рост нагузашт.

Асад як дастаи калонро ба қалъаҳои кӯҳии Хатлон барои ҷустуҷӯи фарзанди Бадртархун мефиристад. Онҳо якҷанд қалъаро харобу

горат менамоянд, аммо тану фарзанди шохро намеёбанд. Асад Хатлони бесохибро тороч мекунад ва бо ганимати фаровон бармегардад.

Сабабҳои шикасти шӯришҳои солҳои 20-30-юм пеш аз ҳама дар ноиттифоқии шохони тоҷик буд. Онҳо бо якдигар забон як карда, ба муқобили арабҳо мубориза бурданро намехостанд. Онҳо бештар аз арабҳо метарсанд.

Дар ғули асорати бисёрсола дар зери зулми арабҳо бахше аз шохони маҳаллӣ мусулмон шуда, ҳамроҳи арабҳо бо ҳамватанони худ мечангиданд ва якдигарро мефурӯхтанд. Дар дастаҳои Асад на танҳо форсҳо - тоҷикони Тоҷикзамини Ғарбӣ, балки тоҷикони шарқӣ низ ҳеле зиёд буданд.

САВОЛҲО:

1. Муборизаҳои тоҷикон дар солҳои 20-30 бар зидди арабҳо аз солҳои пешин чӣ фарқ доштанд?
2. Чаро аъёну ашрофи тоҷик бо арабҳо ва арабҳо бо онҳо муросо мекарданд?
3. Кадом намуди сипоҳиёро вазнинилоҳ, кадом намудро нимвазнинилоҳ меҳисобиданд ва дар ҷанг вазифаи онҳо аз чӣ иборат буд?

§ 50. МУБОРИЗАИ ЯҚОЯИ ТОҶИКУ АРАБ БА МУҚОБИЛИ УМАВИЁН

Сиёсати Насри Сайёр дар солҳои 738-748. Дини ҷалом ва ҳокимияти арабҳо дар замони амири Хуросон будани Наср ибни Сайёр (738-748) ҳале мустаҳкам гардид. Насри Сайёр дар ҷавонияш ба Мовароуннаҳр омада, дар ҷангҳо иштирок дошт, бо ҳаёти мардуми тоҷик ва хулқу ағвори он хуб шинос буд. Бо бисёр шохон ва давлатмандони маҳаллӣ дӯстӣ карда буд ва майли бо мардум сулҳу салоҳро дошт. Мо пештар зикр кардем, ки пас аз амирии Хуросонро ба даст гирифтани Асад ибни Абдуллоҳ сиёсати арабҳо нисбат ба давлатдорони тоҷик тағйир ёфт. Ё мекушид, ки нисбат ба тоҷикон сиёсати боадолатонаро пеш барад.

Сайёр ин сиёсатро давом дод. Дар натиҷа муборизаи мардуми тоҷик бар зидди арабҳо рӯ ба сӯстӣ менихад. Ҷангҳои солҳои 20-30-юми асри VIII нуктаи баландтарин ва охири муборизаи тоҷикон ҳамчун ғайриислом ба муқобили арабҳо ба шумор мераванд.

Насри Сайёр ҳамчун марди сиёсатмадор хуб фаҳмида тавонист, ки бо зӯрӣ бар тоҷикон ҳукм рондан мумкин нест. Баръақс бо онҳо бояд наздикӣ ҷуст ва сиёсати одилонаро пеш гирифт, хирочи ҷизяро, ки

аз тоҷикони мусулмоншуда меситониданд, бархам дод. Ҳамаи тоҷикони мусулмон аз ин хироч озод шуданд.

Хирочро танҳо аз одамони гайриислом мегирифтанд ва он хеле вазнин буд. Хирочи умумиро бояд ҳама меоданд. Ба ривояти Табарӣ, дар муддати як ҳафта 80 ҳазор одам аз хирочи чизя озод шуд ва 80 ҳазор тоҷики дигар чизя меод.

Насри Сайёр бо тоҷикони гуреза (сугдиён), ки дар назди туркон буданд ва хохиши ба ватан баргаштанро доштанд, сулҳ баст, ки мувофиқи он: 1) қасоне, ки исломро напазируфтаанд, ҷазо дода намешаванд; 2) аз баргаштагон қарзи андозҳои пешинро намеситонанд; 3) арабҳои асир, ки дар дасти сугдиҳо буданд, мувофиқи шартнома озод мегарданд ва ҳеҷ кас гунаҳгор доништа намешавад.

Дар замони Насри Сайёр хонадоршавии арабҳо бо духтарони маҳаллӣ ва маҳаллиёни давлатманд бо арабҳо вусъат меёбад. Дар миёни арабҳои соқини Тоҷикзамин нисбаҳои тоҷикии Бохтарӣ, Сугдӣ, Ҷурҷонӣ ва ғайра пайдо мешаванд. Бисёр сарлашқарони араби заминдор бо маҳаллиён омезиш ёфта, ба тоҷикӣ ҳарф мезаданд. Масалан, бухорхудот Туғшод духтари худро ба никоҳи Насри Сайёр даровард ва барояш замин низ ҷудо кард.

Вақте ки Туғшодро ду деҳқони мусулмоншуда ба қатл мерасонанд, тамоми молу мулкаш ба Наср ҳамчун мерос мегузарад. Бо вучуди ин наздикиву хешовандӣ бо араб Туғшод мусулмониро напазируфта буд. Аз ин сабаб, вақте ки ӯро дар Самарқанд мекушанд, зардуштиён гӯшти ӯро аз устухон ҷудо карда, қолбадашро ба Бухоро мебаранд.

Насри Сайёр соли 740 ба Фарғона лашқар мекашад ва дар Куба қарор мегирад. Тоҷикони ин ҷо аз омадани ӯ огоҳ ёфта, хӯрокаи чорворо месӯзонанд ва озукавориро пинҳон мекунанд. Дар охири сол Наср ба муқобили ихшиди Фарғона лашқар мефиристанад. Лашқар қалъаро печонда, роҳҳои даромаду баромадро зерӣ назорат мегирад. Аммо фарғонагӣҳо шабонаҳо аз қалъа берун омада аъробро мебаранд ва бахше аз арабҳоро асир мегиранд. Наср дастан дигарро ба ёрӣ мефиристад ва онҳо ин дафъа худро ба ҳоб андохта, аз қалъа баромадаҳоро дастгир мекунанд. Дар байни дастгиршудагон шоҳзодани Фарғона - ҷавони хеле далер низ буд, ки бо фиреб ба даст афтод. Наср ӯро мекушад ва бо лашқари зиёд ба ҷанг меояд, бо модари шоҳ вохӯрад ва сулҳ мебаранд.

Модари шоҳ сарони арабро ҳамроҳи Наср пазиروي мекунад. Мувофиқи ривояти Табарӣ, модари шоҳ зани хеле ҷасур ва сиёсатмадор будааст. Вай ба Наср мегӯяд: «Шумо на каду қомати ҷанговарӣ доред ва на рикоби шоҳӣ».

Наср аз ӯ мепурсад: «Шоҳ чӣ гуна бояд бошад?» Ҷавоб медиҳад:

«Шоҳ ҳама вақт бояд шаш чиз ҳамроҳ дошта бошад: 1) вазир, ки аз номи шоҳ мамлакатро идора кунад; вазир шахси поку боваринок бошад, ки шоҳ сирри дили худро ба ӯ гуфта тавонад ва ӯ сирро пинҳон дорад; 2) зане, ки дар ҳама ҳолатҳо ғаму парешониро аз ӯ дур дорад; 3) ошпази хоса, ки дар ҳама ҷо барои ӯ хӯроки дилкаш пазад; 4) қалъаи устувор барои рӯзҳои саҳт ва шамшер, ки аз хиёнат натарсад; 5) аспи савории хастагинопазир; 6) хазинаи пур, ки дар рӯзҳои саҳт ӯро начот диҳад. Мо ин ҳамаро дорем ва аз шумо наметарсем».

Норозигҳои мардум аз Умавиён. Халифаҳои умавӣ сиёсати зидди авлоди Муҳаммадро мебурданд ва онҳоро аз вазифаҳо дур мекарданд. Асосгузори ҳаракати аббосӣ набераи амаки Муҳаммад - Муҳаммади Алӣ буд. Ӯ аз норозигҳои тоҷикони шарқӣ истифода мебурд. Чӣ тавре ки маълум аст, тоҷикон ба арабҳо ҳеч сари итоат намефароварданд. Аксарияти мардум аз андозҳои гарон норозӣ буданд. Арабҳо дар ҳар вилоят бар сари деҳқонон одамони худро мегузоштанд, ки онҳоро ҳокими асосӣ меҳисобиданд. Деҳқонон ҳеч гоҳ намехостанд, ки бегонагон ба сарашон ва боз дар ватани худашон ҳукмрон бошанд. Аз ин рӯ, онҳо бо арабҳои аз сиёсати Умавиҳо норозӣ мепайвастанд. Аббосиён мегуфтанд, ки ҳамаи бадбахтиҳо аз беадолатии халифаҳои умавӣ сар задааст. Агар онҳо сарнагун шаванд, хирочҳо кам шуда, корҳои маҷбурӣ дар сохтмони қасру биноҳо, канал ва ғ. аз байн мераванд. Аббосӣҳо ваъда медоданд, ки агар Умавиҳо сарнагун шаванд, тоҷикон дар идораи давлат баробари арабҳо иштирок менамоянд. Дар Хуросон ба ҷунбиши тоҷикон Абӯмуслим роҳбарӣ менамуд.

Неҳзати Абӯмуслим. Абӯмуслим аз тоҷикони Нишопур буд. Вай ба равияи шиъаи дини ислом мепайвандад ва яке аз муборизони фаъоли зидди Умавиён мегардад. Ӯ аз Иброҳим писари Алии Муҳаммади Аббос дастури роҳбарии Хуросонро гирифта, ба Марв меояд ва бар зидди Умавиён ба мубориза мебарояд.

Вай парчами худро сиёҳ ва гурзи худро нимсиёҳ мекунад. Ранги сиёҳ нишони беадолатии Умавиён ба ҳисоб мерафт. Барои тоҷикон ранги сиёҳ ин нишонаи ситам, қувваи аҳриманӣ буд ва мардуми норозӣ зуд дар атрофи Абӯмуслим гирд омада, ба муқобили аҳриманҳои замон - Умавиён ба мубориза бархостанд. Шӯриш дар муддати кӯтоҳ тамоми вилоятҳои Тоҷикзамини Шарқӣ: Ҳирот, Бушанг, Марв, Толикон, Хатлон, Сугд, Марв, Нусай, Абервард, Балх, Нишопур ва ғайраро фаро гирифт. Мардум гурӯҳ-гурӯҳ, пиёдаву савора ба ҳаракати Абӯмуслим мепайвастанд. Шӯришгарон дар ҳарҳол худ ба таҳкири халифа шиори «Марвони ҳар менавиштан».

Мувофиқи гуфтаи олими тоҷик Абӯханифаи Диноварӣ, дар зери парчами Абӯмуслим 100 ҳазор кас бо силоҳҳои гуногун мечангиданд. Шӯриш на танҳо Тоҷикзамин, балки Арабистонро низ фаро гирифт. Арабҳои норизо низ ба сӯи Абӯмуслим меомаданд ва ӯро сарвари худ медонистанд. Абӯмуслимро мардум аз авлоди Муҳаммади пайгамбар эълон намуданд. Дар бисёр шаҳрҳо ҳокимони араби улавиро мекуштанд ва Абӯмуслимро амир эълон менамуданд. Дар байни ҳокимони вилоятҳо, ки аслан арабҳо буданд, муносибатҳо тезу тунд мешуд ва бисёр вақт задухӯрдҳои хунин ба амал меомаданд. Вақте ки дастаҳои ал-Кирмонӣ Марвро гирифтанд, Насри Сайёр ба муқобили ӯ лашкаре мефиристанд.

Дар ин ҷанг, ки чанд рӯз давом кард, аз ҳар ду тараф ҳазорҳо нафар кушта шуданд ва қувваи ҳар ду ҷониб хеле заиф гардид. Мувофиқи ривояти Табарӣ, ин ду гурӯҳи арабҳоро бо якдигар Абӯмуслим бо мактубҳои барлӯрӯт шӯронида буд. Баъд Абӯмуслим ба ал-Кирмонӣ хат навишта, ӯро барои муборизаи якҷоя ба муқобили Насри Сайёр даъват мекунад. Ал-Кирмонӣ розигӣ медиҳад ва дар ҷанг ба муқобили Насри Сайёр ҳалок мешавад. Писари ал-Кирмонӣ ба тарафи Абӯмуслим мегузарад ва бар зидди Насри Сайёр мечангад. Соли 748 Абӯмуслим ба Марв омада, касрҳои амирони арабро ишғол намуд. Насри Сайёр меғурезад. Соли 750 қувваҳои зидди Умавиён дар ғамои қаламрави хилофат ғолиб омаданд ва имоматни хилофат ба Аббосиён гузашт.

Аббосиён ба сари ҳокимият омада, барои иҷрои ваъдаҳои худ кӯшише ба ҳарч надоданд. Абӯмуслим, ки амири Хуросон шуд, барои вусъати дини ислом ғамхорӣ мекард, аммо барои беҳбудии зиндагии ҳамватанонаш ҷорасе наҷуст.

Хучуми лашкари Чин ба тоҷикзамини шарқӣ. Соли 751 сипоҳи Чин бо мақсади тасарруф ба Ҳафтрӯд даромад. Абӯмуслим лашкаре бо сардории Зиёди Солах фиристод. Задухӯрд дар соҳили Тироз (назди Чамбули қулуний) ба амал омад. Ба ривояти муаррих Ибни Асир 50 ҳазор ҷиниён кушта шуданд ва 20 ҳазор асир афтоданд. Ин шикасти қатъӣ ба лашкариёни Чин ҷунон саҳт таъсир гузошт, ки дубора ёди хучум ба Тоҷикзамин накарданд.

Бояд тазаққур дод, ки дар тӯли 100 соли муборизаи тоҷикон бо арабҳо шохони мамлақати мо борҳо аз императорони Чин ёрӣ хоستانд, аммо онҳо ба ёрӣ наомаданд. Императори Чин ғумон дошт, ки дар натиҷаи ҷангҳо суеҷт шудаем ва ӯ сарзамини моро ба осонӣ мегирад. Аммо ҳато кард. Сипоҳи якҷояи тоҷикону арабҳо қариб ғамои лашкари омадаро нобуд соҳт ва боқимондан дастаҳои Чин то ҳудуди мамлақати худ ғурехтанд.

САВОЛҲО:

1. Сиёсати Насри Сайёр чӣ гуна буд?
2. Дар муборизаҳои зидди арабии тоҷикон чӣ тағйироти ғоявӣ ба вуҷуд омада буд?
3. Модари ихшиди Фарғона ба Насри Сайёр чӣ гуфт?
4. Чаро Умавиён шикаст хӯрданд?
5. Сиёсати Абӯмуслим дар мубориза ба муқобили Умавиён чӣ гуна буд?
6. Чаро императори Чин ба Ҳафтрӯд ҳучум овард?

§ 51. МУБОРИЗАИ ТОҶИКОН БА МУҚОБИЛИ АББОСИЁН

Дар дарси гузашта зикр шуда буд, ки халифаҳои аббосӣ баробари давлатро соҳиб шудан ваъдаҳои худро дар ҳаққи оммаи заҳматкаш фаромӯш карданд, андозхоро боз вазнинтар намуданд. Дар идора намудани давлат ва ҳаёати сипоҳи араб дастаҳои тоҷикон бо сарварони худ пайдо мешаванд. Аббосиён чун Умавиён барои сарҳадоти давлати арабро васеъ кардан ва ислохро дар сар то сари мамлакатҳои ғайриараб паҳн кардан мекӯшиданд.

Шӯриши Шарик дар Бухоро дар соли 751. Ба ривояти муаррихи тоҷик Наршахӣ, Шарик марди арабе буд, ки дар Бухоро мезист. Вақте Аббосиён ба сари кулрат омаданд ва ваъдаҳои худро иҷро накарданд, ӯ мардумро бар зидди онҳо бархезонд. Ӯ мегуфт: «Аббосиён чун Умавиён фиребгаранд, бояд ба сари хилофат авлоди бевоситаи Мухаммаду Алӣ биёянд, зеро танҳо онҳо дар қаламрави хилофат адолат қорӣ карда метавонанд». Ба даъвати Шарик ҳокими Бухоро Абдулҷаббор ибни Шуайб, ҳокими Хоразм Абдулмалик ибни Харсама ва боз чандин ҳокимони дигар ҳамроҳ шуданд ва шумораи лашкари ӯ то ба 30 ҳазор расид.

Абӯмуслим Зиёди Солехро бо 10 ҳазор аскар мефиристад ва ба ӯ насиҳат медиҳад, ки дар Омул истода, ҳосусон фириғонад ва баъди макон ва микдори лашкари Шарикро муайян кардан ба Бухоро равад. Баъди чанде ҳуди Абӯмуслим ба Омул омад ва ба Зиёд гуфт: «Акнун бирав ва агар ёрӣ лозим бошад, одаме бифирист».

Зиёд ба Бухоро рафт ва Шарик низ лашкар аз шаҳр берун овард ва ҷанг дар гирифт. Ҳар рӯз аз тарафи Зиёд талафоти зиёде ба амал меомад. Ҷанг 37 рӯз давом дошт ва агар бухорхудот бо 10 ҳазор аскар ба ёрии Зиёд намеомад, шӯришгарон ғалаба ба даст меоварданд. Қутайбаи Тугшоид Бухороро ихота кард ва ба шӯришгарон обу нону алаф оварданро манъ намуд ва онҳоро маҷбур кард таслим шаванд. Шӯришгарон аз гуруснагӣ шабона аз шаҳр берун рафтанд ва қисман пароканда шуданд. Дар бозгашт лашкари Қутайба ва Зиёд ба онҳо

ҳамла карданд ва онҳоро парешон сохтанд. Шарик ҳалок шуд. Зиёд баъди Бухороро гирифтаи шаҳро ро аташ зад, ки се рӯз сӯхт, аммо ахли Бухоро муборизаро давом медоданд ва Зиёд касеро, ки дастгир мекард, ба қатл мерасонд.

Баъди паҳш кардани шӯриши Бухоро Зиёд ба муқобили самарқандиён лашкар кашид. Агарчи шӯридагони Самарқанд сарваре чун Шарик надоштанд, лекин Зиёд муддати тӯлонӣ он ҷо монд ва ба муқобили онҳо мубориза бурд.

Дар ҳамин сол Абӯмуслим ба муқобили шӯришиёни Кеш Холиди Иброҳимро фиристонд ва ӯ ба шоҳи Кеш Ихрид ҷангид ва ӯро шикаст дод. Мувофиқи ривояти Табарӣ Холид аз хазинаи Ихрид зарфҳои зиёди тилло, нуқраи пурнақши чинӣ, зинҳои асп, парча ва матоъҳои дигари аҷибу ғарибро гирифта, назди Абӯмуслим ба Самарқанд фиристонд. Арабҳо бародари Ихрид Таранро шоҳи Кеш таъин карданд.

Баъд Абӯмуслим ба Хатлон лашкар кашид ва бо шоҳи он Ходаш ҷангид. Ходаш - писари Шохбол боз ба назди туркон панох мебарад ва мамлакат бе шоҳ мемунад.

Ҳамин тавр, Абӯмуслим ҳамчун шахси вафодори Аббосиён манфиатҳои онҳоро аз душманони хориҷӣ ва дохилӣ ҳимоя намуд. Аммо Аббосиён аз обрӯ ва шӯҳрати Абӯмуслим тарсида, соли 755 халифа Мансур ӯро ба дарбор даъват мекунад ва мекушад. Қатли Абӯмуслим мардуми тоҷикро ба муқобили Аббосиён бархезонд, зеро душмани тоҷик будани Аббосиён ошкор гардид. Дар ҳамин сол дар вилояти Рог (Рай) тоҷикон бо сарвариини шоғирди Абӯмуслим - Синдбод шӯриш бардоштанд.

Шӯриш ба зудӣ вилоятҳои Нишопур ва Кумисро фаро гирифт. Мувофиқи ривояти Табарӣ, дастаҳои Синдбод аз тоҷикони кӯхистони Рог, Кумис, Табаристон ва Нишопур иборат буданд. Халифа ба муқобили онҳо лашкари 10-ҳазораро бо сарвариини Чаҳвар ибни Марар мефиристад. Мухориба дар биёбони байни Ҳамадон ва Рог оғоз ёфт. Шӯришгарон зиёд буданд, аммо силоҳи хуби ҷангӣ надоштанд, бо вучуди ин онҳо ба лашкари касбии халифа 70 рӯз муқобилияти сахт нишон доданд. Шӯришиён шикаст хӯрданд. Дар ин вақт шӯриши калонтарин ба муқобили арабҳо дар Мовароуннахр бо сарвариини Муқаннаъ сар шуд, ки хилофатро ба дарза андохт.

Шӯриши Сафедҷомагон бо сарвариини Муқаннаъ дар солҳои 760-784.

Еодгарӣҳои арабҳо боиси шӯриши мардуми тоҷик гардид, ки он сарвариини Мовароуннахрро фаро гирифт. Ба шӯриш Муқаннаъ раҳбарӣ мекард. Муқаннаъ зодаи деҳаи Қоздеҳи Марв буд ва Ҳошим ибни Ҳаким ном дошт. Вай одами босавод ва аз тамоми илмҳои мони худ баҳра бардошта, ҷоду ва тилимотро низ медонист.

Падари Муқаннаъ сарханг буд аз Балх. Худи Муқаннаъ одами безеб ва як чашмаш кӯр буд. Аз хамин лихоз рӯяшро пӯшонида мегашт, яъне ниқоб дошт.

Дар вақти амирии Абӯмуслим вай яке аз лашкаркашони Хуросон ва вазири Абдучаббори Яздӣ буд. Муқаннаъ даъвои пайгамбарӣ кард. Халифа Абӯчаъфар Давонакӣ ўро ба зиндон андохт. Вай баъди халосӣ ба Марв омад ва мардумонро чамъ кард ва гуфт: «Медонед, ки ман кистам?» Гуфтанд: «Ту Ҳошими Ҳаким ҳастӣ». Муқаннаъ гуфт: «Ман худоям ва бо ҳар ном амал мекунам. Гоҳе бо номи Мӯсо, гоҳе Иброҳим, Исо, Мухаммад, имрӯз ба ин ном, ки мебинед». Мардумон гуфтанд: «Дигарон даъвои пайгамбарӣ доштанд, ту даъвои худой мекуӣ?» Муқаннаъ гуфт: «Эшон нафсонӣ буданд, ман рӯхониям». Гурӯҳе пайрави ӯ шуданд ва номаҳои ўро ба вилоятҳо бурданд. Дар номаҳо менавишт: «Ман Ҳошим ибни Ҳаким саидуссодат, оли фалон ибни фалон, алҳамду лиллоҳ, манам Одам ва Нӯҳ ва Иброҳим ва Исо ва Мӯсо ва Мухаммад ва Абӯмуслим ва Муқаннаъ ал-Қудрат ва султону л-иззат ва л-бурҳон. Ба ман гаравед ва бидонед, ки подшоҳӣ ва кирдигорӣ марост ва чуз ман худой дигар нест, касе маро бипазирад, ба бихишт равад ва напазирад-ба дӯзах».

Ханӯз дар Марв мардумон пеши ӯ меомаданд ва аз мусулмонӣ рӯй мегардониданд. Дар Марв Абдуллоҳ ном араб духтари худ ба ӯ дод ва ба Мовароуннаҳр ба Кешу Насаф омад ва ташвиқоти ӯ мебурд, то мардуми зиёде ба Муқаннаъ гаравиданд. Маркази ойини онҳо деҳаи Субҳ буд. Ин деҳа холо яке аз деҳаҳои бузурги тоҷикнишини Шаҳрисабз мебошад.

Ба гуфтаи Наршаҳӣ, пайравони Муқаннаъ ҳокими араби шаҳри Субҳро бикӯштанд ва аксарияти деҳаҳои Сугд ба дини Муқаннаъ даромаданд. Наршаҳӣ дар бораи асосҳои дини Муқаннаъ чизе наनावиштааст ва мо намедонем, ки чаро мардум аз ислом рӯй гардонид, ба сӯи ойини ӯ омаданд. Аз матни Наршаҳӣ чунин бармеояд, ки Муқаннаъ ҳамаи мардумро ба баробарии иҷтимоӣ даъват менамуд. Ӯ гуфт: «Худо ва пайгамбар як аст ва вай баъди Абӯмуслим пайгамбар ва худо мебошад ва даъват менамояд, ки ҳамаи мардумон баробархуқуқ бошанд ва дар миёни онҳо дорову бенаво набошад».

Мардумони тоҷик дар ин давра мусулмони сахтэътиқ набуданд ва аз ойини аҷлодии худ - Маздаясно дур шуда, ба кадом дин гаравиданро намедонистанд. Зулму ҷабр, андозҳои вазнин ва куштору ғорати аҷнабиёни гурусначашм мардумро аз ислом дур мекард. Мардуми ҳайронӣ сарсон ба даъватҳои адолатхоҳонаи Муқаннаъ боварӣ ҳосил намуда, ба ҷониби ӯ меомаданд ва зидди арабҳо ва ислом мебаромаданд.

Муқаннаъ вақте дар Мовароуннаҳр пайравони зиёд ёфт, бо 36 нафар тарафдорони худ ба Кеш омад ва дар қалъаи кӯҳи Сиём макон гирифт. Тарафдорони Муқаннаъ Сафедҷомагон ном гирифтанд, зеро онҳо бо либоси сафед, ҳамчун рамзи покӣ мегаштанд.

Сафедҷомагон соли 775 дар деҳаи Нумиҷкати Бухоро ҷой гирифта, шаб ба масҷиди он ҷо даромада, муаззин ва 15 тани дигарро кушта, аҳли деҳаро низ куштанду гонат карданд. Мардумони ҷабрдида пеши ҳокими Бухоро омаданд ва гуфтанд: «Бо ин Сафедҷомагон ҷанг бояд кард». Ҳоким, козӣ ва дигарон ба деҳаи Наршах назди Сафедҷомагон омаданд ва козӣ ба онҳо рӯй оварда гуфт: «Ба дини ислом бозгардед ва мардумро гонат накунеду озор надихед ва ба деҳаҳои худ бозгардед». Аммо онҳо ҷавоби рад доданд ва байни лашкари ҳокими Бухоро ва Сафедҷомагон ҷанг ба вуқӯъ пайваст. Аввал арабе ба онҳо ҳамла бурда, ҷанд касро кушт ва Сафедҷомагон ӯро куштанд, сипас ҳама ба ҳарб даромаданд. Дар охир Сафедҷомагон шикаст хӯрда, дохили ҳисори Наршах шуданд. Дар ин ҷанг Сафедҷомагон 700 нафар талаф доданд. Онҳо субҳи рӯзи дигар расул фиристоданд ва амон хоستانд ва мусулмон шуданро ихтиёр карданд.

Ҳоким бо онҳо шартнома баст, ки дар он гуфта мешуд: «Ба ойини ислом бозмегарданд, аз қатлу гонати мусулмонон даст мекашанд». Аммо ҳамин ки лашкар аз назди онҳо дур шуд, Сафедҷомагон боз ба ойини Муқаннаъ баргаштанд ва корҳои пешинаро идома доданд.

Амири Хуросон Маҳдӣ бо сарвари Ҷабраил ба муқобили Сафедҷомагон ба Бухоро лашкар фиристод. Ҷабраил дар дарвозаи Самарканд хиргоҳ зад ва ба муқобили Сафедҷомагон ҷангро оғоз намуд. Ӯ атрофи шаҳри Наршахро ихота кард, хандак канд, то ки Сафедҷомагон вақти шабона берун баромадан ба ин хандак афтанд ва куштаю асир шаванд. Аммо Сафедҷомагон шаб мохирона баромада, ба лашкари Ҷабраил талафоти калон доданд. Ҷабраил 4 моҳ бо онҳо ҷангид, аммо талафот меоду голиб намешуд.

Баъд аз тағи девори қалъа роҳи зеризаминӣ канданд. Бо нафту ҷуб зери девор оташ афрӯхтанд. Девор таркид ва ба қалъа роҳи даромадан пайдо шуд. Лашкар вориди қалъа гашт ва бисёрхоро бикуштанд ва боқӣ таслим шуданд ва сарварони онҳоро қатл карданд. Наршаҳӣ номи се сарханги онҳоро зикр мекунад, ки яке Хушум, дигаре Бағон ва сеюм Гирдак ном доштанд. Аз номҳои оварда маълум аст, ки эшон тоҷик буданд. Сарвари шаҳри Наршах зани сарханге буд, ки ӯро Абӯмуслим кушта буд ва вай аз Сафедҷомагон пуштибонӣ кард. Ҷабраил он занро дастгир ва пора карда сарҳи Сафедҷомағони Бухороро ба Суғд бурд, то мардум бубинанд ва битарсанд. Аммо баръақс шуд: Сафедҷомағони Самарканд бо Ҷабраил ба ҷанг даромаданд.

Дар ин ҷангҳо туркон ба сугдиён сри меоданд. Сарвари ҷиҷикин Сугд Сугдиён ном дошт. Онҳо ба Чабраил шикаст медиҳанд ва ӯ ба сӯи Бухоро мегурезад. Дар Бухоро низ ба муқобили ӯ дастаҳои мусаллаҳ бо белу каланд ва досу табар ҳуҷум меоварданд ва вай гурехта ба Марв меравад.

Ба ривояти Наршаҳӣ, «50 ҳазор аз аҳли тоҷику турк ба сӯи Муқаннаъ омаданд ва аз ӯ дидор хостанд. Ӯ ҳеч дидор нанамуд. Мардум гуфтанд: то дидори худованд набинем, ба ҳеч ҷой наравем. Ӯ ба воситаи гуломе ба мардум гуфт, ки агар дидори маро бубинед, ҳалок мешавед. Онҳо гуфтанд: «Мо ба мурдан розӣ ҳастем». Муқаннаъ гуфт: «Фалон рӯз биёед». Мегӯянд, ки ӯ ҳамроҳи шохдухтарони зебои Кеш. Насаф ва Сугд дар ишрат буд. Рӯи зишти ӯро касе навид, зеро вай ҳама вақт निकоби сабз мепӯшид. Муқаннаъ ба он занҳо офинаҳо дода мегӯяд, ки онҳоро дар муқобили шӯълаи офтоб нигоҳдоранд ва акси онаҳоро якзайл ба сӯи ҷамъомадагон раво намоянд. Занҳо чунин карданд.

Дар натиҷа як нури бузурги дурахшон ташкил ёфт. Муқаннаъ ба гулом фармуд: «Бар мардум бигӯй, ки шумо аз худо дидор хоasted бубинед, ин рӯшноӣ шӯълаи рӯи ӯст». Ҷамъомадагон гуфтанд: «Худовандо, он чи дидем, бовар ҳосил намудем ва тоқати беш диданро надорем». Муқаннаъ ба гулом фармуд: «Садо бидед, ки худованд аз шумо хушнуд аст ва гуноҳи шуморо мебахшад». Муқаннаъ ба ҷамъомадагон гуфт: «Ҷамаи вилоятҳоро ба шумо арзонӣ доштам ва қасоне, ки ба ман нагараванд, молу хонашон ба шумо ҳалол аст». Мардум аз он ҷо баргашта, зану фарзанди мусулмонро тачовуз ва молу имволи онҳоро горат мекарданд ва мегуфтанд: «Мо рӯи худоро дидем».

Муқаммад Наршаҳӣ дар баҳши шикасти Муқаннаъ овардааст: «Лашкари мусулмон бар Сафедҷомагон ҳеч ғолиб намеоманд, зеро доҳии онҳо дар кӯҳҳои Сиём дар ҳисори бисёр устувор пинҳон буд. Ҳисор болон кӯҳ буд ва танҳо як роҳ дошт, ки онро Сафедҷомагон муҳофизат менамуданд. Дар ҳисор замини кишт, дарахту об ва чорпоён доштанд, ки заминро кишт намуда, ҳосили онро истифода мебарданд. Аз дарахтон мева ва аз чорпоён шир гушт мегирифтанд.

Муқаннаъ дар даруни ин ҳисор боз ҳисори дигаре бо ҳаммому хонаҳои зист сохт бар сари кӯҳ ва бо занҳои ҳарамӣ худ он ҷо мезист. Ҳар рӯз як бор дари ҳисорро мекушоданд ва ба онҳо хӯрдани ва нӯшидани меоданд. Ин ҳол 14 сол давом кард. Дар ин муддат тарафдорони Муқаннаъ бо лашкари ислом ҷангҳо карданд ва ниҳоят Саид ал-Харашӣ роҳи Ҳисорро баст ва интизори таслим шуд. Сафедҷомагон оҳиста-оҳиста кушта ва пароканда шуданд ва яке аз гуломон дари ҳисорро кушод ва лашкари Саид вориди он гардид.

Худи Муканнаъ дар хисори даруи буд. Чун фахмид, ки хисори аввал ба дасти душман афтод, дастархон ороост ва ба тамоми занҳо майи захроуд нушонд. Фақат як зан, ки аз нияти ӯ огоҳӣ ёфт, майро нахурд ва худро чун дигарон мурда андохт.

Муканнаъ дид, ки занҳо ҳамва мурданд, худро дар оташдони ҳаммоме, ки чанд рӯз дар он оташ месӯхт, мепартояд ва ҳамон замон хокистар мешавад. Баъд ҳамон зани зиндамонда дарвозаро мекушояд ва Саид хазинаи хисорро горат мекунад, ки дар он ганимати зиёд буд.

Чаро Муканнаъ худро дар оташ сӯзонд? Ин ходисаро чунин шарҳ медиҳанд, ки гуё вай дар зиндагиаш мегуфтааст: «Вакте ки бандагони ман осӣ шаванд, ман ба осмон меравам ва аз он фариштагонро меорем, ки то осёнро ҷазо диҳанд». Аз ҳамин сабаб вай худро сӯзондааст, то мардум гуянд, ки ӯ ба осмон барои фариштагонро овардан ва моро нусрат бахшидан рафтааст.

Агар Муканнаъ аз муборизи бар зидди арабҳо канора намегирифт ва шӯришгаронро мунтазам идора мекард, онҳо голиб меомаланд ва арабҳоро аз ватанамон пеш карда метавонистанд. Зеро қувваҳои муборизи ӯро мардуми захматкаш ва махсусан ҳунармандону коргардони кироя ташкил медоданд.

Баъди истилои араб ин бори аввал буд, ки ба муқобили арабҳо қувваҳои якҷояи кишоварзон, коргарон ва дастаҳои ҳарбии деҳқонон бо лашкарони худ ба мубориза бархостанд. То ба ҳол ба муқобили арабҳо танҳо дастаҳои деҳқонон (феодалон) мечангиданд. Шӯриши Муканнаъ шӯриши ҳаммаи табақаҳои иҷтимоӣ ба муқобили арабҳо буд. Танҳо аз сабаби сарвари умумии ягона надоштан ҳаракати Сафедҷомагон шикаст хӯрд.

САВОЛҲО:

1. Сабабҳои шӯриши зидди сулолаи Аббосиён дар чӣ буданд?
2. Чаро Абӯмуслим ба ҳамватанони худ брӣ наметод?
3. Шӯришҳои тоҷикон дар замони амирии Абӯмуслим чӣ моҳият доштанд?
4. Чаро Аббосиён Абӯмуслимро куштанд?
5. Фарқи шӯриши Сафедҷомагон аз шӯришҳои пешина дар чӣ буд?
6. Сабаби шикасти ҳаракати Сафедҷомагонро чӣ тавр мефаҳмед?

Боби X ТАНАЗЗУЛИ ХИЛОФАТИ АРАБ

§ 52. САБАБҲОИ ҒАЛАБАИ АРАБҲО ДАР ТОҶИКЗАМИН-ЭРОНЗАМИН

1. Шӯришҳои солҳои 20-30-юм охири муборизаи тоҷикон барои озодии Ватан аз аҷнабиёни араб ба шумор меравад. Шӯришҳои солҳои 40-80-уми асри VIII характери миллии худро гум карданд. Онҳо ба муқобили на ҳамаи арабҳо, балки дар аввал ба муқобили сулолаи Умавиён ва баъд Аббосиён нигаронида шуда буданд. Дар шӯришҳои солҳои 40-80-ум арабҳои аз ҳукмронии ин ва ё он сулола норизо ништирок доштанд, яъне шӯришҳо характери исломӣ гирифтанд.

Сабаби асосии ғолибияти арабҳо бар ориёҳо (тоҷикон) парокандагии сиёсӣ дар Тоҷикзамини-Эронзамини Шарқӣ буд. Дар ин сарзамин баъди аз байн рафтани давлати Ҳайтолиён дигар давлати муттаҳиде ба вуҷуд наомад. Ҳар ноҳия шоҳи худро дошт ва шумораи ин шоҳу шоҳчаҳо ба садҳо мерасид. Бадбахтӣ дар он буд ки онҳо байни худ зиддияти оштинопазир доштанд. Мо қаблан ёдовар шудем, ки шоҳони тоҷик дар яке аз шаҳрҳои Хоразм чамъ шуда, дар бораи муборизаи якҷоя ба муқобили душманони умумӣ ба мувофиқа нарасиданд ва танҳо қарор доданд, ки ҳамроҳи арабҳо ба муқобили якдигар начанганд.

2. Шоҳони тоҷик на аз ҳамсоягони ҳамқавми худ, балки аз туркон ёрӣ металабиданд. Туркон дар навбати худ маъфиатҳои худро доштанд ва мувофиқи он амал мекарданд, яъне онҳо ёрии ҳолисона намерасонданд. Ҳатто дар муборизаи якҷояи тоҷикон ва туркон нақшаи умумии амалиёти аҳлона ба вуҷуд намеомад.

3. Лашкари араб микдоран зиёд ва аз ҷанговарони касбӣ ва хуб мусаллаҳшуда иборат буд. Онҳо сарвари ягона ва нақшаи ягона, назария ва амалияти ҷангии фаровон доштанд.

4. Лашкариёни тоҷик аз ашрофон - деҳқонон иборат буд, ки онҳо таҷриба, назария ва амалиёти ҷангӣ надоштанд. Онҳо ба ҷанг бо либосҳои пур аз зару зевар ва ханҷару шамшерҳои зарандуд меомаданд, гуё онҳо на ба ҷанг, балки барои намоиш мерафтанд. Арабҳо онҳоро ба осонӣ шикаст дода, силоҳу либосашонро мегирифтанд. Табақаҳои ҳунармандону кишоварзон ба муқобили арабҳо ҷалб карда намешуданд.

Шоҳони маҳаллӣ бо дасти арабҳо ва ёрии онҳо рақибони худро мағлуб ва мулкашонро хароб менамуданд.

Аз ривоятҳои Табарӣ маълум мешавад, ки арабҳо дар фасли зимистон лашкари худро пароканда менамуданд. Сипоҳиён ба ватани худ назди хешовандон мерафтанд. Тоҷикон метавонистанд дар ин вақт муттаҳид шуда, арабҳои парокандаро ба осонӣ мағлуб намоянд, гаравгон гиранд ва аз мамлакат ронанд. Аммо онҳо аз чунин мавридҳои муносиб ягон бор истифода накарданд. Ҷосусони араб дар тамоми сарзамини тоҷик ҷой гирифта, аз ғайбӣ маҳаллӣ ба марказ хабар мерасониданд. Вале тоҷикон аз ғайбӣҳои махфии душманон чандон огоҳӣ надоштанд.

Тоҷикон мувофиқи дини Маздаясно ба табақаҳо тақсим мешуданд ва ҳар табақа мувофиқи урфу одати худ мезист ва ба табақаи иҷтимоии дигар ҳамроҳ шуда, хешутаборӣ кардан наметавонист. Ин фарқиятҳои иҷтимоӣ яке аз сабабҳои суст будани ҷомеаи Зардуштӣ дар вазъиятҳои ҷангӣ буд. Ҷангидан ва муҳофизати ватан ба зимми табақаи озодагон-саворагон буд, ки онҳо қудрати пешинро надоштанд. Ин табақабандӣ дар дину оини низ вучуд дошт. Ҳар табақа ба маъбади худ мерафт. Ин фарқиятҳо дар дини ислом набуданд. Ислом ҳамаи мардуми мусулмонро баробархуқук эълон дошт. Худованд барои ҳамаи мусулмонон як буд.

Дар оини Маздаясно дар замони истилои араб унсурҳои бутпарастӣ, яъне симоҳои Худоён ва ғариштагон дар шакли ҳайкалҳо хеле зиёд буданд.

Тоҷикони Суғд, Бохтар, Хоразм ва дигар ноҳияҳо боварӣ доштанд, ки дар симои ҳар як ҳайкал қудрати илоҳӣ ҷой дорад ва онҳо ба душманони дин ҷазо медиҳанд. Аммо арабҳо дар пеши назари Зардуштиён ҳайкалҳои худоёнро мешикастанд ва месӯзониданд ва онҳо ба арабҳо ҷазо намедоданд, дили тоҷикон аз онҳо сард шуда, яке аз сабабҳои ба ислом рӯй овардани онҳо гардид. Қутайба ба Ғурак-подшоҳи Суғд гуфт: «Худо хона ва макон надорад ва худоёни шумо дурӯғанд».

Фалсафаи худошиносии ислом нисбат ба фалсафаи худошиносии дини Маздаясно ҷуқуртар ва гуворотару пешқадамтар буд.

Ислом тамаддуни ба худ ҳоси исломиро ташаккул дод. Албатта дар ҳар мамолик вай дар асоси тамаддуни маҳаллӣ раванқ ва рушд мекард. Дар тоҷикзамин бутпарастӣ, тасвири бузургон, ғариштагон ва Худо тамоман нест шуда, ба ҷои вай нақшу нигоришҳои рустанӣ ва хандасӣ (геометрӣ) тараққӣ менамояд. Яке аз ташкилкунандагони тамаддуни исломӣ дар тоҷикзамин ва ҳатто Ироқу араб тоҷикон буданд.

Тоҷикони мусулмоншуда паҳкунанда ва раванқдиҳандаи назарияҳои исломӣ, аз ҷумла тасаввуф, буданд.

САВОЛҲО:

1. Сабаби асосии ба осонӣ ғалаба намудани арабҳо дар Тоҷикзамин-Эронзамин чист?
2. Чаро шоҳони тоҷик ёрӣ аз ҳамватанон не, балки аз туркон металабиданд?
3. Бо лашкари араб кадом табақаи тоҷикон меҷангиданд?

§ 53. ҲАРАКАТИ ФАРҲАНГИИ ШУУБИҲО

Дар натиҷаи ташаккули давлати исломӣ дар замони халифаҳои умавӣ ва аббосӣ худшиносӣ ва ваҳдати мардуми араб пайдо шуд ва диндорон ва кормандони дарбор мардумони ғайриараб, аз ҷумла тоҷикон-аҷамиёнро ба бефарҳангӣ ва наҷоди паст таъна мекарданд, ки боиси бедорӣ ва худшиносии тоҷикони ба дарбори халифаҳо наздикбуда гардид.

Чӣ тавре ки дар дарсҳои гузашта ёдовар шудем, халифа Умар ба сарлашкарони худ фармуда буд, ки китобхонаҳои форс ва китобҳои динӣ ва дунявӣ мардуми онро сӯзонанд, то ки одамон бесавод монанд. Абӯрайҳони Берунӣ навиштааст, ки вақте Қутайба ибни Муслим Хоразмро гирифт, фармон дод, ки китобҳои ба забони хоразмӣ бударо сӯзонанд ва донишмандони хатҳони онро аз дами тег гузаронанд. Арабҳо дар ҳамаи Тоҷикзамин-Эронзамин ин сиёсатро пеш мебуданд. Онҳо маъбадҳои ойини Маздаясноро месӯзониданд, ки дар онҳо китобҳои динӣ ва илмӣ ҷой доштанд. Ҳамаи ин бедодигарӣҳо ба мардуми тоҷик таъсир намуд ва сабаби бедорӣ ва гурури олитарбории онҳо шуд. Онҳоро маҷбур сохт, ки ҷомеаҳои фарҳангӣ созанд ва фаъолияти худро барои худшиносии аҷамиён равона созанд.

Ҳаракати Шуубия яке аз ҳаракатҳои фарҳангии тоҷикон дар асрҳои VIII-IX буд, ки онҳо осорҳои боқимондаи хаттии забонҳои персӣ, паҳлавӣ, сугдӣ ва бохтарӣ-тахориро ба арабӣ тарҷума намуданд, то ин ки ҳуди арабҳоро ба бефарҳангӣ муттаҳам созанд. Яке аз намояндагонии мактаби Шуубия шоир Хуррамии Самарқандӣ буд, ки дар шеърҳои арабҳоро ба бефарҳангӣ, ҷабру ситами мардуми заҳматкаш муттаҳам намуда, зиндагии пеш аз исломиро таъриф менамуд. Ӯ менавишт, ки ислом ҳамаи мардумонро баробарҳуқуқ медонад ва чаро сарварони он ин қондаро риоя намеkunанд.

Намояндаи дигари мактаби Шуубия Башшор ибни Бурди Тахористонӣ буд. Ӯ ба забони арабӣ шеър мегуфт. Вай дар шеърҳои фарҳангии қадиму волои худро таъриф ва арабҳоро ба бемаданиятӣ муттаҳам месохт.

Аз шеъри мардуми Балх дар хақи Асад ибни Абдулло, ки дар § 48 хонда будем, ба хубӣ маълум мешавад, ки тоҷикон арабхоро бад мелиданд ва бо назари таҳқир ба онҳо менигаристанд. Онҳо Асадро масхара менамоянд, ки ту ба Хатлон барои ғанимат рафта будӣ, аммо дасти холӣ ва шикастаю шарманда баргаштай. Шуубия ин ҳаракати бедоршавӣ, худшиносии мардуми тоҷик буд, ки он дар муттаҳид шудан ва эҳёи тамаддуну ташаккули давлатҳои миллӣ, аз ҷумла Бармакиён, Тоҳириён, Сафғориён ва Сомониён нақши бузург бозид.

§ 54. НУФУЗИ АВВАЛИН ДУДМОНИ ТОҶИК (БАРМАКИЁН)

Аббосиён бо ёрии тоҷикон бо сарвари писари барӯманди ин халқ Абӯмуслим ба сари қудрати сиёсӣ омаданд ва аз ваъдаҳои худ дар бораи он ки ҳамаи мусулмонон баробаранд ва ҳамаи онҳо, аз ҷумла тоҷикон мегардонанд дар идораи хилофат ширкат варзанд, пушаймон шуданд. Абӯмуслим на танҳо дар байни тоҷикон, балки дар тамоми қаламрави хилофат обрӯву нуфузи бештаре аз ҳуди халифа дошт. Амаки халифа Абӯҷаъфари Абдуллоҳ ба муқобили халифа шӯрид ва хост хилофатро соҳиб шавад. Халифа аз Абӯмуслим ёрӣ ҷуст ва Абӯмуслим исёнгарро дастгир намуд ва ба халифа супурд. Аммо ин халифаи носипос ба ҷои он ҳама ҷонфишониҳои ӯро қадр кардан, ӯро ба Бағдод хонд ва ҳиннона сар зад. Абӯмуслим ҳамагӣ 35 сол дошт.

Аз ҳамин лиҳоз ғалабаи Аббосиён бар Умавиён ин ғалабаи як дудмони араб бар дудмони араби дигар набуд. Ин ғалабаи сиёсӣ, давлатӣ, ғоявӣ, маънавӣ ва ҳатто ҷисмонӣ тоҷикон-эронӣ бар арабҳо буд.

Соли 651 арабҳо забткориҳои худро дар Тоҷикзамин-Эронзамини Ғарбӣ анҷом доданд ва рӯ ба забту ғорати Тоҷикзамин-Эронзамини Шарқӣ ниҳоданд ва ин корҳо 100 сол тӯл кашиданд ва ниҳоят соли 751 тоҷикон бо сарвари Абӯмуслим ба таҷовузи араб хотима доданд. Ин ғалабаи қувваҳои сиёсии тоҷикон-эронӣ бар арабҳо буд. Аббосиён қувваҳои сиёсии тоҷиконро пурра аз хилофат дур карда натавонистанд.

Аббосиён хуб медонистанд, ки бе тоҷикон-эронӣ Тоҷикзаминро идора карда наметавонанд.

Умуман бояд тазаққур дод, ки вақте арабҳо хилофатро ташкил доданд, онҳо тарзи идораи давлатро намедонистанд ва аз сохтори давлати Сосониён истифода мебарданд. То чанд гоҳ корҳои давлатӣ ба забони форсӣ ривҷ дошт ва дар муомилот низ сиккаҳои Сосониён амал мекарданд. Халифаҳои бани Умия аз он ки дар ҳамаи корҳои девонӣ ба тоҷикон эҳтиёҷ доштанд, хушнуд набуданд.

Халифа Сулаймон писари Абдулмалик гуфтааст: «Аз ин тоҷикон

(эронӣён) дар аҷабам, ки ҳазор сол фармонравой карданд ва як дам ба мо мӯхточ нашуданд. Мо 100 сол фармонравой кардем ва як дам аз эшон бениёз набудаем». Бинобар ин Абӯмуслимро кушта бошанд ҳам, нуфузи тоҷикон дар лашкар ва дарбор зиёд буд ва онҳо маҷбур буданд, ки аз мардумони тоҷик истифода намоянд.

Аввалин дудмоне, ки ба корҳои дарбори халифа роҳ ёфт, Бармакиён буданд. Онҳо худро бозмондагони шоҳони қадими Балх ва соҳиби маъбади Навбахор медонистанд. Бармакиён дар охири ҳукумати Умавиён дини мусулмониро пазируфта, ба Димишк мераванд ва дар дарбор макоми хос меёбанд. Писари Бармак-Ҳолид дар вақти киёми Абӯмуслим бо ӯ ҳамкорӣ мекард. Ҳамин ки Абдуллоҳи Саффоҳи Аббосӣ ба хилофат расид, Ҳолидро ба вазирӣ баргузид. Ҳолид дар замони халифа Мансур фармонравои Табаристонро бар ӯҳда дошт. Писари ӯ Яҳёи Бармак дар замони хилофати Маҳдӣ ҷонишини вазир буд ва дар замони Ҳорунуррашид то ба вазирӣ расид.

Фазл-амири Хуросон. Амири Фазл писари Яҳёи Бармак дар Хуросон солҳои 792-795 давом кардааст. Фазл-амири Хуросон таъин мешавад. Вай марди донишманд ва фозил буд ва ӯ барои ба итлоати худ даровардани вилоятҳои шӯрида камар баст. Шоҳи Истаравшан Хороҳара ба назди ӯ омад ва чун рамзи итлоат тӯхфаҳо овард. То ин вақт Хороҳара аз итлоати ҳукумати марказӣ саркашӣ мекард. Фазл ба Систон омад ва онро низ ба худ тобеъ сохт ва ҳокими саркаши онро ба зиндон андохт. Фазл ба Кобул ва Бомиён ҳучум карда, он вилоятҳоро низ ба худ мутеъ кард, шӯришҳои Тахористонро фуру нишонд. Ба Ғур лашкар фиристод ва бутхонаи онро бисӯзонид ва онро низ мусулмон кард ва ба боч додан водошт. Ҳамин тавр, ба ҳукумати Фазли Бармак ҳамаи вилоятҳои тоҷикзамини Хуросон ворид буданд ва дар саросари мамлакат оромӣ ҳукмфармо гардид. Баъди Абӯмуслим тоҷикон дар атрофи Фазл гирд омаданд ва то андозае муттаҳид шуданд.

Корҳои Фазл барои ободонӣ:

1. Ба ривоятҳои Табарӣ Фазл марди хирадманд ва кордону одил буд ва барои ободонии Хуросон корҳои зиёде анҷом дод. Вай дар бисёр ҷойҳо масҷид, корвонсарой, ҷӯбору пулҳо сохт. Масалан, масҷиди одинаи Бухороро васеъ кард. Дар назди масҷидҳо барои азон гуфтаи манораҳо сохт. Дар масҷидҳо чароғу қандилҳо устувор намуд, то рӯзҳои рамазон мардум таробеҳ хонанд. Дар шаҳри Балх барои мардум ҷӯй қанд, то ки халқ ва киштҳо аз об таъмин бошанд. Дар як ғӯшаи оташқадаи Навбахор масҷид низ сохт.

2. Фазл аз тоҷикон дастаи хоси лашкариёнро ташкил дод, ки онҳо

дар ҷангҳои зиддиарабҳо касбӣ шуда буданд. Миқдори лашкари тоҷикони Фазл ташкил намуда ба 500 ҳазор мерасид. Ин қувваи бузурге буд, ки метавонист тамоми Хилофатро зеру забар намояд, аммо Фазл ба монанди Абӯмуслим мақсади аз арабҳо ҷудо кардани Тоҷикзаминро надошт. Ӯ ҳамчун мусулмон амал менамуд ва хирочи Хуросонро ба хазинаи хилофат мефиристод. Вақте ки ӯро аз амирии Хуросон озод намуданд, ӯ ҳамроҳи худ 20 ҳазор сарбозро ба Бағдод бурд ва онҳо дар маҳале ба номи Карнабия қарор гирифтанд.

Боқимондан сипоҳиён дар Хуросон монданд, ки халифа аз онҳо дар харос буд.

3. Дар ситонидани хироч аз вилоятҳо тартиб ва низоми доимӣ ҷорӣ намуд. Бисёр ҳокимон хирочро барзиёд мегирифтанд ва ба чеби худ мезаданд.

4. Дар тамоми Хуросон оромиву амонӣ ҷорӣ намуд. То ин вақт дар баъзе ҷойҳо дастаҳои арабе вучуд доштанд, ки ба муқобили ҳукумати марказӣ баромада, ба бедодгарӣ даст мезаданд ва мардумро ғорату бесаранҷом мекарданд. Фазл ҳамаи онҳоро нобуд сохт ва дар мамлакат оромии тамомиро ҷорӣ намуд.

Ин ҷорабиниҳо шӯҳрати Фазлро афзуданд, шоирони араб дар ҳаққи вай қасидаҳо навиштанд.

5. Арабҳо Тоҷикзамин-Эронзаминро танҳо ба манфиатҳои худ истифода мебарданд. Фазл ба ин қорҳо хотима гузошт ва ба зиндагии ҳамватанонаш низ диққат дод. Хироч аз даҳ як ҳисса ситонда мешуд ва бақияи ҳосилро мардум барои беҳбудии рӯзгори хеш истифода мебарданд.

Тадбирҳои ватанхоҳонаи Фазл боиси қаҳру қазаби Халифа Ҳорунуррашид гардид, зеро дар Хуросон номи халифаро касе ёд намекард. Ҳама аз Фазл ва қорҳои ӯ суҳан мегуфтанд. Дар давраи амирии Фазл 20 ҳазор тифлони Хуросонро Фазл ном ниҳоданд. Ӯ ба лашкариён, маъмурон ва камбизоатон 20 миллион дирабро тақсим кард.

6. Яке аз хизматҳои фаромӯшнашавандаи Фазл дар баҳши илму фарҳанг ин буд, ки сифати қоғазсозиро дар Самарқанд баланд бардошт. Вақте ки ба Бағдод рафт, хунари қоғазсозиро ба он ҷо бурд ва ривож дод. Баъдҳо санъати қоғазбарорӣ бо роҳи Андалуз ба Урупо интиқол ёфт, яъне тарзи қоғазбарории тоҷикон ба арабҳо ва баъд ба урупоиён гузашт.

Писари дигари Яҳё - Ҷаъфар дар дарбор мақоми баланд дошт ва ниҳоят ба вазорат расид.

Маҳз хонадони Бармак сохтори давлати Аббосиёнро тарҳрезӣ карда, онро дар давоми хилофати ҷандин халифа сайқал доданд. Онҳо ба халифаҳо ойини давлатдориро омӯзониданд. Аз ин ҷост, ки

бисёр муҳаккиқони Урупо сохтори давлатии хилофатро тақлиди давлати Сосониён номидаанд.

Дар замоне, ки вазорат дар дасти Бармакиён буд, олимону шоирон дар дарбор эҳтироми хос доштанд. Аз ин рӯ илму адаб дар хилофат равнақ ёфт. Халифа Хорунуррашид аз шӯҳрати Бармакиён дар қаламрави хилофат ва маҳусан Хуросон тарсида, онҳоро ночавонмардона ба қатл расонид ва молу амволи онҳоро ба тороч бурд. Аммо қорхон Бармакиён дар вазоратҳо барҷо монд, ғамхори онҳо нисбат ба илму адаб ва аҳли дониш ба таърих ворид гашт ва ба номи онҳо сабт шуд.

Агарчи халифа ин дудмони асидзодаи тоҷиконро аз байн бурд, вале ба амири Хуросон дигарбора арабхоро таъин карда натавонист. Вай маҷбур шуд, ки аз дудмони дигари Тоҷикон-Тоҳириён амири Хуросон таъин намояд, зеро қувваҳои ҳарбӣ-маънавӣ ва сиёсии Хуросон ва Хилофат метавонистанд ба осонӣ арабхоро аз сари қудрат дур намоянд. Инро халифаҳои аббосӣ хуб медонистанд.

Шӯриши Рофеъ ибни Лайс ва нуфузи оли Сомон. Соли 806 дар Самарқанд шӯрише сар зад, ки ба вай набераи Насри Сайёр роҳбарӣ менамуд. Ӯ бо дастан худ ба ҳокими Самарқанд ҳуҷум оварда, уро кушта, шаҳрро ба даст мебарорад. Шӯриширо тоҷикони Суғд, Кешу Насаф, Чочу Фарғона ва Бухорову Истаравшан дастгирӣ мекунанд. Шӯриш ба муқобили ҳукумати Аббосиён нигаронида шуда буд. Шӯришгарон зери таъсири ақли Сафедҷомагон қарор доштанд ва ин як муттаҳидиро ба вуҷуд меовард.

Шӯриш дар Чоч, ки бисёре аз Сафедҷомагон пинҳон мешуданд, қувват мегирад. Чочиро ба ёрии Рофеъ меоянд. Дар ин вақт амири Хуросон Маъмун - писари халифа Хорунуррашид буд. Мувофиқи ривояти Яъқубӣ, дар Мовароуннаҳр қувваи бузурги зидди Аббосиён фароҳам омада буд. Маъмун ба муқобили Рофеъ сипоҳи қалоне бо сардории Харсама фиристод. Худи Хорунуррашид низ аз ин ҳолиса дар хавф афтод, ба Хуросон меояд, то чорае чӯяд. Сипоҳи Харсама нисбат ба қувваҳои тоҷикону арабҳои Рофеъ ҳеч ба назар мерасид. Маъмун ба фарзандони Асад, ки дар Балх буданд ва дар байни тоҷику араб обрӯӣ доштанд нома навишта, кӯмак талабид. Онҳо ба Самарқанд омаданд ва Рофеъро бо Харсама ошӣ доданд.

Хорунуррашид аз ин қор шод шуд, зеро хавфи аз даст рафтани на танҳо Хуросон, балки хилофат низ буд. Хорунуррашид дар ин сафар дар Тӯс мемурад. Маъмун ба ҷои падар нишаст ва ба амири Хуросон Ғисони Ибод мактуб навишта мефармояд, ки писарони Асадро сардори вилоятҳои Хуросон таъин намояд, зеро онҳо дар байни аъён

ашроф ва мardони худ нуфузи баланд доранд ва оромии Мовароуннахрро таъмин менамоянд.

Аз далелҳои таърихӣ бармеояд, ки дудмони сомонхудоҷ дар охири асри VIII ва ибтидои асри IX дар олами ислом обрӯи баланд дошт.

САВОЛҲО:

1. Чаро Аббосиён ба қорҳои идоравии хилофат тоҷиконро ҷалб намуданд?
2. Халифа Сулаймон дар бораи тоҷикон чӣ гуфта буд?
3. Фазли Бармакӣ чӣ хизматҳо анҷом дод?
4. Нақши Бармакиён дар идораи хилофат аз чӣ иборат аст?
5. Чаро Ҳорунуррашид Бармакиёро ба қатл расонд?
6. Кадом дудмони тоҷик дар шӯриши Рофеъ ибни Лайс овозадор шуд?

§ 55. ЭТНОГЕНЕЗИ ТОҶИКОН-ЭРОНИЁН

Сабабҳои фаромӯш шудани номи ориёӣ ва пайдо гаштани вожаи тоҷик. Чаро номи ориёиро фаромӯш карданд ва ба ивази он исми тоҷик пайдо шуд? Яке аз сабабҳои фаромӯш шудани номи этникии ориёӣ аз рӯи маҳалли истиқомат муаррифӣ шудани ориёихост. Азбаски он замонҳо дар Ориёзамин танҳо ориёӣҳо мезистанд ва бо як забон ҳарф мезаданд, як дину як русум доштанд, зарурати миллати худро ба якдигар гуфтан пеш намеомад. Одамон хангоми шиносӣ зодгоҳи худро ном мебарданд, яъне худро бадахшонӣ, сугдӣ, бохтарӣ, хоразмӣ, хуросонӣ, кобулӣ, систонӣ, порсӣ, кирмонӣ ва ғайра мегуфтанд. Ин анъана то имрӯз давом дорад ва яке аз сабабҳои маҳаллпарастӣ гардидааст. Бо номи маҳалҳо, мавзӯҳои ҷуғрофӣ муаррифӣ намудан то ба андозае дар шуури одамон ҷой гирифтааст, ки баъзе камсаводон онро ба мафҳуми миллат истифода мебаранд.

Шумо, шогирдони азиз, худро бо номи мавзӯҳои муаррифӣ накунед. Шумо, ҳар ҷо ки бошад, худро бо номи миллататон шинос намоед. Агар касе аз Шумо пурсад, ки аз кучой? Гуедед, ки тоҷикам аз Бухоро, Хучанд, Кӯлоб, Бадахшон, Кобул, Машҳад, Техрон ва ғайра.

Вақте ки арабҳо сарзаминҳои моро аз Ғарб ва туркон аз Шарқ ба тасарруфи худ дароварданд, мо номи миллати худ - ориёиро фаромӯш карда будем. Аммо дар тафаккури мо мафҳуми волонажодӣ, ноқинатӣ, воломакомӣ, шоҳзодагӣ, покзавлодӣ боқӣ мон ва худро ба туркони муғулҷеҳра чун тоҷик муаррифӣ кардем.

Вожаи тоҷик дар асрҳои IV-V дар марзи Шарқии Тоҷикзамин дар Қошғару (Кашғар) Хутан, ки дар он замон замини ориёнишин буд, пайдо шудааст. Дар ин ҷо ориёӣҳо номи миллаташонро ба

муғулнажодон тоҷик гуфтаанд. Номи тоҷик дар нафномаи монавия дар шакли Таҷик зикр ёфтааст. Баъзе олимони ғумон мекунанд, ки ин ном ба арабҳо нисбат дорад, аммо ин фикр хатост, зеро дар асрҳои IV-V арабҳо дар Хутан намеистанд. Дар нафномаи Хутан номи халқҳои зикр шудаанд, ки дар он сарзамин сукунат доштанд.

Арабҳо дар асри VII ба сарзамини тоҷикони ғарбӣ, яъне давлати Сосониён ҳуҷум оварда, соли 651 онро тамоман забт намуданд. Арабҳо мардуми моро аҷамӣ номиданд. Маънои калимаи аҷам мардуми ғайриараб мебошад. Лекин тоҷикон нисбат ба дигар халқҳои ғайриараб ин калимаро пазируфта, дар мафҳуми мамлақати Тоҷикзамин-Эронзамин ва халқи тоҷик низ истифода кардаанд. Масалан:

Басе ранҷ бурдам дар ин соли сӣ,
Аҷам зинда кардам бад-ин порсӣ.
(Фирдавсӣ)

Дар Аҷам афтод марде аз Араб,
Монд аз ин шаҳри Аҷам андар аҷаб.
(Аттот)

Бояд тазаққур дод, ки азбаски калимаи аҷамӣ халқи ғайриарабро ифода намуда, ба номи ориёӣ, ки маънои покнажодро дошт, мутобиқ набуд ва шояд аз ҳамин лиҳоз вожаи тоҷик онро танг карда аз истифода баровард. Дар замони истилои араб ва турк ашрофзодагон тоҷик худро озодагон, ба маънои ориёӣ ва тоҷик низ ном бурдаанд. Вожаи озодагон дар замони пеш аз ислом нисбат ба аъёнӯ ашроф ва шохзодагон истифода мешуд.

Масалан, устод Рӯдакӣ мегӯяд:

Май орад шарафи мардумӣ надид,
Озоданажод аз дирамхарид.
Дакикӣ мегӯяд:
Ман аз фарзанди пок озодагонам,
Нагуфтам, ки Шонур бин Ардашерам.

Аз байтҳои овардашуда ба хубӣ маълум мешавад, ки Рӯдакӣ ва Дакикӣ худро аз нажоди поки ориёӣ хондаанд. Дар ҳамин замонҳо вожаҳои деҳқонро низ ба маънои нажоди поки-ориёӣ истифода бурдаанд:

Зи гуфтори деҳқон кунун дoston,
Бипайвандам аз гуфтаи бoston.
(Фирдавсӣ)

Чаҳонро лидаму озмудам,
Шунидам гуфтаи тозиву деҳқон.
(Носири Ҳусрай)

Аммо вожаҳои деҳқон ва озодагон номи этникии тамоми халқи ориёнаждодро таҷассум намекарданд. Номи тоҷик ифодаи ҳамон вожаи ориёӣ, яъне халқи шоҳӣ, воломақом, тоҷдор ва покнаждодро дар бар дорад. Номи тоҷик номи этникии натаанҳо тоҷикони Осиёи Марказӣ, балки афғонҳо ва эронӣни имрӯза мебошад. То ибтидои асри XX теҳронӣҳо, кирмонӣҳо, бошандагони вилояти Форс ва хулоса ҳамаи шаҳрвандони Эронӣ кунунӣ худро тоҷик мегуфтанд.

Аммо аз тарафи дигар ибтидои асри XX сарзамини кунунии Эрон Форс ном дошт ва мардум худро форс низ меномиданд ва забонашонро форсӣ мегуфтанд.

Соли 1935 шоҳи Эрон Ризошоҳи Паҳлавӣ номи Форсро ба Эрон иваз намуд. Аз соли 1935 ин ҷониб ҳамаи шаҳрвандони Эрон худро эронӣ меномиданд. Лекин эронӣ ба маънои этникӣ набуда, балки маънои бошанда, шаҳрвандодро дорад. Номи этникии қулли эронӣ, форсзабонон тоҷик мебошад, агарчи олимони Эронӣ кунунӣ ба ин иқроер нестанд ва вожаи тоҷикро гуё туркон ба эронӣен дода бошанд, аммо ҷӣ тавре арз шуд, ин фикр асоси илмӣ надорад.

Забони тоҷикӣ (форсӣ). То соли 1924, яъне то ташкил шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон забони адабии тоҷикон форсӣ ном дошт ва дар баробари он забони гуфтугӯӣро тоҷикӣ низ мегуфтанд.

Дар вақти ташкил шудани ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна туркпарастон тоҷиконро турки форсизабон номида, онҳоро ба катори ўзбекон дохил намуданд.

Пантуркистон мегуфтанд, ки шумо тоҷикони турк мебошед, ки дар зери таъсири забону адабиёти форсӣ забони модарии худро гум кардаед. Азбаски худшиносии тоҷикон паст буд ва таърихи худро дуруст намендонистанд, ба ин тўҳматҳои ғайриилмӣ пантуркистон бовар намуда, худро ўзбек, туркман ва қирғизу қазок навиштаанд. Яке аз ташкилкунандагони Ҷумҳурии Ўзбекистон Абдуқодир Муҳиддинов, ки худ тоҷик буд, менависад: «Пантуркистҳо мегуфтанд, ки ўзбакҳо, қирғизҳо, қазокҳо ва туркману ғайра миллатҳои, ки ба ирки муғул тааллуқ доранд ва ҳар якеро имрӯз як миллати мустақили ҷудоғона мешуморанд, дар асл ҷузъҳои як миллатанд. Тоҷикони Бухоро ҳам дар асл турканд, дар зери таъсири адабиёт ва маданияти Эрон забон ва миллати худро гум кардаанд. Бояд онҳоро боз турк кунем ва аз тамоми инҳо як миллати бузурги турк ба вучуд орем ва як давлати муаззами турк барпо созем. Дар зери таъсири ин мафкура ва барои ба вучуд овардани ин мақсадҳо мо душмани забони тоҷикӣ будем. Хизматгор ва тарафдори иттиҳоди турк ва забони туркӣ будем». Ин суханони яке аз ташкилкунандагони ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Ўзбекистон буд. Дар вақти шиноснома гирифтани баъзе тоҷиконе, ки худро на ўзбек, балки форс

навиштаанд. пантуркистҳо ба онҳо мегуфтанд: «Агар тоҷик миллати алоҳида бошад, чаро забонатонро тоҷикӣ не, балки форсӣ мегӯед?»

Азбаски мардум ҷавоби ин саволро намедонистанд, ба турки форсзабон будани худ иҷборан розӣ мешуданд.

«Форсҳо дар Форс зиндагонӣ мекунанд, шумо дар Туркистон зиндагонӣ мекунед. Шумо туркед ва забонатонро гум кардаед ва бояд ба асли хеш баргардед» - мегуфтанд онҳо.

Тоҷикони Осиёи Марказӣ ягона халқи ориёнажоди форсизабон буданд, ки дар байни туркон мезистанд. Дар сари ҳокимият туркзабонон буданд, мардум таърихи худро намедонист ва ба саволи «чаро тоҷикон форсизабонанд», касе ҷавоби илмӣ дода наметавонист. Аз ин ҷост, ки онҳо худро ба турку ўзбек ва киргизу туркман ҳамроҳ мекарданд.

Ҳамин тавр, забони тоҷикиро форсӣ номидан дар арафои инқилоб нақши манфӣ бозид. Агар забони тоҷикон тоҷикӣ ном мебошад, шояд туркпарастон моро ба ирки туркӣ нисбат намедоданд. Аммо забони тоҷикӣ дар таърихи худ номҳои зиёдеро аз сар гузаронидааст.

Масалан, дар замони истилои араб забони тоҷикиро дарӣ гуфтаанд. Арабҳо бо забони дарӣ ташвиқот ва тарғиботи динӣ мебуданд, зеро тоҷикон забони арабиро намедонистанд. Сарлашқари араб-Қутайба, ки амири Хуросон, паҳкунандаи ислом дар малакати мо буд, соли 708 дар Бухоро маъбади худоёни ойини Маздаясноро ба масҷид табдил дод ва мардумро маҷбур кард, ки намоз хонанд.

Азбаски сугдиҳо забони арабиро намедонистанд ва сураҳои Қуръонро дуруст талаффуз карда наметавонистанд, намоз ба забони дарӣ гузаронида шуд. Қутайба инчунин эълон дошт, ки касе рӯзҳои одина, яъне ҷумъа дар масҷид намоз хонад, ба ӯ ду дирам дода мешавад. Ду дирам он замон пули бисёр буд.

Масалан, модагов 6 дирам арзиш дошт. Камбағалон барои чунин маблағро соҳиб шудан ба ислом ва намоз рӯй оварданд. Аммо онҳо на барои ислом, балки танҳо барои пул намоз мехонданд ва дар асл мусулмон нашуда буданд. Ҳамин ки Қутайбаро куштанд, намозҳои низ қатъ шуд.

Сухан дар бораи он меравад, ки забоншиносон забони дариро, ки имрӯз тоҷикӣ-форсӣ ном дорад, аз Тоҷикзамини Ғарбӣ, яъне аз Форс омада мехисобанд. Саволе ба миён меояд, ки забонҳои тоҷикони шарқӣ ва ғарбӣ то кадом андоза фарқ дошта бошанд ва тоҷикон-сугдиён, ки забонашон дигар буд, чӣ тавр дариро мефаҳмиданд? Ҷавоби ин саволро то имрӯз касе наёфтааст.

Аз як тараф, олимони машҳури Эрон Маликушшуарои Баҳор ва Саид Нафисӣ менависанд, ки забони форсии кунунӣ лаҳҷаи аҳли

Мовароуннахр, Самарқанд ва Бухоро мебошад. Аз тарафи дигар мо бояд фаромӯш накунем, ки мувофиқи ривояти Страбон ҳамаи ориёноҳо аз ҷумла бохтариён, сугдиён ва хоразмиён ба як забон ҳарф мезаданд ва забони гуфтутӯи онҳо аз якдигар танҳо бо лаҳҷаҳо фарқ мекард. Саволе ба миён меояд, ки забони расмӣ давлатӣ дар Бохтару Сугд чӣ ном дошт?

Соли 1995 дар деҳаи Работакӣ Бағлони Афғонистон тасодуфан сангнавиштае ёфт шуд, ки ба шоҳаншоҳи Кушониён Канишкаи Кабир тааллуқ дорад. Ин навишта фармони Канишкаи Кабир дар бораи сохтани маъбади худоён ва дар он гузоштани ҳайкалҳои худоён, фариштагон ва шоҳони кушонӣ мебошад. Дар ҳамин фармон гуфта мешавад, ки дар мамлакат ба ҷои забони юнонӣ забони ориёӣ ҷорӣ карда шавад.

Тавре ки маълум аст, баъди сарнагун сохтани давлати Юнону Бохтар дар коргузорию кушониёни аввал забони юнонӣ истифода мешуд. Канишкаи Кабир забони юнониро барҳам дода, забони модарии худ - бохтариро бо номи забони ориёӣ забони давлатӣ ва коргузорию давлати худ эълон менамояд. Тафсирунандаи ин фармон эроншинос Симс Вилямс қайд мекунад, ки «дар ибтидои асрҳои миқод забони бохтариро яке аз забонҳои муҳими ҷаҳон номидан мумкин аст. Ин забон ҳамчун забони давлатии Кушониён ба ҳамаи бошандагони ин империяи бузург, аз ҷумла худуди имрӯзаи Афғонистон, Ҳиндустони Шимолӣ, Осиёи Марказӣ фахмо буд. Баъди барҳам хӯрдани империяи Кушониён забони бохтарӣ камаш боз 600 соли дигар забони ҳукмрон буд. Дар ин бора бозёфтаҳои ҳаттии аз водии Тучии Покистон (асри IX миқод) ёфтшуда, ки ба оинҳои монавӣ ё буддоӣ тааллуқ доранд, гувоҳӣ медиҳанд». Аз гуфтаи забоншиносон бармеояд, ки забони бохтарӣ забони давлатии Кушониёни Хурд (кидориҳо), Хиёниҳо ва Ҳайтолиён буд ва то истилои араб забони расмӣ давлатии тоҷикон ба шумор мерафт ва маҳз ҳамин забон дар замони истилои араб бо номи дарӣ шӯҳрат меёбад. Чун ба ғайр аз забони расмӣ бохтарӣ боз лаҳҷаҳои гуногун вучуд доштанд, бинобар ҳамин забони расмӣ ҳаттии адабию забони дарборӣ (дарӣ), яъне давлатӣ номиданд. Аз ҳамин ҷиҳат онро тамоми мардуми босаводи шаҳрҳо ва ноҳияҳои на танҳо Бохтар, балки Хоразму Сугд медонистанд. Вақте ки арабҳо Хуросонро гирифтанд ва бо забони дарӣ шинос шуданд, аз он дар ташвиқот ва тартиботи динӣ дар сугдзамин истифода бурданд, аз ин лиҳоз забони дарӣ ҳамин забони тоҷикӣ аст.

Вақте ки дар миёнаҳои асри IX дудмонҳои тоҷик: Тоҳириён, Зафориён ва Сомониён ба сари қудрати сиёсӣ омаданд, забони дарӣ завнак меёбад ва боз забони давлатӣ ва расмӣ тоҷикон дар

Точикзамини Шарқӣ қарор мегирад. Дар замони Сомониён забони дарӣ-тоҷикӣ ба забони расмии давлати Сомониён, забони шеърӣ адабиёт ва илму ҳунар табиӣ ёфта, ба Тоҷикзамини Ғарбӣ (Форс) меравад. Бинобар ин ватани забони дарӣ-тоҷикӣ Тоҷикзамини Шарқӣ мебошад. Махсусан, тоҷикон забони модарии худро аз унсурҳои арабӣ тоза менамоянд ва онро дар мамлақати пахновари худ густариш медиҳанд. Чӣ тавре ки таърих гувоҳ аст, арабҳо мехостанд дар тамоми каламрави ислом забони худро ҷорӣ намоянд. Онҳо мероси хаттӣ ва адабию илмӣ тоҷикии тоисломиро набуд сохтанд, аммо забони модарии моро нест карда натавонистанд.

Дар замони Сомониён забони модарӣ ва расму оинҳои миллии мо аз қабилҳои чашмҳои Наврӯз, Мехргон, Сада ва ғайра аз нав эҳё шуданд. Бинобар ин забони имрӯзаи моро тоҷикӣ номидан комилаи дуруст мебошад. Забон бояд номи миллатро дошта бошад.

Худуди паҳн шудани этноними тоҷик. Дар замони истилои мутулнаҷодҳо - туркҳо, заминҳои Турон, ки бахши Сибир, Қазоқистон, Қирғизистон ва Қошғару Хутанро ташкил мекунанд, ба онҳо гузаштанд. Заминҳои соҳилҳои дарён Азов то Дунай ба дасти турку славянҳо афтоданд. Халқҳои ориёӣ-сақоӣ - скифҳо бо турку славян омезиш ёфта, номи этникии худро гум карданд. Дар қисмати Қасқоз як бахши хурди ориёӣҳо бо номи алаҳо боқӣ мондаанд, ки имрӯз бо номи осетинҳо маъруфанд. Осии Сағир, қисми шимолии Курдистонро дар асри XII туркони салҷуқӣ забт мекунанд. Дар бахшҳои боқимонда давлатҳои Сосониён, Кушонӣну Хайтолиён то омадани арабҳо арзи вуҷуд доштанд. Дар натиҷаи истилои араб бахши Байнаннаҳрайн ба арабҳо мегузарад.

Ҳамин тавр, давлати тоҷикии Тоҳирӣ худуди бештари Тоҷикзаминро фаро мегирифт. Ин худуд дар замони Саффорӣ низ нигоҳ дошта шуд. Аммо он дар замони Сомониён маҳдуд гардид, зеро ба давлати Саффорӣ вилоятҳои Форс, Хузистон ва Луристон низ ворид буданд. Дар замони Сомониён бахшҳои Луристон, Кирмон, Форс ва Курдистон ба давлати Оли Буя, ки он низ давлати тоҷикӣ-эронӣ буд, дохил мешуданд. Бахшҳои шимолии Ҳиндустон ба каламрави давлати Сомониён дохил набуданд ва минбаъд ба давлати Ғазнавиён итоат доштанд. Онон тамаддун ва фарҳанги забони тоҷикӣ-форсиро дар он ҷо паҳн намуданд ва сабаби раванги этноними тоҷик дар Ҳину Қошғар шуд. Ҳамин тавр худуди паҳншавии этноним ва забони тоҷикӣ ҳеҷ вақт, яъне аз халиҷи Форс то марзи Чин буд.

Ташаккули фарҳанги миллии. Мо дар бахши забон ишора намудем, ки тоҷикон барои эҳёи забон, адабиёт ва тамаддуни гузаштагонии худ

кӯшишҳои зиёд ба харҷ доданд, аммо хату ойини аҷдодони худ - Маздаясноро дигар барқарор карда натавонистанд. Азбаски дини ислом дар саросари қаламрави Тоҷикзамин аз марзи Чин то халиҷи Форс қорӣ шуда буд, хати арабӣ ҳамчун хати Каломи муқаддас боқӣ монд.

Яке аз хусусиятҳои халқ будан ин фарҳанги хоси миллӣ худро доштан аст. Мо онро ҳама вақт доштем, зеро халқи тоҷик дар замонҳои ориёӣ будан ва минбаъд номи тоҷикро ба худ гирифтанд. мардуми кишоварз, ҳунарманд, офарандаи неъматҳои модӣ ва бунёдгари шахру деҳот, офарандаи санъати баланди тасвирӣ, хат, адабиёт ва таъриху фарҳанг мебошад.

Давраи ташаккули халқи тоҷик аз асри III баъд аз милод шурӯъ мешавад ва он дар замони Сомониён ба охир мерасад. Халқи тоҷик пеш аз истилои араб фарҳанги баландпояро соҳиб буд ва мо дар дарсҳои гузашта дар бораи он нақл кардем. Дар замони истилои араб ва қорӣ намудани Ислом таназзулоте ба назар мерасад, зеро ақидани ойини Маздаясно дар бораи сохтори зиндагӣ, давлатдорӣ, тараққиёти иқтисодӣ иҷтимоӣ ва илму ҳунар нисбат ба дини Ислом демократитар, озодтар буд. Ислом тасвири одамон ва зиндагии бофароғатро маҳдуд сохт. Дар девори қасрҳо ба ҷои расмҳои гуногун ва дар маъбадҳо ба ҷои хайкалҳои ҳудоён ва шохҳои навиштаҳо аз оёти Қуръон пайдо шуданд. Лекин рассомони тоҷик аз харфҳои арабӣ нақшу нигори нотакроре дар дару деворҳои масҷид ва мақбараю қасрҳо ба вуҷуд оварданд. Хати арабиро ба санъати тасвирӣ табдил доданд.

Ба ҷои хайкалу расмҳои тасвири рустаниҳо ва нақшҳои хандасӣ пайдо шуданд. Ҳафтиёт дар қасрҳои тобистонаи Бухорхудотҳо дар Варахшаи асрҳои VII-IX нишон дод, ки дар ин давра дар санъати меъмории масолеҳи нав, аз ҷумла гач ва хишти пухта ба қор мерафтанд. Хишти пухтаи 24×24×4 см дар сохтмони масҷидҳо, қасрҳо, мақбараҳо, гунбазу манораҳо васеъ истифода мегардид. Пеш аз он биноҳо аз поҳса ва хишти хом сохта мешуданд, ки умри чандон дароз намедиданд.

Умри биноҳои аз хишти пухта сохташуда ба ҳазорсолаҳо мерасид. Масалан, мақбараи Исмоили Сомонӣ дар Бухоро зиёда аз 1000 сол умр дорад, ки то ба рӯзгори мо боқӣ мондааст ва яке аз мӯъҷизаҳои меъмории шарқи мусулмонӣ ба шумор меравад.

Дар Варахша деворҳо аз хишти пухта ва поҳса сохта шудаанд, аммо онҳо аз дарун бо хишти пухта ва бо маҳсули гач рӯйкаш гардидаанд. Рӯи ин девори хишти пухта бо андоваи гафси гач пӯшонидани шуда, дар он нақшҳои гуногуни рустани ва хандасӣ кандаанд. Дар нигориши гачии Варахша расмҳои барҷастаи

фариштагон, кабк, гавазн ва ғайра акс ёфтаанд. Азбаски қасрҳои Бухорохудотҳо дар давраи гузариш аз ойини Маздаясно ба ислом обод шудааст, дар девори яке аз толорҳои он расми маросими филсаворӣ, аспсаворӣ ва ғайра акс шудаанд. Дар ин маросим миқмарҳои заррин фурӯзон мебошанд ва мубадон дар атрофи онҳо ба ибодат машғуланд. Бисёр ҷойҳои қаср дар замони Ислом баъди кушта шудани охири бухорохудот хароб карда шудаанд. Шояд дар деворҳои қаср маросими тоҷгузори бухорохудоти охири Бунёд нақш ёфта буд.

Мо дар давраи гузариш аз ойини Маздаясно ба Ислом як омезиши тамаддуни пешин ва ташаккули тамаддуни навро мебинем, ки он асосан дар асоси анъанаҳои миллӣ ориёӣ-тоҷикӣ пеш аз Ислом раванк ёфтааст. Ин анъанаро мо дар асарҳои заргарӣ, кулолӣ, бофандагӣ, меъморӣ, забон, адабиёт ва ғайра мушохида менамоем.

Чунончӣ макбараи Исмоили Сомонӣ таҷассуми муваффақиятҳои меъморӣ пеш аз ислом ва асоси тараққиёти меъморӣ дар вақти исломӣ ба ҳисоб меравад; яъне дар соҳмони макбара унсурҳои меъморӣ пешазисломӣ фаровон истифода шудаанд.

САВОЛҲО:

1. Чаро номи ориёии халқи мо фаромӯш шуд?
2. Чаро забони ориёиро форсӣ номидаанд?
3. Сабабҳои пайдо шудани номи тоҷик кадомҳоянд?
4. Чаро вожаҳои аҷам, деҳқон, озодагон ба номи этникӣ табдил наёфтанд?
5. Ҳудуди ташаккули халқи тоҷик аз куҷо то куҷо буд?

**САНАҶОИ МУҶИМИ ТАЪРИХИ ХАЛҚИ
ТОҶИК-ЭРОНӢ
ДАР ИБТИДОИ АСРҶОИ МИЁНА**

- 222** - Ардашери Бобакон ба ҷои падараш соҳиби тахт мегардад.
- 223** - Ардашер бар Артабони V ғолиб мешавад.
- 227** - Ардашер шоҳаншоҳ (шоҳи шоҳон) эълон шуда то соли 241 ҳукмронӣ мекунад.
- 241-271** - подшоҳии Шопури I.
- 241-260** - ҷанги якуми Шопури I бо Румиён.
- 260-258** - ҷанги дуюми Шопури I бо Румиён.
- 262** - Монӣ худро пайгамбар эълон мекунад.
- 271-272** - подшоҳии Ҳурмузи I.
- 272-275** - подшоҳии Баҳроми I.
- 275-282** - подшоҳии Баҳроми II.
- 272-301** - подшоҳии Нарсӣ.
- 298** - шикасти Нарсӣ дар ҷанги Рум. Имзо шудани шартномаи Нисибин. Мувофиқи он панҷ вилояти Сосониён ба дасти румихо гузаштаанд.
- 310-371** - шоҳаншоҳии Шопури II.
- 350-357** - ҷанги Шопури II (Шопури Бузург) бо Ҳайтолиён.
- 359-363** - ҷанги Шопури II бо Румиён. Баргардонидани панҷ вилояти аздастрафта.
- 339-420** - подшоҳии Яздигурди I.
- 320-438** - подшоҳии Баҳроми Гӯр.
- 438-457** - подшоҳии Яздигурди II.
- 459-473** - подшоҳии Фирӯзи I.
- 480-487** - подшоҳии Кубод.
- 491-529** - ҳаракати Маздак.
- 531-579** - салтанати Хусрави I - Анушервон.
- 570** - забти Яман аз тарафи Хусрави I ва кушодани роҳ ба уқёнуси Ҳинд.
- 588-590** - ҳуҷуми туркон ба сарзамини Сосониён. Аз Баҳроми Чубина шикаст хӯрдани туркон.

- 590-627 - подшоҳии Хусрави II (Парвиз).
- 604-617 - давраи пурзӯрии сипоҳи тоҷикон-эронӣён. Бо сарвариин Шохин сипоҳ ғамоми Осиён Наздик, Миср ва Осиён Хурдро гирифт.
- 601-630 - давраи зухуроти Исломи.
- 632 - соли реҳлати пайғамбар Муҳаммад (с).
- 632-661 - хилофати худафон рошилин - Абӯбакр, Умар, Усмон ва Алӣ.
- 633-634 - оғози забти Тоҷикзамин аз тарафи аъроб.
- 685-750 - хилофати Умавиён.
- 750-1258 - хилофати Аббосиён.
- 704-715 - забти пайдарпайи вилоятҳои Тоҷикзамин аз тарафи лашкаркаши араб Қутайба ибни Муслим.
- 712 - муҳорибаи Самарканд.
- 715 - Қутайба дар Фарғона ба қатл мерасад.
- 719-722 - ҷангҳои озодихоҳии тоҷикон аз асорати араб.
- 725 - шикаст хӯрдани амири арабии Хуросон Асад ибни Абдуллоҳ дар Хатлон.
- 728 - муҳорибаи тоҷикон бо арабҳо дар қалъаи Камарҷо.
- 735 - шикасти дуҷумборан Асад ибни Абдуллоҳ дар Хатлон.
- 738-748 - муборизаи тоҷику араб ба муқобили Умавиён.
- 750 - муборизаи зидди Умавиён бо сарвариин лашкаркаши бузурги тоҷик Абӯмуслими Хуросонӣ.
- 751-755 - амирии Абӯмуслим дар Хуросон.
- 755 - шӯриши Синдбод.
- 760-784 - шӯриши Сафедҷомагон.
- 792-795 - амирии Фазл писари Яхён Бармак дар Хуросон.
- 806 - шӯриши Рофеъ ибни Лайс.

ЛУҒАТИ ВОЖАҲОИ ТАЪРИХӢ, ҶУҒРОФӢ

- Авесто** - китоби мазҳабии дини Маздаясно (зардуштӣ) буда, маънояш дониш аст.
- Аллоҳ** - Худо.
- Антропология** - вожан юнонӣ буда, илм дар бораи пайдоиши инсон мебошад.
- Археология** - вожан юнонӣ буда аз ду бахш: архаёс-қадим ва логос-илм, яъне илм дар бораи омӯхтани таърихи қадим инсоният мебошад.
- Арҷосп** - шоҳи Турон.
- Афшини** - маънояш соҳиб аст.
- Ахсиар** - номи авестони дарёи Сир аст. Сақонҳо онро Силис мегуфтанд. Юнониҳо Сирро Танаис номида буданд ва бо дарёи Дон омехта кардаанд. Номи Сирро Яксард низ гуфтаанд. Вожан Яксард аз Ахсиар, Ахсикат маркази Фарғона дар асрҳои Ш п.м. ва I-XII милод гирифта шудааст.
- Ашкониён** - номи сулолае аст, ки дар Ҷангҳои Сард 250 то милод ва 224 милод ҳукмронӣ кардааст.
- Аҳурон** - номи ноҳияи Шаҳринав дар қадим.
- Байнаннаҳрайн** - мамлақати байни ду рӯд, дарё.
- Баг** - дар забони қадими ориёи Худо-аст. Вожаҳои боги русӣ ва бет, бей, багу аз ҳамин решаанд.
- Бағон** - худоён, бағонкат, вағонкат-хонаи худоёнро гӯянд.
- Бик** - номи шоҳи Нахшаб (Насаф) аст. Маънои бик-қалон, бузург мебошад.
- Бостоншинос** - археолог.
- Бохтар** - номи яке аз вилоятҳои қадими ориёӣ-тоҷикон мебошад. Маънояш маълум нест. Номи шаҳри Балх аз вожан Бохтар гирифта шудааст. Дар Авесто бо номи Бахдӣ зикр шуда, яке аз сарзаминҳои офаридаи Ахура Маздо мебошад. Ватани Зардушт аст.
- Бучабала** - бузургу боло.
- Вахш** - номи қадими рӯди Ому будааст. Рӯди Вахш барои ориёиҳо муқаддас ҳисобида мешудааст. Дар Авесто бо номи Ванахгуҳа Дойтиё зикр мешавад. Юнониҳо онро Окс номидаанд. Дар замони Кушонӣ фариштаи Охшо Вахшо буд. Ҳоло Вахш яке аз шохобҳои дарёи Ому мебошад.

- Воширд** - номи вилоят ва шаҳр дар Тоҷикистони Шарқӣ (ҳоло Файзобод). Маънояш замини васе.
- Ваҳуманак** - фаршпаишишиндори некӣ дар Авесто.
- Вижагӣ** - дигаргунӣ, хусусият.
- Виспарад** - номи китобе аз Авесто.
- Геология** - вожаи юнонӣ буда аз ду баҳш иборат мебошад: гео-замина, логия-илм, яъне илм дар бораи замин ва соҳти он.
- Говмард** - саравлоди олами ҳайвонот ва рустанӣ дар ойини Маздаясно.
- Готҳо** - номи асари аввалин фиристодаи Худо-Зардушт аст, ки аз паёмҳои Худованд иборатанд.
- Гударз** - писари Гунгосп.
- Дабир** - котиб, мирзо, сафир.
- Дабирпат** - сарвари дастгоҳи ҳукумат.
- Дафгар** - китоб, идораи корӣ.
- Дехкон** - давлатманд, заминдор (феодал). Решаи вожаи дехкон аз калимаи дех аст.
- Диж** - **диз** - қалъа, қохи шохнишин дар шаҳр.
- Диндабира** - хати авестой, ки аз 44 ҳарф иборат аст.
- Динкард** - китоби мухтасаре дар бораи Авесто ва ойини Маздаясно мебошад.
- Додситон** - прокурор.
- Дудмон** - хонадон, авлод.
- Дугдуга** - модари пайгамбар Зардушт.
- Забур** - китоби пайгамбарӣ яҳудиён Довуд.
- Замиед** - номи фаршпаишиши замин, вожаи зан ва решаи замин аст.
- Занд** - тафсири Авесто.
- Зансолор** - модаршоҳӣ.
- Зобул** - яке аз вилоятҳои қадимтарини ориёишино-тоҷикон мебошад. Зобул номи қадими Систон-Сакстон аст.
- Истаравшан** - дар ибтидои асрҳои миёна яке аз вилоятҳои тоҷикистони буд. Ҳоло як баҳши он бо шаҳрҳои Чигзақ, Зомин, Хавос ва Чумҳурии Ўзбекистон ва баҳши дигараш ба Чумҳурии Қирғизистон дохил аст. Рустоҳои Шаҳристон, Ғоичӣ, Ўротепна ва Зафарободу Нав, Пролетар ба Истаравшан дохил будаанд.
- Ихшид** - маънояш сарбоз аст.

- Кандиз** - либоси пашмини савора, беостин, ки бо тирехбанд дар сини устувор мешавад. Кандизҳои шохӣ остини сарбаста дошганд.
- Капол** - качак, чумчуми, косахонаи сар.
- Катиба** - навиштаҳои гуногунмазмунӣ, ки дар кӯҳҳо, харсангҳо, сангҳои болои қабрҳо, ҳишти деворҳо қанда шудаанд.
- Кашгар**
(Қошгар) - дар қадим яке аз ноҳияҳои ориёӣ ва пасон тоҷикон буд. Баъд туркон онро гирифтанд ва ҳоло уйғурҳо зиндагӣ доранд. Вожаи Қашгар ба забони қадими сакохутани бағали кӯҳро ифода мекунад.
- Кидориён** - номи сарвари хонадон аст.
- Қолбад** - қолаб, устухонҷусса.
- Қорез** - канали зеризаминӣ.
- Қумел** - номи қабилани ориёист, ки дар қадим дар водии Ҳисор то Рошт мезистанд ва ба қорводорӣ машғул буданд. Дар замони ҳуҷуми Искандари Мақдунӣ дар ноҳияи Душанбе ба лашқари мақдунӣҳо борҳо шикаст додаанд. Номи Қофарниҳон шакли қаробшудаи Қумелиён мебошад.
- Қурқат** - шаҳри қорҳо, қурҳо, қори уфукӣ. Номи деҳаҳои Қурқовади Дарвоз ва Қурёнтеи Яноб аз ҳамин решаанд.
- Қушонӣён** - номи хонадон аст, ки аз исми саравлод - Қушон сарчашма мегирад.
- Қангар** - қетғоҳ, бошишгоҳ, қароргоҳ.
- Қалчо** - қанотикӣ, ки замини миёнаҷойро ифода мекунад.
- Қаздаясно** - вожаи Авестоӣ аст. Қазима аз ду бахш: Қаздо ба маънои доно, яъне Ҳудои доно, қамадони ягона ва Ясно бошад, ба маънои ситоиш омадааст. Вожаи Қаздаясно маънои ситоиши ҳудованди ягонаи қамадонро ифода мекунад.
- Қазбади оташ** - бинои маҳсул аст, ки дар маҳроби он оташи муқаддас месӯзад. Оташ дар ойини Зардушт қибла, нишоне ба сӯи Ҳудованд аст. Оташ сумбули рӯшноӣ, нури ҳудованд, нури илоҳӣ, нури зиндагии ҳудоофарида дар замин мебошад.
- Қан** - қенақи вази дар порсии қадим баробари 418 г, Мод - 561 г.
- Қовароуннаҳр** - номи арабии Варорӯд, Варазрӯд аст. Маънояш замини байни ду рӯд - Ому ва Сирро гуфтаанд.
- Қубад** - муллои ойини Қаздаясно.
- Қуғ** - қиндори ойини Қаздаясно.

- Нахчирпнат** - сарвари пардиз, боги шикоргоҳ, Шохон чои маҳсуе барои шикор доштанд ва он аз тарафи ҳукумат назорат мешуд ва ҳеҷ кас ба ғайри шох дар он шикор карданро чуръат надошт.
- Об** - дарёи бузург дар Шибар Сибир.
- Озаргушнасп** - номи маъбади оташ дар Шизи Эрон.
- Озарфаранбаг** - номи оташи мубадон.
- Ориён Вайч** - номи аввалин ватани Ориёҳо, маънояш ватани паҳновар. Дар қадим ба Ориён Вайч тамоми Осиёи Марказӣ вори буд ва ҳатто бештар масоҳатро фаро дошт.
- Отурвои,**
атарбон - посбонон, нигоҳдорони оташи муқаддас.
- Порс (Форс)** - номи вилоят дар Ориён Фарбӣ. Аз ин вилоят ду дудмони шохони ориёӣ-тоҷикӣ: Ҳаҳоманишҳо ва Сосониён баромадаанд.
- Саблон** - кӯҳе буд, ки дар болои он пайғамбар Зардушт 10 сол тоату ибодат намуд ва паёмҳои Худовандро гирд овард.
- Сарандеб** - ҷазираи Сейлон аст.
- Синд** - ҳоло Қандаҳор дар Афғонистон, Ҳинд.
- Соруш, Сруш** - фаршгаи сари пули чинвод (сирот) аст.
- Сугд** - номи яке аз вилоятҳои қадими ориёӣ-тоҷикӣ мебошад. Дар қадим мафҳуми Сугд ҳамаи ноҳияҳои водии рӯди Сир, Зарафшон ва Қашқадарёро ифода мекард. Дар ибтидои асрҳои миёна мафҳуми Сугд танҳо водии Зарафшон ва Қашқадарёро фаро мегирифт. Маънояш равшан, пок, мебошад. Дар Авесто Гава Сугда ватани Говмард мебошад. Гуё Худованд аввалин намояндаи ҳайвонҳе Говмардро ин ҷо офаридааст.
- Таврот** - китоби мазаҳабии ойини Мӯсо.
- Тайсафун** - маркази давлати Сосониён, Ашкониён.
- Танбар** - устухондон, тобут.
- Тахористон** - ин ном дар асрҳои III-IV милод бар ивази Бохтар пайда мешавад. Зеро қабилҳои ҳамроҳи дудмони қушонӣ (юҷиҳо) омада худро тохар мегуфтанд. Номи тохарро забоншиносон сарсафед маънидод кардаанд. Тахориҳо қабилҳои ориёӣ буданд ва Қушониён аз онҳо баромадаанд.
- Тоҷикзамин** - ин вожа нав буда, муаллиф онро дар ивази Эронзамин нисбат ба мулкҳои гузаштаи тоҷик пешниҳод кардааст, ки

имруз дар Афғонистон, Чин, Қирғизистон, Қазоқистон, Турманистон ва Ўзбекистон вориданд.

Точикзамини

Ғарбӣ - (Эронӣ кунунӣ). агарчи Хуросон, Систон таърихан ба Ориён Шарқӣ тааллуқ доранд, аммо ғайр аз замони Сомониён дар тӯли ҳазораҳои дигар махсусан аз Модҳо истилои араб ба давлатҳои Ориён Ғарбӣ ворид буданд. Аз ҳамин сабаб мо онҳоро ба Ориён Ғарбӣ дохил намудем.

Точикзамини

Шарқӣ - забоншиносон забонҳои ориёиро (эрониро) ба Шарқӣ ва Ғарбӣ ҷудо намудаанд. Ба гурӯҳи забонҳои шарқӣ: бохтарӣ, хоразмӣ, сугдӣ, паштуӣ ва сако-хутанӣ дохил мешаванд. Азбаски баъзе фарқиятҳои фарҳангӣ дар тамаддуни модҳои ориёӣҳо ва тоҷикони шарқӣ нисбат ба ғарбӣ мушоҳида мешаванд, мо низ Ориён - Тоҷикзаминро ба шарқӣ ва ғарбӣ тақсим намудем.

Тур - номи тотемавини ҳамаи ориёӣҳои қорводор буд. Тур-писари Фаридун.

Турон - номи ноҳияҳое, ки дар онҳо саҳронавардони кӯчӣ - ориёӣ зиндагонӣ мекарданд. Тур аз номи гови зоти тур гирифта шуда, маъноаш баҳодур аст.

Фар - нишонаи зиндагӣ, рӯшноӣ дар ойнаи Маздаясно.

Фарвардин - моҳи аввали соли ориёӣ-тоҷикӣ.

Фарвартик - мақбара, мазор.

Фарғона - яке аз вилоятҳои қадими ориёишино-тоҷикишино аст. Номи вай дар Авесто ба шакли Пардкана, яъне ноҳияи гӯша, қанора ёд мешавад. Дар алабиёти ҷиҳои асрҳои III-II п.м. бо номи Даван ёд мешавад. Вожаи даван бо номи аспҳои даванди он алоқаманд мебошад. Дар арафои истилои турку араб Фарғона шоҳигарии алоҳида буд. Маркази он Охшкати номида шуда, шоҳи он унвони ихшидро дошт.

Фарсанг - масофаи чашмас баробар ба 5760 м.

Фулузот,

филизот - маъдан, металл.

Хваб - сарвар.

Хвён - номи қабилани ориёӣ.

Хурд Авесто - китоби мухтасар аз Авесто.

Хутан, Турфан - номи вилоятҳои қадими ориёнишин дар Синсизяни Чин.

Хушатр - вилоят, сарвар.

Хушатрият - сарвари вилоят, сатрап.

Хазорпат - дастани бемаргон, сарвари дастани бемаргон.

Харо - номи кӯхи муқаддас дар Авесто, ҳоло кӯхҳои Ҳинду Помир-Ҳимолой.

Хафр - қовишҳои бостоншиносӣ.

Черик - дастани фидоиён, гурди шохӣ.

Чопар - пайк, хабарчӣ.

Чопархона - меҳмонхона, қорвонсарой дар замони Ҳахоманишиҳо.

Чоч - номи яке аз вилоятҳои қадими ориёнишин-тоҷикон мебошад. Маънои он чандон равшан нест. Вақте ки арабҳо омаданд, онро забт намуданд, ба ҷои Соч Шош гуфтанд. Дар асрҳои XIV-XV ба ҷои Шош - Чоч номи шаҳри Тошканд пайдо мешавад.

Шахристон - шаҳр. Дар қадим шаҳри тоҷикон-эронӣ ба диҷ - ҷои нишасти шох, шахристон - ҷои нишасти шаҳриён ва шаҳри беруна тақсим мешуд. Шаҳри беруна ё рабоб бахши нави берун аз девори шаҳр пайдошударо мегуфтанд.

Эллий - тамаддуни омезишфтои ориёно бо юнонӣ.

Этногенез - вожаи юнонӣ буда аз ду бахш: этнос - халқ ва генез - пайдоиширо ифода мекунад. Яъне илм дар бораи пайдоиши халқҳо аст.

Этнография - вожаи юнонӣ буда аз ду бахш: этнос - халқ, графия - омӯхтан, навиштанро ифода мекунад. Этнография - мардумшиносӣ, илм дар бораи омӯзиши халқҳо мебошад.

Ясно - бахши китоби Авесто.

МУНДАРИЧА

Пешгуфтор	3
Бахши 1	
Боби I. ТОЧИКЗАМИНИ ҒАРБӢ (ЭРОНИ ҒАРБӢ) ДАР ЗАМОНИ СОСОНИЁН	6
§ 1. Ташкили давлати сосониён	6
§ 2. Сиёсати берунии подшоҳони сосонӣ дар асрҳои III-IV (чанғҳо бо румиён)	9
§ 3. Сиёсати берунии Сосониён дар аср V	12
§ 4. Ҳаракати маздакиён	14
Боби II. ТОЧИКЗАМИНИ ҒАРБӢ ДАР ЗАМОНИ ОХИРИН ПОДШОҲОНИ СОСОНӢ	16
§ 5. Хусрави II маъруф ба Хусрави Парвиз	16
§ 6. Сохтори давлатӣ ва ҷомеаи Сосониён	18
§ 7. Ойини Маздаясно дар замони Сосониён	22
§ 8. Мазҳабҳо	22
§ 9. Маориф ва адабиёт	29
§ 10. Шаҳрҳо, меъморӣ ва санъат дар замони Сосониён	33
§ 11. Фарқиятҳои давлатдорӣ Сосониён аз гузаштагони худ. Ахамияти давлати Сосониён дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон-эрониён	39
Бахши 2	
Боби III. ТОЧИКОН-ЭРОНИЁНИ ШАРҚӢ ДАР АСРҲОИ III-VIII	43
§ 12. Кушониёи кӯчак дар асрҳои III-IV	43
§ 13. Хиёниҳо-хайтолиҳо	44
§ 14. Пайдоиши хиёниҳо-хайтолиён. Наҷод ва ватани онҳо	48
§ 15. Шаҳрҳои марказии тоҷикзамини шарқӣ дар асрҳои IV-VIII	50
§ 16. Панҷакат намунаи шаҳрҳои асрҳои V-VIII	56
§ 17-18. Шаҳрҳо	59
§ 19. Деҳаҳо дар асрҳои IV-VIII милод	66
§ 20. Кӯшкҳо	69

Боби IV. СОХТОРИ ДАВЛАТӢ ВА ИҚТИМОИИ ТОЧИКОНИ ШАРҚӢ ДАР АСРҲОИ Ш-УШ	74
§ 21. Сохтори давлатӣ	74
§ 22. Намудҳои заминдорӣ	76
§ 23. Хунармандӣ ва савдо	79
§ 24. Санъат	83
§ 25. Ҷағифзорҳо (Аслиха)	94
§ 26. Мактаб ва маориф. Забон ва адабиёт	97
§ 27. Динҳо дар Тоҷикзамини Шарқӣ	101
§ 28. Варзш	106
Бахши 3	
Боби V ЗУҲУРОТИ ИСЛОМ	112
§ 29. Гузариши ислом	112
§ 30. Ғазавот (ҷанги мусулмонон ва муҳолифини онҳо)	116
§ 31. Ҷангҳои истилогаронаи араб дар Тоҷикзамини Ғарбӣ	121
§ 32. Ҷангҳои охирии дар Тоҷикзамин-Эронзамини Ғарбӣ	124
Боби VI. ХИЛОФАТИ АРАБ	127
§ 33. Ҳокимияти арабҳо	127
Боби VII. ТОҶИКЗАМИНИ ШАРҚӢ ДАР ЗАМОНИ ИСТИЛОИ ТУРКУ АРАБ	133
§ 34. Истилои Тоҷикзамини Шарқӣ аз ҷониби туркони	133
§ 35. Тоҷикзамин-Эронзамини Шарқӣ дар арафаи истилои араб. Хоразм дар арафаи истило	136
§ 36. Тахористон дар арафаи ҳуҷуми арабҳо	140
§ 37. Кобул дар замони истилои араб	142
§ 38-39. Сугд дар арафаи истилои араб	147
Боби VIII. ҲУҶУМҲОИ ҒОРАТГАРОНАИ АРАБҲО БА ТОҶИКЗАМИНИ ШАРҚӢ. Давраи якум	156
§ 40. Вазъи сиёсии минтақа дар арафаи ҳуҷуми арабҳо	156
§ 41. Пайиҳамии забткорихои араб дар Варорӯд ва муҳоризаи тоҷикон барои истиқлолият	159
§ 42. Забти вилоятҳои Хирот, Заранҷ, Гур ва Зобулу ва Кобул	162

Боби IX. ИСТИЛОИ АРАБ	167
§ 43. Давраи дуҷуми набткорҳои араб дар Точикзамини Шарқӣ	167
§ 44. Ҷангҳои озодихонаи тоҷикон дар Хуросон дар солҳои 717-722	169
§ 45. Шӯриши шоҳзодагони Суғд бо сарварии Ғурак дар солҳои 719-720	171
§ 46. Шӯриш бо сарварии Деваштич	174
§ 47. Бойгонии Деваштич ва аҳамияти таърихии он	178
§ 48. Муборизаи тоҷикон дар солҳои 726-730 ба муқобили истилогарони араб	182
§ 49. Шӯришҳои солҳои 30-юм дар Точикзамини Шарқӣ	185
§ 50. Муборизаи якҷояи тоҷику араб ба муқобили Умавиён	188
§ 51. Муборизаи тоҷикон ба муқобили Аббосиён	192
Боби X. ТАНАЗЗУЛИ ХИЛОФАТИ АРАБ	198
§ 52. Сабабҳои ғалабаи арабҳо дар Точикзамин-Эронзамин	198
§ 53. Ҳаракати фарҳангии шуубихо	200
§ 54. Нуфузи аввалин дудмони тоҷик (Бармакиён)	201
§ 55. Этногенези тоҷикон-эронӣ	205